

სსიპ - ჩერქეზული (ადიღური) კულტურის ცენტრი
Черкесский (Адыгский) культурный центр
Circassian (Adyghian) Cultural Center

მანანა ბუკია

ჩერქეზულ-ქართველური ენობრივი შეხვედრები

თბილისი

2016

ბოლო პერიოდში ქართველოლოგიური (resp. კავკასიოლოგიური) კვლევები გამოირჩევა ჩერქეზულ-ქართველური ურთიერთობების საფუძვლიანი შესწავლით. მუშავდება ან უკვე დამუშავდა პრობლემები ისტორიული, პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური, არქეოლოგიური თუ მითოლოგიური მიმართულებით. სსიპ ჩერქეზული (ადიღური) კულტურის ცენტრი ცდილობს რეგიონში ჩერქეზულ-ქართველური თანაარსებობის ამსახველი ყველა ასპექტის დეტალურ ანალიზს. პროფ. მანანა ბუკია, რომელიც აქტიურად თანამშრომლობს ჩერქეზულ ცენტრთან, წარმოგვიდგენს ქართულ და ჩერქეზულ საზოგადოებათა (სოციოლემათა) ურთიერთობებს ენობრივი (ლინგვისტური) კუთხით. ცხადია, მრავალსაუკუნოვან თანაცხოვრებას უკვალოდ არ ჩაუვლია, დაგროვდა სოლიდური მასალა – ნასესხები ლექსიკა, რომელშიც ვლინდება როგორც ქართველურიდან ჩერქეზულში, ასევე, პირიქით, ჩერქეზულიდან ქართველურ ენებში მიგრირებული სიტყვა-ფორმები. ყურადღებას იქცევს ისეთი ნასესხობებიც, რომლებიც ორსავე ენობრივ ჯგუფში მესამე წყაროდან არის შემოსული. ანგარიშგასაწევია ის მომენტიც, რომ საკითხი მონოგრაფიულად დამუშავდა ორ ურთიერთმონათესავე ქვესისტემას შორის.

მომდევნო ეტაპზე ჩერქეზული კულტურის ცენტრი გეგმავს გენეტიკურად საერთო ლექსიკის დამუშავებას მონოგრაფიულად, რაც სრულ წარმოდგენას შეგვიქმნის ჩერქეზულ-ქართველურ ლინგვისტურ ურთიერთობათა შესახებ.

რედაქტორისაგან

რედაქტორი მერაბ ჩუხუა

რეცენზენტები: ალექსანდრე კვახაძე
ლევან კოჭლამაზაშვილი

გამომცემლობა „საარი“, 2016
ISBN 978-9941-461-22-4

სარჩევი

შესავალი	4
თავი I ჩერქეზულიდან ქართველურში ნასესხები სიტყვები.....	6
თავი II ქართველურიდან ჩერქეზულში ნასესხები სიტყვები	28
თავი III უცხო ენებიდან ნასესხები ლექსიკა.....	69
თავი IV ხმაბაძვითი სიტყვები.....	124
თავი V varia	130
დანართი	139
რეზიუმე	150
გამოყენებული ლიტერატურა	173
შემოკლებათა განმარტებანი	190
საძიებელი	194

შესავალი

ჩერქეზულ-ქართველური ენობრივი ურთიერთობის კვლევას დიდი ხნის ისტორია აქვს. მას იკვლევდნენ როგორც ქართველი და ჩერქეზი, ასევე უცხოელი მკვლევრები: პ. ჭარაია, ნ. მარი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, ა. ჩიქობავა, კ. ბოუდა, ქ. ლომთათიძე, გ. როგავა, გ. კლიმოვი, ა. შაგიროვი, კ. შაყრილი, რ. ჯანაშია, ვ. შენგელია, თ. გვანცელაძე, მ. ჩუხუა... შესაბამისად, დაგროვდა დიდძალი სამეცნიერო მასალა, რომელიც განსხვავებულ, ხშირად ერთმანეთისაგან რადიკალურად განსხვავებულ შეხედულებას გამოხატავს. ამ მასალის ანალიზი გვეხმარება ქართველურ-ჩერქეზული ისტორიული ურთიერთობის პერიპეტიების რეკონსტრუქციაში.

ზოგადად, სიტყვების გადასვლა ერთი ენიდან მეორეში ადვილად ხერხდება, რადგან ლექსიკური ფონდის ელემენტთა რაოდენობა, ფაქტობრივ, განუსაზღვრელია (ფოჩხუა 1974: 346). ენობრივ მეხსიერებაში ილექება სხვადასხვა ენობრივ კოლექტივთა კონტაქტებისა და ურთიერთობების კვალი, რომელიც ისტორიის ფურცლებმა ვერ შემოინახა ან სხვადასხვა მიზეზთა გამო დამახინჯდა.

ამავდროულად ლინგვისტიკაში აპრობირებული ბგერათშესატყვისობათა და ფონოტაქტიკის წესების ვერიფიცირებულობა იძლევა შესაძლებლობას დადგინდეს საერთოკავკასიური წარმომავლობის ძირები, გამოვლინდება ურთიერთნასესხები ლექსიკა, სესხების მიმართულება, სესხებისას მიმდინარე ფონეტიკური პროცესები, უცხოენოვანი გარემოდან შეთვისებისას კი, იმავე პრინციპზე დაყრდნობით, სესხების შუალედური რგოლის დაზუსტება ხდება.

ენობრივი ურთიერთმიმართება გულისხმობს გენეტიკურად ერთიან ლექსიკურ ფონდს (საერთოკავკასიურ და საერთო ჩერქეზულ-ქართველურ ლექსიკურ მასალას) და ნასესხობას. მონოგრაფიაში წარმოდგენილია მხოლოდ ის ფორმები, რომლებიც ურთიერთნასესხობად მიგვაჩნია.

ნაშრომის მიზანია, წარმოვადგინოთ ადრე ჩატარებული კვლევების შედეგები, რომელიც მოიცავს სამეცნიერო მიმოქცევაში არსებულ თვალსაზრისებს და, ასევე, ვაჩვენოთ ჩვენს მიერ მოპოვებული ახალი მასალის საფუძველზე, დამოკიდებულება ამ კვლევების მიმართ.

მუშაობის პროცესში გამოვლინდა საერთო ჩერქეზულ-ქართველური (საერთო წარმომავლობის, ნასესხები) ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც აქამდე შემჩნეული არ ყოფილა – მიზეზი: არ არსებობდა შედარებით სრულყოფილი ლექსიკონები სვანურსა და მეგრულ-ლაზურში; იქ, სადაც ყველაზე აქტიურად ვლინდება ენობრივი ინტერფერენცია, ჩატარებული კვლევების შედეგად, ცალკეული სიტყვების სესხების მიმართულება ახლებურადაა ინტერპრეტირებული.

თავი I

ჩერქეზულიდან ქართველურში ნასესხები სიტყვები

ჩერქეზთა და ქართველთა მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობის კვალი კარგად ჩანს ჩერქეზულიდან ქართველურში შეთვისებულ ლექსიკაში. ნასესხებმა ლექსიკამ მოიცვა სხვადასხვა დარგი. ეს ურთიერთობა განსაკუთრებული სიძლიერით დაჩნდება სვანურსა და მეგრულში. ეს ბუნებრივი მოვლენაა, ისტორიულად სვანებს და მეგრელებს ინტენსიური ურთიერთობა ჰქონდათ ჩერქეზებთან, ხშირი იყო შერეული ქორწინება, მეგრელი მწყემსები ყოველ წელიწადს ყაზარდოს გავლით გადადიოდნენ საზაფხულო სამოვრებზე.

ზგ / შაგ (ადილ.), გჷნჯ (ყაზარდ.), ა-გარა (აფხ.), გაღა (უბიხ.), „ეზო“ (შაყრილი 1971: 116), გარა (აბაზ.) „id.“ (შაგიროვი 1982: 125) – აგვარა / ანგვარა (მეგრ.) „საქონლის შესადენი და დასამწყვდევი“ (ყიფშიძე 1914: 192), „გადაუხურავად შემოღობილი ადგილი ღამით საქონლის დასამწყვდევად“ (ჯვ., მარტვ., წალენჯ., ზუგდ.), აგორჷ (სვან.)

„საქონლის ბაკი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 25); შეიძლება გვევარაუდა, რომ აფხაზური (ა)გარა ქართული გორა სიტყვისაგან მომდინარეობს გო მარცვლის ლაბიალიზაციით და ა ხმოვნის გაჩენით. მით უმეტეს, მეგრულში გორა > გვალა-ა. სემანტიკა აქ დაბრკოლებას ვერ ქმნის. თუმცა გასათვალისწინებელია აფხაზურ-უბიხური რ : ღ შესატყვისობის ფაქტორი, რომელიც ძირეულ, არანასესხებ მასალაში დასტურდება. ეს სიტყვა ეტიმოლოგიურად შეიძლება არც იყოს აფხაზური, მაგრამ მეგრულში აშკარად აფხაზურიდანაა ნასესხები, რაზეც აფხაზურისთვის დამახასიათებელი სახელთა ზოგადი ფორმის ა- პრეფიქსის არსებობაც მიანიშნებს მეგრულში.

ბაღ (ადილ.) „დიდი რაოდენობა, სიმრავლე“ – ბაღება (მეგრ.) „კმარება, კმაყოფა, საკმარისობა“ (ქობალია 2010: 58), ობაღუ (ლაზ.) „საკმაო“ (მარი 1910: 129); ჯერ კიდევ არნ. ჩიქობავა შენიშნავდა, რომ ზანური ზმნის შესატყვისი ძირი არ არის პოვნიერი ქართულსა და სვანურში (ჩიქობავა 1938: 262). ჩანს, ზმნის ძირი მეგრულ-ლაზურმა ისესხა ადილეურიდან. საკუთრივ ადილეურში სიტყვა ნაწარმოებია და შედგება: ბზ „ბევრი“ და ღზ – აბსტრაქტულობის აღმნიშვნელი სუფიქსი. ფორმები შეაპირისპირა გ. როგავამ (როგავა 1943: 593-594).

ბჟა / ფჩა (ადილ.) „კარი“, ბჟ (ყაზარდ.) „კარი“ (შაგიროვი 1977: 84) – ბჟე (ძვ. ქართ.) „დიდი კარი, შესასვლელი“ (ქეგლ: I: 1206). ადილეურ ძირს, გარდა ქართულისა,

უკავშირებენ ხუნძ. ნუწაწა, ლაკ. ნუზ, დარგ. უნძა „კარი“ (შაგიროვი 1977: 84). ქართულში დიდი ხნის წინ ჩანს შემოსული ადიღეურიდან (როგავა 1956: 18-19).

ბგვზ (ადიღ.) „ხბო“ (აეგლ 2010: 79) – ბოკვერი (ქართ.) „დიდი ზომის მტაცებელის ნაშიერი“ (ქართული ლექსიკონი 2014: 82); ვ. შენგელია აანალიზებს ჩერქეზულ (ადიღეურ) და ქართულ სიტყვებს და მათ შორის კავშირის ინტერპრეტაციის სამ ვარიანტს განიხილავს: 1. ისინი საერთო წარმოშობისაა; ფუძისეული -რ ჩერქეზულმა სახელობითი ბრუნვის ნიშანს გაუთანაბრა და ბრუნებისას ჩამოშორდა; 2. სიტყვა ქართულიდანაა შესული ჩერქეზულში ფუძისეული რ-ს გადააზრებით (ე. ი. სახელობითი ბრუნვის ნიშანთან გათანაბრებით); 3. ჩერქეზული ბგვზრ სახელობითი ბრუნვის ნიშნითურთ შესულია ქართულში ბოკვერ-ის სახით (შენგელია 2006: 154). საინტერესოა, რომ ივ. ჯავახიშვილი ქართულ ბოკვერ-ს სვანურ ფჰკჷნა (მრ. ფჰკჷნარ) „ლეკვი“ სიტყვას უკავშირებს, თავად ბოკვერ-ში ბ-ს კლას-კატეგორიის ნიშნად გამოყოფს (ჯავახიშვილი 1937: 195-197).

ბჰშ, (ადიღ.), ბაშ, (ყაბარდ.), ბაჩა (უბიხ.) „ჯოხი“ (შაყრილი 1968: 76), ლაბა (აბაზ.) „id.“ (აბდოკოვი 1973: 40), ა-ლაბ (აფხ.) „ჯოხი“ (უსლარი 1887: 146), ა-ლაბა (აფხ.) „id.“ (ჯანაშია 1954: 162), ა-ლაბაშა (აფხ.) „მწყემსის ხელჯოხი“ (ბჟანია 1962: 99) – ლაბაშა (მეგრ.) „წვეტიანი რკინამოცმული მწყემსების ჯოხი მთაზე სახმარი“ (ყიფშიძე 1914: 269; ჭარაია 1997: 84); საერთო აფხაზურ-ჩერქეზული სიტყვა მეგრულს აფხა-

ზურიდან აქვს შეთვისებული (ბუკია 2013: 81). ფონეტიკურად ყველაზე არქაული ჩანს უბიხური ფორმა. აფხაზურ-აბაზურ ფორმებში გაჩენილი ა-ლა / ლა ძაღლის აღმნიშვნელი სიტყვაა. აბაზურ ფორმას ფუძისეული ელემენტი მოეკვეცა (აბდოკოვი 1973: 40).

ბღგ (ადილ.), ბღგ (ყაზარდ.) „ბეჭისთავი“ (შაყრილი 1971: 114), ა-ბლა (აფხ.) „ზურგი“ (უსლარი 1887: 124), ბლა (აბაზ.) „ზურგი“ (აბრლ 1967: 115) – აფხა (მეგრ.) „მხარი“ (ყიფშიძე 1914: 197), აბხა (მეგრ.) „ცხენის წინა ფეხები“ (ჯავახიშვილი 1986: 224). ჩერქეზულ ენებში სიტყვა აგრეთვე აღნიშნავს „მთას“. იმავე მნიშვნელობისაა აფხაზურ-აბაზურ კომპოზიტებში: ა-ბლაბ „მთის თხა, ნიამორი“, ა-ბლაჯმა „მთის თხა“ (შაგიროვი 1982: 52). ალბათ, სიტყვა მეგრულს აფხა-ზურის მეშვეობით აქვს ნასესხები.

გართჷ (ადილ.), გართჷ (ყაზარდ.), ა-გართა (აფხ.), გართა (აბაზ.) „ჯოგი“ (შაყრილი 1971: 109) – აგვართა (მეგრ.) „ჯოგი“ (ჭარაია 1997: 33); ტერმინი ა-გარა ფორმაზე -თა სუფიქსის დართვით არის მიღებული, რომელიც სივრცის, მოზღუდული ადგილის აღმნიშვნელი ტერმინია აფხა-ზურში. თავდაპირველი სემანტიკა იქნებოდა „შემოღობილი ადგილი“, შემდეგ „ჯოგი“, რომელიც ა-გარა-ში, შემოღობილში იმყოფებოდა, აქედან კი, ზოგადად „ჯოგი“. -თა სუფიქსი ამგვარი ფუნქციით გამოიყენება აფხაზურ სახელებში (შდრ. ავნგ „სახლი“ > ავნათა „ოჯახი, სახლობა“). აგვართა აფხაზურიდან შესულია მეგრულში და გარდა პირ-

დაპირი მნიშვნელობისა (აგვართა ორინჯი „ჯოგი, მრავალი საქონელი ერთად“), ხალხის კრებულის, ბრბოს მნიშვნელობითაც გამოიყენება. ხშირად გვხვდება მეტათეზირებული ფორმით: აგვართა > / არგვათა (ყიფშიძე 1914: 196). სიტყვა მეგრულის საშუალებით შესულია გურულ დიალექტში და ნიშნავს „მწყემსების ან ზოგჯერ მონადირეთა საყარაულო ქოხს მთაში ან ტყეში“ (ღლონტი 1984: 22). აგვართა და მისი სემანტიკური გადაწევით მიღებული გვართა „ზვინი“, გვართუა „დაზვინვა“ (ბუკია 2013: 65-66).

გასჷ / გაშჷ (ადილ.) „თავადის ქალი“, „დედამთილი“, გაშჷ (ყაბარდ.) „თავადის ქალი; დედამთილი; თოჯინა“ (ყრლ 1957: 35) – გუაშაყან (სვან.) ქალის საკუთარი სახელი; სიტყვა სვანურში ადილურიდანაა შეთვისებული. საგულისხმოა, რომ ჩერქეზულში სიტყვა ანთროპონიმად არ გვხვდება (საღლიანი 2013: 39).

დჷგ / დჷგჷ (ადილ.), დჷგჷ (ყაბარდ.), დჷგჷ (უბიხ.), ა-დაგჷ (აფხ.), დაგჷ (აბაზ.) „ყრუ“ (აბდოკოვი 1973: 49) – დაგვა (მეგრ.) „ყრუ“ (ყიფშიძე 1914: 221); აფხაზურ-ჩერქეზული და მეგრული ფორმები შეაპირისპირა პ. ჭარაიამ (ჭარაია 1912: 23). სიტყვა მეგრულში აფხაზურის მეშვეობითაა შეთვისებული (შაგიროვი 1977: 146). მეგრულში მას სინონიმი გააჩნია ცუნგა „ყრუ“ (ჭარაია 1912: 23).

თჷქ (ადილ.) „მყუდრო ადგილი“ (აეგლ 2014: 129), ტგჷ (ყაბარდ.), თგჷ (აბაზ.), ა-თგჷ (აფხ.), „ადგილი“ (აბდოკოვი

1973: 69). აფხაზურში სიტყვა „მწყემსის საზაფხულო სადგომს“ ნიშნავს (ბჟანია 1962: 105) – თბუ / თიბი / თიფუ / თფუ (მეგრ.) „საქონლის, მწყემსის სადგომი საზაფხულო იალაღზე“ (ყიფშიძე 1914: 243; სახოკია 1985: 355); აფხაზურ-ჩერქეზული სიტყვების სემანტიკური განსხვავება გამოწვეულია სუფიქსური -კ-, -გ-, -ფ ელემენტებით (აბდოკოვი 1973: 69). ვ. კვარჩია აფხაზური ტერმინის სეგმენტაციას ასე აკეთებს: ა-თგ „ადგილი“ და -ფ- (ია-ფ-უ) „მუდმივი, ტრადიციული“ (კვარჩია 1981: 113). ჩვენთვის ეს ეტიმოლოგია ბუნდოვანია, თუმცა მეგრულ-აფხაზურ თიფუ ა-თფ-სთან ურთიერთმიმართებასთან დაკავშირებით ვიტყვით, რომ ჩვენთვის ეს მთის ლანდშაფტისათვის დამახასიათებელი ტერმინია (სამეგრელოში ყველა ინფორმატორი ამ ტერმინს სააფუნო სამოვრებს უკავშირებს). ანგარიშგასაწევია ისიც, რომ ლექსემა არ გვაქვს ლაზურში, ბარის სამეგრელოში ამ ტერმინს ამ მნიშვნელობით არ იცნობენ (თიფი / თიფუ მეგრულად „თივას“ ნიშნავს და ამ მნიშვნელობით ისესხა აფხაზურმა ა-თა სახით). ვვარაუდობთ, რომ ეს სიტყვა მეგრულში აფხაზურიდანაა შესული (ბუკია 2002: 53).

თჳმაფჳ (ადილ.), დჳმჳყა (ყაბარდ.) „ტაბიკი“ (შაგიროვი 1977: 147) – ტაბიკი (ქართ.) „ურმის ნაწილი, – თავკომბალა ბოლოჭდიანი ჯოხი, რომელსაც უღელში წყვილ-წყვილად ჩაუყრიან საქონლის შესაბმელად“ (ქეგლ VI: 1231), ტაბუკი (მეგრ.) „id.“ (ყიფშიძე 1914: 326); გ. როგავა უთითებს, რომ დიდი ხნის წინ არის შეთვისებული ქართველურ ენებში ჩერქეზულიდან (როგავა 1956: 4, 129). ა. შაგიროვი ყაბარდოულ

სიტყვას ყოფს დამ „მხარი“ და ყა ნაწილებად. ეს უკანასკნელი პოვნიერია სიტყვებში: ბჟაყა „რქა“, ლაყა „ფეხი“ ფორმებში (შაგიროვი 1977: 147).

კაფჷ / ჩაფჷ (ადილ.), კაფჷ / ჭჷფჷ (ყაბარდ.) „ცხვრის დუმა“ (შაყრილი 1971: 123), ა-კაფა (აფხ.) „1. სუთი, დუმა (ცხვრისა); 2. კურტუმო“ (ჯანაშია 1954: 161). კაფა (აბაზ.) „დუმა“ (აბრლ 1967: 261) – კეფა (მეგრ.) „ცხვრის დუმა“ (ჭარაია 1997: 77); კ. შაყრილი სიტყვას მიიჩნევს საერთო აფხაზურ-ჩერქეზულ ძირად. ა. აბდოკოვს (აბდოკოვი 1973: 10) და გ. კლიმოვს მიაჩნიათ, რომ აფხაზურ-აბაზური ფორმა ნასესხებია ადიღეურიდან. გ. კლიმოვი სიტყვას კომპოზიტად მიიჩნევს და ყოფს ჩჷ „კუდი“ და ფჷ „დასაწყისი“, ელემენტებად, ფიქრობს, რომ გამჟღავნებულ ეტიმოლოგია აქვს და ზედმიწევნით ნიშნავს „კუდის დასაწყისს, თავს“ (კლიმოვი 1968: 293). სიტყვის მსგავს ეტიმოლოგიას იძლევიან ა. შაგიროვი (შაგიროვი 1977: 34) და ბ. ბალყაროვიც (ბალყაროვი 1965: 46). შესაბამისად, მეგრული ფორმა აფხაზურიდანაა ნასესხები.

კჷდღჷ (ჩერქ.) „დაკარგვა“, „დაღუპვა“ (აეგლ 2010: 128-129) – კვად / კვად (სვან.) „ზარალი“ (ლიპარტელიანი 2014: 170); სვანური სიტყვა ჩერქეზულიდანაა შემოსული, საკუთრივ კჷდღჷ ნაწარმოებია კჷ „სვლა“ ზმნისაგან. სემანტიკური გადასვლისთვის შდრ. ძვ. ქართ. წარკდა „წავიდა“ > ახ. ქართ. წახდა „გაფუჟდა“, „დაზიანდა“ (როგავა 1987: 24).

ლ'ზგ (ადილ.) „ტერფი“ (აეგლ 2012: 159) – ჰაგტუ (სვან.) „ქუსლი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 891); ჩერქეზული სიტყვა კომპოზიტია, შედგება ლ'ზ „ფეხი“ და გგ „გული“ ელემენტებისაგან და ზედმიწევნით „ფეხის გულს“ ნიშნავს. ჩერქეზული ლ' ლატერალი სვანურში ჰ ლარინგალითაა შეცვლილი. ამავე რიგში განიხილება სვანური ჰაგარ „ფეხშიშველი“, რომელიც ჰიბრიდული კომპოზიტია: ჰა იგივეა, რაც ჩერქეზული ლ'ზ „ფეხი“, ხოლო გარ სვანურია და ნიშნავს „მხოლოდ“, „გარეშე“ (როგავა 1987: 23).

მასკჷ (ადილ.) „ნაპერწკალი“, მასკე (ყაბარდ.) „id.“ – ლემესგ / ლემესკ / ლემეს (სვან.) „კერა“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 402); ს. ჯანაშია სვანურ სიტყვას ჩერქეზულიდან ნასესხებად მიიჩნევს (ჯანაშია 1942: 271).

მაწა / მაწ (ადილ.) „კალია“ (აეგლ 2012: 184) – მგნწლა (სვან.) „კალია“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 592); ერთი მხრივ ქართველური მწერი „ფეხებდანაწევრებული უხერხემლო ცხოველი“ (ქეგლ V: 1218), მწერი (ძვ. ქართ.) „ბუზი“ (აბულაძე 1973: 309), ჰანდი / ჰანჯი (მეგრ.) „ბუზი“ (ყიფშიძე 1914: 386), მჰაჯი (ლაზ.) „ბუზი“ (ვანილიში 1964: 147), მჷრ < *მჰერ (სვან.) „ბუზი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 570) და მეორე მხრივ აფხაზურ-ჩერქეზული მჰწ < *მაწა (ადილ.), მაწა (ყაბარდ.), მჰწა (უბიხ.), ა-მაწა (აფხ.), მაწა (აბაზ.) „კალია“ (ჩუხუა 2006: 61) საერთო ქართველურ-ჩერქეზული ენობრივი ოდენობებია, მაგრამ „კალიის“ აღმნიშვნელი მგნწლა სვანურს ადიღურიდან აქვს ნასესხები (როგავა 1956: 129).

მწკე (ადილ.) „თივა“, მწყ (ყაბარდ.) „თივა“ (კვახაძე 2014: 76) – მექუ (სვან.) „თივა“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 566); ბ. ბალყაროვს მოჰყავს სხვა ქართველური პარალელები: მაჰტალ (სვან.) „ზვინი“ (ლიპარტელიანი 2014: 210), მაგოლი (დიალ.) „თივის ბულული“ (ბალყაროვი 1965: 46). ვ. აბაევი ადილურ და ქართველურ ფორმებს ადარებს ოსურ მჰქელ (ირონ.), ბჰქუალ (დიგ.) „ბულული“ ფორმებს (აბაევი 1973: 85). ქართველურსა და ოსურში სიტყვები ადილურიდან ჩანს შეთვისებული (შაგიროვი 1977: 265).

ჟაჟ (უბიხ) „თირკმელი“ (შაგიროვი 1982: 54), ჟაჟ (ადილ.), ჟაჟ (ყაბარდ.), ა-ჰაჰა (აფხ.) „თირკმელი“ (ჯანაშია 1954: 394), ა-ჰაჰ „id.“ (რალ 1964: 449). ჰაჰა (აბაზ.) „თირკმელი“ (შაგიროვი 1982: 54) – ჰაჰა (ქართ.) „კუთხ. (იმერ. გურ.) იგივეა, რაც თირკმელი“ (ქეგლ VIII: 1234), ჰაჰა (მეგრ.) „თირკმელი“ (ყიფშიძე 1914: 387), ჰაჰა (იმერ. გურ.) „id.“ (დლონტი 1984: 718), ჯაჰ / ჰაჰ (სვან.) „id.“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 886); ქართველური და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 13). გ. კლიმოვი მიუთითებს, რომ სიტყვა აფხაზურიდან აქვს ნასესხები მეგრულს (კლიმოვი 1965: 304). ა. აბდოკოვი მიიჩნევს, რომ აფხაზურ-აბაზური ფორმების დაკავშირება ჩერქეზულ ქვე-ჯგუფთან გარკვეულ პრობლემებთანაა დაკავშირებული (აბდოკოვი 1973: 51). მ. ჩუხუა აფხაზურ-ჩერქეზულ ფორმათა შესატყვისად ვარაუდობს ქართ. წენწული, ზან. ჰინჰა / ჰიმჰა „ასფურცელა“, სვან. ჰინჰილ „ნაწლავი“ ლექსიკურ

ერთეულებს (ჩუხუა 2007-ა: 41), თუმცა საკუთრივ ჭაჭა „თირკმელი“ ნასესხებია ქართველურში.

ჟმმქჴ (ყაბარდ.) „ღომის მაგვარი კერძი, კეთდება არაჟნით, სიმინდის ფქვილით და ყველით“ (შაგიროვი 1977: 193), ა-ჩამგქა (აფხ.) „ყველითა და რძით გაკეთებული ღომი“ (ჯანაშია 1954: 342); „რიტუალური კერძი“ (ჯანაშია 1960: 27), ჯამგქა / ჩამგქა (აბაზ.) „ნაციონალური კერძი“ (აბრლ 1967: 209) – ჩემქვა / ჩემჴვა (მეგრ.) „რძისა და ფქვილისაგან გაკეთებული ფაფის მსგავსი საჭმელი“ (ყიფშიძე 1914: 364; ჭარაია 1997: 156); რადგან ა-ჩამგქა-ს ეტიმოლოგია ნათელი არ არის, გამოვთქვამდით მოსაზრებას, რომ შეიძლებოდა გვემსგელა ტერმინის კომპოზიტურ წარმომავლობაზე და ლექსემაში ჩე-ელემენტი გამოგვეყო, მითუმეტეს, რომ საქმე გვაქვს ფაფასა ან მის მსგავს კერძთან, მაგრამ საძიებელია -ქვა-ს რაობა, რომლის ეტიმოლოგიისათვის მეგრულში ჯერჯერობით არანაირი ხელჩასაჭიდი მასალა არ მოგვეპოვება (ბუკია 2009: 39), თუმცა აბაზურსა და ყაბარდუოლშიც გვაქვს იმავე მნიშვნელობის სიტყვა. იქნებ -ქვა მრავლობითობის აღმნიშვნელი აფიქსია?! მეგრულში აფხაზურის მეშვეობითაა შემოსული.

ჟააკა (ადიღ.) „წვერი“ (აეგლ 2010: 339), ა-ჟააკჴ (ყაბარდ.), ჟაკა (აბაზ.), ა-ჟაკა (აფხ.) „წვერი“ (შაყრილი 1971: 119), ჟაკა (უბიხ.) „წვერი“ (ჯანაშია 2015: 105), ა-ჟაკა (აფხ.) „წვერი“ (უსლარი 1887: 132), ა-ჟააკა (აფხ.) „id.“ (ჯანაშია 1954: 224) – ბჟაკე (მეგრ.) „წვერი“ (ყიფშიძე 1914: 207); ბ. ბალყაროვი ჩერ-

ქეზულ ფორმას კომპოზიტად მიიჩნევს და ყოფს ორი ნაწილისაგან: ჟჷ „პირი“, კჷ „კუდი“ (ბალყაროვი 1965: 35). აფხაზურში სიტყვას ეტიმოლოგია არ ემეზნება და ადიღეურიდან შესულად მოიაზრება (კლიმოვი 1968: 293), აქედან კი მეგრულში შემოვიდა. პ. ჭარაია აფხაზურ აჟაკა და მეგრულ ბჟაკე-ს საერთო წარმომავლობის სიტყვებად განიხილავს (ჭარაია 1912: 24). ფორმა გვხვდება ოსურ ენაშიც: ზაკე / ზაკჷ „წვერი“ (აბაევი 1989: 285); მეგრულში წარმოდგენილია კომპოზიტის ნაწილად: ბაბჟაკია (ბაბუმ ბჟაკე) „ბაბუაწვერა“ (ქობალია 2010: 58), ბასილამ ბჟაკე „ჩიჩილაკის წვერი, წალამური“ (იქვე: 94).

ჟიზ'ა (ყაბარდ.) „შორი“, „შორეული“, ჩიზ'ა (ადიღ.) „შორი“, „შორეული“ (აეგლ 2014: 378) – ჯჷოღია / ჯჷჷდიას (სვან.) „შორეული“, ნაჯჷდა (სვან.) „დაშორებული“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 888); ჩერქეზული (ყაბარდოული) და სვანური ფორმები ერთმანეთთან დააკავშირა ს. ჯანაშიამ (ჯანაშია 1942: 274). სვანურში ადიღეურიდანაა შესული.

ჟჷრ / ჩჷრ (ადიღ.) „სწრაფმავალი“ (შაგიროვი 1977: 194) – ჩჷარი (ქართ.) „სწრაფი, მალი“ (ქართული ლექსიკონი 2014: 727), ჩჷნ (სვან.) „ჩჷარი“ (საღლიანი 2005: 64); ადიღეური ფორმა წარმოქმნილია ზმნური ძირისაგან ჟჷნ / ჩჷნ „სირბილი“ (შაგიროვი, იქვე). გ. როგავა მიიჩნევს, რომ ქართული ჩჷარი ადიღეურიდანაა შეთვისებული (როგავა 1956: 103).

სგნ (ადილ.) „კრავი“ (აეგლ 2014: 453) – ჟინალ / ჟინლ (სგან.) „კრავი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 685); გ. როგავა ადილეურ ფორმას ყოფს ძირეულ სგ- და დეტერმინანტ -ნა ნაწილებად (როგავა 1956: 78). ძირი ენათესავება აფხაზურ ა- სგს „კრავი“ ფორმას. ს. ჯანაშია ადილეურ სიტყვას უკავ- შირებს სვანურ ჟინალ, ჩეჩნურ ჯი „ცხვარი“, ჯა „ცხვრის ფა- რა“. იქვე სვამს საკითხს: იქნებ ქართული ჯოგ-შიც ჩანს ადი- ლეური ძირი? (ჯანაშია 1942: 272-273). სვანური სიტყვა ადილეურიდანაა ნასესხები (როგავა 1956: 129).

ჟან (ადილ.) „უნაგირი“ (აეგლ 2014: 175), ჟან (ყაბარდ.), ჟანაგ (უბიხ.) „უნაგირი“ – უნაგირი (ქართ.) „მხედრის დასაჯდომი მოწყობილობა, ცხენის ზურგზე და- სადგმელი“ (ქეგლ VI: 1541), ანაგერი / ანანგერი / ონაგერი / ონანგერი / ონაგირი / ონენგერი / ონანგირი / უნაგერი (მეგრ.) „უნაგირი“ (ყიფშიძე 1914: 194; ჭარაია 1997: 108; ჯვ., წალენჯ., ჩხორ., ხობი), ჰენგირ / ჰინგირ / უნგირ / უნგირ (სვან.) „id.“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 898); გ. როგავა ადილეურ ფორმას ყოფს ძირეულ ჟა და დეტერმინანტ -ნა ნაწილებად. ადი- ლეურ სიტყვას კ. ბოუდა უკავშირებს ქართულ უნაგირი, ინგ. ნუერ, ჩეჩნ. ნუდრ და ოსურ ჟანიკაჰსნ ფორმებს (ბოუდა 1950: 293). ნახური და ქართველური სიტყვები ადილეური სა- ხელობითი ბრუნვის ნიშნის ფორმისგანაა შეთვისებული < ჟან-გვ-გრ (შაგიროვი 1977-ა: 88). ოსური სიტყვა ჟანიკაჰსნ მომდინარეობს ყაბარდოული ჟანჰაჟს-დან: ჟან „უნა- გირი“, ჰაჟს „თასმა“ (აბაევი 1989: 48).

უმზე (ადილ.) „ავადმყოფობა“ (აეგლ 2014: 168) – მწიგ (სვან.) „ავადმყოფობა“ (ლიპარტელიანი 2014: 206); სვანური სიტყვა ჩერქეზული წარმოშობის ჩანს. ბოლოკიდური გ სვანური (ა)ქ / (ა)გ სუფიქსი ჩანს, ისევე როგორც სიტყვაში ღოღაქ „ცხვარი“. ჩერქეზული უ სონანტი სვანურში გადასულია მ-ში. შდრ. ადილ. უწსე „თოვლი“ > სვან. მუს „id.“ (როგავა 1987: 25). ადილურის მსგავსი ძირი ჩანს ავადმყოფობის აღმნიშვნელ უბიხურ ფორმაში ზაღა; ზაღაგჷმა „ცუდი ავადმყოფობა“ (ჯანაშია 2015: 97).

უმღა (უბიხ.) „ღობე“ (კვახაძე 2014: 173), აანდა (აფხ.) „ღობე“ (ჯანაშია 1954: 4), მანდა (აბაზ.) „ღობე“ – ღანდა (მეგრ.) „ღობე“ (ქაჯაია 2002-ა: 165); მეგრულში შემოსულია აფხაზურიდან ჯერ კიდევ აფხაზურ-აბაზური ენობრივი ერთობის დროს.

უმრგ (ადილ.), უმრყ (ყაზარდ.) „თავადი“ (კვახაძე 2014: 116) – უმრგ (სვან.) „თავადი, აზნაური“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 742); ს. ჯანაშია მიიჩნევს, სვანური ფორმა ჩერქეზულიდანაა ნასესხები (ჯანაშია 1942: 272).

უმრღ (ადილ.) „სიმღერა“, უმრღ / უმრედ (ყაზარდ.) „სიმღერა“, უმრღჲ (უბიხ.) „სიმღერა“, უმრადღა (აფხ.-აბაზ.) „მისამღერი“, უმრად (აბაზ.) „სიმღერა“ (შაგიროვი 1977-ა: 92) – ვარადა (ქართ.) „[ადილ. ვარადა „სიმღერა“] ხალხური სიმღერების მისამღერი“ (ქეგლ IV: 21), ვარადა (მეგრ.) „მისამღერი“ (ქობალია 2010: 305); ითვლება, რომ უბიხური

და აფხაზურ-აბაზური ფორმები (ქართველურიც) ადი-
ლეურიდანაა ნასესხები (შაგიროვი, იქვე). სიმღერების მისა-
მღერად გვხვდება აგრეთვე ოსურში უპრამდჷ, ბალყარულში
ორამდა სახით (აბაევი 1989: 90).

უწსგ (ადილ.) „თოვლი“, უწს (ყაბარდ.) „id.“, სგ (აბაზ.)
„id.“, ა-სგ (აფხ.) „id.“ – მუს (სვან.) „თოვლი“ (თოფურია, ქალ-
დან 2000: 577); ს. ჯანაშია უთითებს, რომ სიტყვა სვანურში
შეთვისებულია ჩერქეზულიდან (ჯანაშია 1942: 269). ა. აბდო-
კოვი აფხაზურ-ჩერქეზულ ფორმებს უმატებს უბიხურ იმავე
მნიშვნელობის ჭამგ-ს და უთითებს, რომ ჩერქეზულ სი-
ტყვებში რეალიზებული უწ- დამოუკიდებელი სიტყვაა და
„ატმოსფეროს“ აღნიშნავს. შდრ. უწშხ „წვიმა“ (იხ. ქვემოთ),
უწმა „უამინდობა“ (აბდოკოვი 1973: 70).

უწშხ / უასხგ (ადილ.) „წვიმა“, უწშხ (ყაბარდ.) „წვიმა“
(შაგიროვი 1977-ა: 93) – უჩხა / უუჩხა (სვან.) „წვიმა“ (თო-
ფურია, ქალდან 2000: 736); სვანური სიტყვა ადი-
ლეურიდანაა შეთვისებული (ჯანაშია 1942: 269). სიტყვაში
დაუსაბუთებლად გამოყოფენ თოვლის აღმნიშვნელ უწს /
უწსგ ფორმას (შაგიროვი 1977-ა: 93).

ფაყჷ / ფაყჷ (ადილ.), ფეჷ (ყაბარდ.), ბჷყ (უბიხ.) „ქუ-
დი“ (შაგიროვი 1977-ა: 41) – ფაყჷ (სვან.) „ქუდი“ (თოფურია,
ქალდან 2000: 752); სიტყვების მსგავსებას ყურადღება მი-
აქცია ს. ჯანაშიამ (ჯანაშია 1942: 274). სვანური სიტყვა ადი-
ლეურიდანაა ნასესხები (როგავა 1956: 129). კ. ბოუდა ვარა-

უდობს, რომ სვანური ნასესხობაა ადიღურსა და უბიხურში, მიიჩნევს ე. წ. მოგზაურ სიტყვად და მიუთითებს მსგავსი გაბგერების სიტყვებზე ჩუკოტკური ჯგუფისა და ირანულ ენებში (ბოუდა 1960: 202). შდრ. აგრეთვე ბალყ. ბოკკა „სა-ბავშვო ქუდი“ (შაგიროვი, იქვე). სიტყვა ბგერათშესატყვისობებით არის წარმოდგენილი ჩერქეზულში, ქართველურ ენებში მხოლოდ სვანურშია პოვნირი, შესაბამისად, ჩერქეზულიდან ნასესხობად უნდა განვიხილოთ.

ფგდგნ (ადიღ.), ფგდგნ (ყაბარდ.), ა-ფდან / ა-ფდგნ (აფხ.) „რკინის ბორკილი“ (შაყრილი 1968: 81) – აბდანი / აბუდანი / აფდანი (მეგრ.) „ცხენის რკინის ბორკილი“ (ქაჯაია 2001: 163); ერთ-ერთი ინფორმატორის განმარტებით, რკინის საკეტს, აბდანს ცხენს უკეთებდნენ ფეხზე, რომ ქურდებს არ მოეპარათ (წალენჯ.). აბუდანიშ ლაგამი (მეგრ.) „აღვირი“ (ქობალია 2010: 7) ჰიბრიდული სინტაგმაა. ფორმა აფხაზურის მეშვეობით უსესხებია მეგრულს. სიტყვა მთელ აფხაზურ-ჩერქეზულ ენობრივ სივრცეში გვხვდება და საერთო აფხაზურ-ჩერქეზულ ლექსემადაა მიჩნეული. მეგრულში ფორმა გადმოსულია აფხაზურისთვის დამახასიათებელი ა-ზოგადობის პრეფიქსის დაცვით. სესხების შემდეგ ფუძეში მოხდა რეგრესული ასიმილაცია – დ-ს გავლენით ფ გამჟღერდა > ზ (ბუკია 1999: 130).

ფშ-გ (ადიღ.) „ბატონი“, „მბრძანებელი“ (აეგლ 2012: 356) – ფუსდ / ფუსტ (სვან.) „ბატონი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 769); ჩერქეზულ და სვანურ ფორმებთან კავშირი შე-

ამჩნია ს. ჯანაშიამ (ჯანაშია 1942: 272). გ. როგავა მიიჩნევს, რომ სიტყვა სვანურში ჩერქეზულიდანაა შეთვისებული (როგავა 1956: 129). გ. კლიმოვის აზრით, ფორმა სვანურში ოსურიდანაა შემოსული და ამოსავალია ოსური ჭგსგმ / ჭუსუნ „მასპინძელი“ (კლიმოვი 1963: 184).

ქანდ / ქანდჷ (ადილ.) „ბურქი“ (აეგლ 2012: 52) – ქუანდარ (სვან.) ტოპონიმი; სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ტოპონიმი სვანურმა ჩერქეზულიდან ისესხა სახელობითი ბრუნვის ნიშნითურთ. შდრ. ადილ. ბგჷგრ „ხბო“ = ქართ. ბოკვერი (გვ. 8). ფორმები შეპირისპირა მ. საღლიანმა (საღლიანი 2013: 38).

ქჷცგ (ადილ.) „ხორბალი“ (აეგლ 2012: 211), გამ (ყაბარდ.) „ხორბალი“ (შაგიროვი 1977: 111), ქჷცგ (უბიხ.) „ხორბალი, ხორბლის პური“ (ჯანაშია 2015: 111) – კჷეცენ (სვან.) „ხორბალი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 353); გ. როგავა მიიჩნევს, რომ სვანური ფორმა ადიღეურიდანაა შეთვისებული (როგავა 1956: 129). სიტყვა მონათესავე ენებსაც აქვს ნასესხები: აბაზ. გამ ყაბარდოულიდან და უბიხური კჷცგ ადიღეურიდან. მნიშვნელობა იგივეა, რაც გამსესხებელ ენებში (შაგიროვი 1977: 111).

ღჷგმ (ადილ.) „ორსული“ (ადრლ 1975: 43) – ღანაჷ (სვან.) „ორსული“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 792); ზოგადად, ჩერქეზულში სიტყვას „მსუქნის“ სემანტიკა აქვს, მხოლოდ ადიღეურში აღნიშნავს ორსულს (შაგიროვი 1977: 95). სვანურ

სიტყვას შესატყვისი არ ეძებნება ქართველურ ენებში. ვვარაუდობთ, რომ სვანურში ადილეურიდანაა ნასესხები (მასალა მოგვაწოდა მ. სადლიანმა).

ღჳ (ადილ.) „წელიწადი“ (აეგლ 2010: 111), ღა (უბიხ.) „დრო, ასაკი“ (ჯანაშია 2015: 111), ზა (აბაზ.) „დრო“, აფგნ (აფხ.) „გაზაფხული“ (უსლარი 1887: 121) – აფუნი (მეგრ.) „გაზაფხული“ (ყიფშიძე 1914: 197); ა. აბდოკოვს მოჰყავს ღჳ ელემენტის შემცველი სხვა სიტყვები ჩერქეზულ ენებში: ღჳ-ჴჳ (ადილ.) „ზაფხული“, ღჳ-მაზჳ (ყაბარდ.) „ზაფხული“, ზა-ფგნგ (აბაზ.) „ზაფხული“ (აბდოკოვი 1983: 94). ადილეური სიტყვის სემანტიკური ცვლილება სამეცნიერო ლიტერატურაში ასეა წარმოდგენილი: დრო > ზაფხული > წელიწადი (შაგიროვი 1977: 124). ადილეურ ძირი მეორდება აფხაზურ-აბაზურ აფგნ (აფხ.) /< ზაფგნ (აბაზ.) ფორმაში და ნიშნავს „გაზაფხულს“. სიტყვა აფხაზურის მეშვეობით გადმოვიდა მეგრულში აფუნი ფორმით და „გაზაფხულს“, „საზაფხულო სამოვრებზე საქონლის გარეკვის დროს“ ნიშნავს (ბუკია 2013: 59-60).

ყაღა > იგ-ს-ყაღა-ნ (უბიხ.) „ვინმეზე ძვირს ვლაპარაკობ“ – საყალე (მეგრ.) „საყვედური, ყვედრება“ (ქაჯაია 2002: 586); ფორმები შეაპირისპირა გ. როგავამ. მეცნიერი მიიჩნევს, რომ იგივე ძირი წარმოდგენილია ადილეურ ზმნაში იჳ-სჳ-ჴა-ღჳ < იჳ-სჳ-ყა-ღჳ „მე მასზე ბევრს (ცუდს) ვლაპარაკობ“. უბიხურიდან შეთვისებულ ძირს (გ. როგავა

მას სუბსტრატად მიიჩნევს) დართვია ქართული პრეფიქს-სუფიქსი (როგავა 1978: 126-127).

ცა-ხამბჳ (ადილ.) „ხელის თითი“ (აეგლ 2014: 316), ლჳ-ხამბჳ „ფეხის თითი“, ცჳ-ფხამბჳ (ყაბარდ.) „ხელის თითი“, ლჳ-ა-ფხამბჳ „ფეხის თითი“ – ფხულე / ფხოლე (სვან.) „თითი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 773); გ. როგავა ყაბარდოულ ფორმაში გამოყოფს ფხჳ ელემენტს, რომელიც საკუთრივ თით-ს უნდა ნიშნავდეს. ფხულე ან მისი შესატყვისი სხვა ქართველურ ენაში არ ჩანს. სავარაუდოდ, სვანური სიტყვის ფხუ ნაწილი ჩერქეზულიდანაა შემოსული, -ლე ელემენტის ფუნქცია გაურკვეველია (როგავა 1987: 23-24).

შატჳ (ადილ.), შატჳ (ყაბარდ.), ჩათა (აბაზ.), ჩატჳ (უბიხ.), ა-ხჳათ (აფხ.) „ნაღები, არაჟანი“ (აბდოკოვი 1973: 75) – ხჳჳეთი / ხიჳეთი (მეგრ.) „წაქის ნადული“ (წალენჯ.); აფხაზური სიტყვა ორ ნაწილად იყოფა: ახ „რძე“ და ჳათ „ნაღები, არაჟანი“, რომელიც საერთოა აფხაზურ-ჩერქეზულისთვის (კვარჳია 1981: 119). ა. შაგიროვი არ იზიარებს აფხაზური ა-ხჳათ სიტყვის სიახლოვეს ჩერქეზულ ფორმებთან (შაგიროვი 1977-ა: 136). მ. ჩუხუა აფხაზურ-ჩერქეზულ ფორმებს უპირისპირებს ქართულ წვეთ-ს, ზანურ ჳვათ-ს „id.“, სვანურ ჳიდ / ჳედ „დეღამო, წვეთი“ სიტყვებს და მიაჩნია, რომ საერთო წარმომავლობისაა (ჩუხუა 2007: 103). ხჳჳეთი / ხიჳეთი კი მეგრულს შეთვისებული აქვს აფხაზურიდან (ბუჳია 2006: 334).

შე (ადილ.) „ცხენი“ (აეგლ 2014: 434), ჩე (ყაბარდ.), ჩე (უბიხ.), ა-ჩე (აფხ.), ჩე (აბაზ.) „ცხენი“ (შაგიროვი 1977-ა: 141) – ჩჷ / ჩჷ (სვან.) „ცხენი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 828); შდრ. აგრეთვე აჩუ „შორისდებული ცხენის გასარეკად“ (ქეგლ I: 829), აჩუა „ცხენი ბავშვების ენაზე“ (ლეონიძე 1925: 4), აჩუ / აჩი „შემახილი ცხენის გასარეკად“ (ქეგლ I: 829), აჩუა „ცხენი ბავშვის ენაზე“ (ქეგლ I: 829). ქართველური და აფხაზურ-ჩერქეზული სიტყვების მსგავსებას ყურადღება პირველად მიაქცია პ. ჭარაიამ (ჭარაია 1912: 48-49). ს. ჯანაშია მიუთითებს, რომ სვანური ჩჷ უახლოვდება აფხაზურ ა-ჩე და ჩერქეზულ შე ფორმებს (ჯანაშია 1942: 273). ივ. ქავთარაძის აზრით, ეს სიტყვა საერთოკავკასიურია (ქავთარაძე 1972: 177-179), თუმცა ა- თავსართის არსებობა აჩი / აჩუ, აჩუა ფორმებში ქართულში მის აფხაზურიდან სესხებაზე უნდა მიანიშნებდეს (ბუკია 1999: 95).

ჩეგ (ადილ.) „ფოლადი“ – ჩეი / ჩეი (სვან.) „სპილენძი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 829); ფოლადის აღმნიშვნელი სვანური სიტყვა იზოლირებულად დგას სხვა ქართველურ ენათა შესაბამის მონაცემებთან. ხომ არ არის ნასესხები ადიღეურიდან (მასალა მოგვაწოდა მ. სალლიანმა).

ჭერკ [ჰ] (ადილ.) „მიწავაშლა“, ა-ჭერკა (აფხ.) „მიწავაშლა“ (ჯანაშია 1954: 395), ა-წერკა (შაყრილი 1987: 392) – ჭირკუ (მეგრ.) „ჩია, პატარა; უჯიშო ხილი“ (ქაჯაია 2002-ა: 474); გ. კლიმოვი ფიქრობს, რომ აფხაზურში შესულია ადიღეურიდან (კლიმოვი 1968: 295). კერძოდ, ამოსავალი უნდა

იყოს ადილური ჭარჭ[ვ] „მიწავაშლა“, რომელიც ზედმიწევნით „მიწაში (მიწით) მიმავალს“ ნიშნავს. მისი კანონზომიერი შესატყვისი ყაბარდოულში არის სარგუჰ (შენგელია 2006: 155-156). სემანტიკური გადასვლა „მიწავაშლა“ > „წვრილი ვაშლი“ > „წვრილი“ ადვილი შესაძლებელია (შენგელია 1978: 155). საინტერესოა, რომ ამ სიტყვას სინონიმური წყვილიც აქვს აფხაზურში და გადმოიცემა კომპოზიტით: ადგვლწა, რაც ზედმიწევნით „მიწის ვაშლს“ ნიშნავს. სიტყვის პირველი ნაწილი ქართულიდანაა შეთვისებული აფხაზურში (გვანცელაძე 1997: 208).

ხანძუ / ჰანძუ (ადილ.) „ზვინი“ (აეგლ 2014: 355) – ანწალა (ქართ.) „წვრილი ბრჯა, მაღალი“ – საბა (ქეგლ I: 515), ანწალა / ანწოლა (მეგრ.) „ხეზე ჩამოკიდებული ჩალა“ (ქაჯაია 2001: 188), აწალა (ლაზ.) „წვრილი ზვინი ძნისა (მაღალი)“, აწჷალ / ჰაწჷალ (სვან.) „სიმიინდის ზვინი“ (ქირია 2015: 773); გ. როგავა ქართველურ ფორმებს ადილურიდან ნასესხებად მიიჩნევს (როგავა 1956: 129). მეორე მხრივ, სიტყვა ფონეტიკური შესატყვისობითურთ წარმოდგენილია მთელ ქართველურენოვან სივრცეში. ხომ არ არის პირუკუ პროცესი, ქართველურიდან ხომ არ არის შეთვისებული ადილურში?

ხუმჰ (ადილ.) „უცხო“, „გარეშე“ (აეგლ 2014: 275), ხამჰ (ყაბარდ.) „უცხო“, „გარეშე“ (ყრლ 1957: 373) – ქამე (სვან.) „გარეშე“, ქამ „გარეთ“, ქამეშ „უცხო“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 781). სიტყვა სვანურში ჩერქეზულიდან არის შემო-

სული. სვანურში ადილური სპეციფიკური ხ სპირანტი ქ-ს სახითაა გადასული (როგავა 1987: 24).

ბჰთ (ადილ.) „ვინ“ (აეგლ 2014: 316) – ხჷდა / ხედა (სვან.) „რომელი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 870); სვანური ნაცვალ-სახელი ადილურიდანაა ნასესხები (ჯანაშია 1942: 273).

ჭჷ (ადილ.) „ღორი“, ჳჷ (უბიხ.) ა-ჳა (აფხ.), ჳა (აბაზ.) – ხჷმ (სვან.) „ღორი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 869); ს. ჯანაშია აფხაზურ-ჩერქეზულ ფორმას უკავშირებს ქართულ ღორ-ს, იქვე უთითებს სვანურ ხჷმ-ს და ამბობს, რომ სვანური ფორმის წარმომავლობის გზა საკვლევეია (ჯანაშია 1942: 273). სავარაუდოდ, ჩერქეზულიდან უნდა იყოს ნასესხები. ქართული და ადილური ფორმები პირველად შეაპირისპირა პ. ჭარაიამ (ჭარაია 1912: 54).

ჰადჷ (ადილ.) „მიცვალებული“, „გვამი“ (აეგლ 2014: 349), ჰჷდჷ (ყაზარდ.) „მიცვალებული“, „გვამი“ – ჳად / ჳჷდ (სვან.) „მუცელი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 881); სვანური სიტყვა სხვა ქართველურ ენებში არ ჩანს, შესაბამისად, ჩერქეზული წარმოშობისაა. ადილ. ჰ გადმოღებულია ჳ ფარინგალური აფრიკატით (როგავა 1987: 23). სემანტიკის გადასვლისთვის შდრ. ქართ. გვამი „მკვდარი ადამიანის სხეული, ცხედარი“ (ქეგლ II: 1433) და აფხაზური ა-მგა „მუცელი“. ეს უკანასკნელი პ. ჭარაიას აფხაზურში ქართულიდან მომდინარედ მიაჩნია (ჭარაია 1912: 30). მ. ჩუხუა აფხაზურ ა-მგა-ს პარა-

ლელურად მოჰყავს აბაზ. მგა, უბიხური ნგჳა < *მეგა „მუ-
ცელი“ და უკავშირებს ქართულ ბოქვენ-ს, ლაზ. ქორბა-ს
(ჩუხუა 2006: 60).

ჰალ'გლ (ადილ.) „პური“, ჰალ'გუ (ადილ.) „ფეტვის ბურ-
ღულის, ერბოსა და შაქრისაგან გამომცხვარი ტკბილეული“
(აეგლ 2014: 353), ჰალ'გვ (ყაბარდ.) „ღვეზელი“, ჰალ'გუ
(ყაბარდ.) „მჰადი“ – ხულუგო / ხულუგ „უფხო პური“, ხუ-
ლუნგო (ქართ.) „რბილი ხორბლის უფხო ჯიშების სახელ-
წოდებაა რაჭასა და ლეჩხუმში“ (ქეგლ VIII: 1525), ხულუგუ
/ ხულუგ (სვან.) „ხულუგო, უფხო პური“ (თოფურია,
ქალდანი 2000: 876); სიტყვა ადიღეური წარმომავლობისა
ჩანს და იქიდან შემოვიდა ქართულ დიალექტებსა და სვა-
ნურში (როგავა 1987: 24).

თავი II

ქართველურიდან ჩერქეზულში ნასესხები სიტყვები

ქართველურიდან ჩერქეზულში ნასესხები ლექსიკა მოიცავს როგორც სალიტერატურო ქართულის, ასევე ქართველური ენების ლექსიკურ ფონდს. საინტერესოა, რომ უბიხურში ჭარბობს მეგრულიდან შეთვისებული სიტყვები, ადიღეურ-ყაბარდოულში კი ქართული ლექსიკის სიმრავლე იკვეთება.

ატამი (ქართ.) „საშუალო ტანის ხე“ (ქეგლ I: 629), ატამი (ძვ. ქართ.) persicum (აბულაძე 1973: 11), ატამი „ხე“ (საბა 1991: 71), ატამა (მეგრ.) „ატამი“ (ყიფშიძე 1914: 197), ანტამა / ატამბა (ლაზ.) „ატამი“ (მარი 1910: 126), ატამა / ატამ (სვან.) „ატამი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 63) – ჯგ-ტგმზ (ადიღ.) „მსხლის სახეობა“, ტგმზ-ს / ბგრ-ტგმ (ყაბარდ.) „კვირტების გაფურჩქენა“, ტგ'მა (უბიხ.) „ატამი“ (კვახაძე 2014: 69), ა-ტამა (აფხ.) „id.“ (ჯანაშია 1954: 259), ტამა (აბაზ.) „გარგარი“ (აბრლ 1967: 372); ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა

დ. გულიამ (გულია 2004: 12). აფხაზურში შესულია ქართველურიდან (გვანცელაძე 1997: 58). ა-წატამა „გარგარი“ (ჯანაშია 1954: 391) ჰიბრიდული კომპოზიტია – ა-წა „ვამლი“, ზედმიწევნით „ვაშლატამა“. ქართულიდანვეა ნასესხები „ატმის“ აღმნიშვნელი უბიხური ტგ'მა, ასევე ადიღეური და ყაბარდოული კომპოზიტების ნაწილები: ტგმჰ, ტგმგ, ტგმ.

ბაკი (ქართ.) „საქონლის დასამწყვდევი, ირგვლივ მოზღუდული, უსახურავო“ (ქეგლ I: 954), ბაკი (ლაზ.) „ბოსელი, თავლა“ (მარი 1910: 129) – ბაჯ (ყაბარდ.) „ბაკი“ (შაგიროვი 1977: 73); ყაბარდოული სიტყვა უკავშირდება ქართულ ბაკი, ლაზურ ბაკი და სომხურ ბაკ „ეზო“ ფორმებს. მიიჩნევა, რომ ყაბარდოულსა და სომხურში ქართულიდანაა ნასესხები (შაგიროვი 1977: 73). გ. როგავა ყაბარდოულ ბაჯ ფორმას ადარებს ქართ. ბელელი : მეგრ. ბალუ „ბელელი“ ფორმებს და უთითებს, რომ შეიძლება ყაბარდოულში ქართულიდან იყოს შეთვისებული (ქართველურში ჩანს ხმოვნების კანონზომიერი შესატყვისობა), თუმცა არც უკუპროცესია გამოსარიცხი: ყაბარდოული ჰ მეგრულს ა-თი, ხოლო ქართულს ე ხმოვნით გადმოელღო (როგავა 1946: 11).

ბალი (ქართ.) „საშუალო ან მაღალი ტანის ხეხილი; მსხვილი დახრილი ფოთოლი აქვს, თეთრი ყვავილი და კურკიანი წვნიანი ნაყოფი“ (ქეგლ I: 956), ბული (მეგრ.) „ბალი“ (ქობალია 2010: 68) – ბაღი (ყაბარდ.) „ბალი“ (ყრლ 1957: 22); სიტყვა (ბალუ) გვხვდება კავკასიაში გავრცელებულ თითქმის ყველა ენაში: ხუნძ. ბაჟლი, ლეზგ. ბაღლი „ალუ-

ბალი“, ჩეჩნ. ბალლ, ინგ. ბოალ „ალუბალი“, ბალყ. ბალლი, ოსური ბალ / ბალი (შაგიროვი 1977: 68). ქართულიდან აქვს ნასესხები ყაბარდოულს (შაგიროვი 1989: 139). სპეციალურ ლიტერატურაში მითითებულია, რომ სიტყვა სპარსული წარმოშობისაა. სხვათა კვალდაკვალ ჩვენ მივიჩნევთ, საერთოქართველური ფორმაა. შდრ.: ქართ. ბალი : მეგრ. ბული : ლაზ. ბული (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 92).

ბაჟა (ქართ.) „ხორცეული შეჭამანდის შესაკმაზავი მომჟავო წვენი“ (ქეგლ I: 873), ბაჟა (მეგრ.) „ნიგვზის წვენი, – ბაჟე“ (ჯავახიშვილი 1986-ა: 214) – ბჟეზნ / ბჯჯეზნ (ადილ.), ბჟეზნ / ბჯჯეზნ (ყაბარდ.) „ძველებური ადილური კერძი, კეთდებოდა ქერისაგან ან სიმინდის ფქვილისა და არაჟნისაგან. ტკბილ-მჟავე ფაფა“ (ბალყაროვი 1965: 31), ა-ბჟეა (აფხ.) „ძმარი“ (ჯანაშია 1954: 72). სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ აფხაზური ქართულიდან მეგრულის გზითაა შეთვისებული აფხაზურში (ჯანაშია 1955: 8). აფხაზური ა-ბჟეა-სთვის შესაძლოა ამოსავალი ყოფილიყო არა ბაჟა, არამედ მეგრული ბჟე „ძმარი“ (ყიფშიძე 1914: 207), სემანტიკა ამ სიტყვებისთვისა ერთნაირია. ბ. ბალყაროვი ჩერქეზული ფორმების პარალელურად უთითებს ოსურ სიტყვას ბჟგან / ბჟგანი „ლუდი“ და ფიქრობს, რომ ჩერქეზული ნასესხობაა (ბალყაროვი 1965: 31). თუ დავუშვებთ, რომ აფხაზური ფორმები ქართველურიდანაა შეთვისებული, ასეთივე წარმოშობა ივარაუდება ჩერქეზულისა და ოსურისთვის. ვფიქრობთ, ამავე წარმომავლობისად უნდა მივიჩნიოთ „მდოგვის“ აღმნიშვნელი აფხაზური ა-ბაჟ (უსლარი 1887: 124), თუმცა ა.

აბდოკოვი აფხაზურ ფორმას განიხილავს უბიხურ ბჰგენჯ სიტყვასთან მიმართებაში, რომელიც „ქერს“ ნიშნავს და მიიჩნევს, რომ ერთი მხრივ ადიღეურ-ყაბადოული და მეორე მხრივ აფხაზურ ფორმათათვის ამოსავალი უბიხური სემანტიკაა (აბდოკოვი 1973: 41).

ბაჟი (ქართ.) „1. გადასახადი სახელმწიფოში შეტანილსა და სახელმწიფოდან გატანილ საქონელზე. 2. გადასახადი ამა თუ იმ საქონლის დამზადებაზე“ (ქეგლ I: 972), ბაჟი (ძვ. ქართ.) „გადასახადი, გამოსაღები“ (აბულაძე 1973: 29), ბაჟი „ტვირთის ხარკი“ (საბა 1991: 94), ბაჟი (მეგრ.) „გარკვეული გადასახადი“ (ქაჯაია 2001: 218), ბჟე / ბაჟ (სვან.) „ბაჟი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 146) – ბჟჟანდ (ადიღ.), ბჟჟანდ (ყაბარდ.), ბაგანდა (აბაზ.) „არენდა“ (შაყრილი 1971: 114), ა-ბაჟ (აფხ.) „ბაჟი“ (ჯანაშია 1954: 64); ვვარაუდობთ, რომ სიტყვა ქართველურიდანაა შესული აფხაზურში, აქედან კი სხვა აფხაზურ-ჩერქეზულ ენებში.

ბატი (მეგრ.) „ზაქი“ (ყიფშიძე 1914: 201) – ბჰტ (უბიხ.) „ზაქი“ (შაგიროვი 1989: 139), ა-ბატ (აფხ.) „ზაქი“ (ჯანაშია 1954: 63); საკუთრივ მეგრული ბატი ბატკ-ისგან არის მიღებული მეგრულ სახეობაში კ-ს დაკარგვით (ჯავახიშვილი 1937: 191). შდრ. ბატკი (ქართ.) „შემოდგომაზე მოგებული საქონელი“ (ქეგლ I: 990), ბატკი „ჩვილი თიკანი“ (საბა 1991: 97), ბატკი (გურ.) „შემოდგომაზე ნაშობი შინაური საქონელი; ხბო, ბატკანი ან თიკანი“ (დლონტი 1984: 62), ბატკი (იმერ.) „თხა სამ წლამდე“ (ჯავახიშვილი 1986:

182), ბატკი (მეგრ.) „ერთი წლის თხა, დედალი“ (ჩიქობავა 1942: 15). აფხაზურსა და უბიხურში შესულია მეგრული (სემანტიკა დავიწროებული) მნიშვნელობით (ლომთათიძე 1974: 95). იგივე ტერმინი ჩანს აფხაზურ ჰიბრიდულ კომპოზიტებში აჟბატ „მდედრობითი სქესის ზაქი“, აცზბატ „მამრობითი სქესის ზაქი“ (არშბა 1980: 22, 79), აჟბატფშქა „ახალდაბადებული ფურ-ზაქი“ (კვარჩია 1981: 28).

ბებერა (ქართ.) „ამობურცული წყალჩამდგარი კანი“ (ქეგლ I: 1009) – ფსგზბ „ბებერა“ (კვახაძე 2014: 144). ჩერქეზულ ფორმაში ფსგ- წყლის აღმნიშვნელი ძირია. თუ სიტყვის მეორე ნაწილს ბგზ ჩერქეზულში ეტიმოლოგია არ დაეძგნება, შეიძლება ჰიბრიდულ კომპოზიტად განვიხილოთ, სადაც ბგზ ქართული ბებერა-დან მომდინარეობს.

ბელურა (ქართ.) „პატარა ნაცრისფერი ჩიტი“ (ქეგლ I: 1040), ბაღირე (მეგრ.) „ბელურა“ (ყიფშიძე 1914: 201), ბაღრე / ბაღრე „id.“ (ქაჯაია 2009: 46) – ა-ბაღრე / ა-ბაღრ „ბელურა“ (ჯანაშია 1954: 63), ბაღრ (უბიხ.) „ბელურა“ (ფოგტი 1963: 89); ქართველური და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 12). სიტყვა მეგრულიდანაა შესული აფხაზურსა და უბიხურში (ლომთათიძე 1974: 94).

ბეჰა (მეგრ.) „ნიჩაბი“ (ბლაჟბა 1964: 203); ბაჰე (მეგრ.) „ჭურჭელი იყო ერთგვარი“ (ქაჯაია 2009: 47) – ბჰლჰ (ყაბარდ.), ბლჰ (აბაზ.) „ნიჩაბი“ (აბდოკოვი 1973: 41), ა-ბაჰა (აფხ.) „ნიჩაბი, ბარი“ (ჯანაშია 1954: 64); ა. აბდოკოვი

მიიჩნევს, რომ ყაზარდოული, აზაზური და აფხაზური ფორმები საერთო წარმომავლობისაა (აზდოკოვი, იქვე). ხ. ბლაჟბას აზრით აფხაზური (აბჟუური) ა-ბაჰა მეგრულიდანაა შეთვისებული (ბლაჟბა 1964: 203). ა. შაგიროვი თვლის, რომ ყაზარდოულში ბზლად თურქულიდანაა შესული, აქედან კი – აზაზურში, ხოლო აფხაზური ა-ბაჰა სხვა წარმოშობისაა (შაგიროვი 1977: 74).

ბოლვა (ქართ.) „სახელი ბოლავს ზმნის მოქმედებისა“ (ქეგლ I: 1091) – ბლზნ „წვა“, „ნათება“ (შაგიროვი 1977: 99); ადიღეური ფორმა უკავშირდება აფხაზურ ა-ბელრა (ა-ბლგრა) „წვა“, „ნათება“ სიტყვას, რომელიც, თავის მხრივ, პ. ჭარაიამ დააკავშირა ქართულ ბოლ-ი, ბოლ-ვა ფორმებთან (ჭარაია 1912: 20-21). ეს უკანასკნელი საეჭვოდ მიაჩნია ა. შაგიროვს (შაგიროვი 1977: 99).

ბოლოკი (ქართ.) „ორწლოვანი ბოსტნეული მცენარე“ (ქეგლ I: 1094), ბულეკი (მეგრ.) „ბოლოკი“ (ყიფშიძე 1914: 208), ბულეკი / ბულეკი (ლაზ.) „ბოლოკი“ (მარი 1910: 132), ბოლოკ (სვან.) „ბოლოკი“ (საღლიანი 2005: 15) – ბაღჯჯ / ბოღჯჯ / ბზღჯჯ (ადიღ.) „ბოლოკი“ (შაგიროვი 1977: 68); ჩერქეზულში შეთვისებულია ქართულიდან. ვ. აბაევის გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ შესაძლოა, სესხების შუალედურ რგოლად ოსური განვიხილოთ და მოჰყავს შესაბამისი ფორმები: ირონული ბოლკ და დიგორული ბოლგ (აბაევი 1958: 270).

ბურღი (ქართ.) „იარაღი, რომლიც ბრუნვითაც ხვრეტენ რამე საგანს“ (ქეგლ I: 1185), ბურგი (ლაზ.) „ბურღი“ (ქუთელია 2005: 169), ბირღუ / ბურღუ (სვან.) „ბურღი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 154) – ბერღ-მ (ადილ.) „ჭანჭიკი“ (კვახაძე 2014: 147); სიტყვა არ გვხვდება ჩერქეზულ ჯგუფის სხვა ენაში. ვფიქრობთ, რომ ადიღეურში ქართულიდანაა შესული. სემანტიკური გადაწევა ბურღი > ჭანჭიკი მოულოდნელი არ უნდა იყოს.

ბუყინი / ბუყუნი / ბუკუნი / ბუყუნი (მეგრ.) „ხის ჭურჭელი მაწვნისათვის“ (ყიფშიძე 1914: 210), „რძის ჩასაწური“ (ჯავახიშვილი 1986: 222); „ყველის შესანახი ჭურჭელი“ (ელიავა 1989: 28), ბეყუ / ბოყუ (სვან.) „ხის ქერქისაგან გაკეთებული ჭურჭელი ხორბლისათვის“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 151, 156) – ბაყზრ (უბიხ.) „ყველის დასამარილებელი და შესანახი ხის ჭურჭელი“ (შაგიროვი 1989: 139, 140), ა-ბყელ (აფხ.-აბჟ.) „ხის ჭურჭელი რძის შესადედებლად“ (რალ 1964: 263), ბყელ (აბაზ.) „კასრი“ (აბრლ 1967: 121); საერთოქართველურ დონეზე აღდგენილია *ბოყუ „ხის ჭურჭელი“ > ქართ. ბოყვ-ი ზან. ბუყუნი / ბუყუნი < *ბუყუ-ინ-ი : სვან. ბეყუ / < ბოყუ (ჩუხუა 2000-2003: 66). საერთოქართველური სიტყვა მე-გრულის საშუალებითაა შესული აფხაზურ-ჩერქეზულში (ბუკია 2007: 161).

გადღანება (მეგრ.) „გაკვირვება; დაძრახვა, დაწუნება; მოქმედების, საქციელის დაგმობა“ (ქაჯაია 2001: 280) – გებლან (ადილ.), გებჟენ (ყაბარდ.) „საყვედური, მრისხანება“

(შაყრილი 1971: 117), გეგუ (უბიხ.) „სიბრაზე“ (ჯანაშია 2015: 94), ა-გებლან (აფხ.) „საყვედური“ (გენკო 1998: 69), გებლან (აბაზ.) „წყენა, უკმაყოფილება“ (აბრლ 1967: 137); გ. კლიმოვი აფხაზურ ფორმას ადიღურიდან შეთვისებულად მიიჩნევს, თუმცა იქვე დასძენს, რომ ადიღურ ნიადაგზეც საკმაოდ ნათელი არაა ფუძის აგებულება (კლიმოვი 1968: 292). შესაძლოა, მეგრული და აფხაზურ-ჩერქეზული საერთო ძირითაა წარმოდგენილი ან მეგრული ფორმა შეღწეულიყო აფხაზურ-ჩერქეზულში.

გვაბანაკი (ქართ.) „ერთგვარი ზედა სამოსი, თექის მსგავსი“ (ქეგლ II: 1432), გვაბანაკი (მეგრ.) „მწყემსის პალტო“ (სახოკია 1985: 349) – გვზნაჩ (ადიღ.), გვზნაჩ (ყაბარდ.), გაბანაქ (აბაზ.), „მწყემსის ზედა სამოსი“ (შაყრილი 1968: 65), ა-გაბანაქ (აფხ.) „ცხვრის ტყავისაგან შეკერილი ჩასაცმელი, გვაბანაკი“ (ჯანაშია 1954: 79); ა. შაგიროვი აფხაზურ-ჩერქეზული სიტყვებისთვის ამოსავლად მიიჩნევს თურქულ Kopenek ფორმას (შაგიროვი 1989: 112). წ. ბჟანიაც აფხაზურისთვის ამოსავალ ფორმად მოიაზრებს თურქულ კაპანეკ-ს და მიუთითებს, რომ აფხაზური ა-გაბანაქ მეგრულად ქდერს, როგორც გობენეჯი, რუსულად (ყუბანელ და სხვა კაზაკებთან) კობენიაკი (ბჟანია 1962: 99). შევნიშნავთ, რომ მეგრულში გობენეჯ ფორმა არ გვხვდება. ავტორთა შეხედულებაც ნაკლებად სავარაუდოა. ქართველურში გვაქვს მარტივი გვაბანი / გვაბანა / გობანი „საზამთრო წამოსასხამი“, „ლეიბი“ (ჭარაია 1997: 49; ბერიძე 1912: 21) და მისგან ნაწარმოები გვაბანაკი. ჩვენი ვარაუდით, ფორმა აფხაზურმა

ისესხა მეგრულიდან და შემდგომ გავრცელდა სხვა ენებში. აფხაზურ-ჩერქეზული აუსლაუტის პალატალიზებული ქ-ს გაჩენას ახსნა სჭირდება, რაც მეგრული სახელობითი ბრუნვის რეფლექსად თუ ჩაითვლება (ლომთათიძე 1976: 170). აფხაზურში სესხებისას ადაპტაციის წესები დაცულია, კერძოდ, გვ- კომპლექსი შეცვლილია გ თანხმოვნით. გარდა ამისა, აუსლაუტში მეგრულის სახელობითი ბრუნვის ნიშნის გავლენით მოხდა უკანაენისმიერი ქ-ს პალატალიზაცია. აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ ამ სიტყვებს აფხაზურში დიალექტების მიხედვით სინონიმური წყვილები მოეპოვება: ბზი-ფურში აბჟურ ა-გაბან-ს ა-ცართა ჩაენაცვლება, აბჟურ ა-გაბანაქ-ს კი – ა-ჩგა (ბჟანია 1962: 205).

გვამი (ქართ.) „1. მკვდარი ადამიანის სხეული, ცხედარი; 2. ძვ. წიგნ. პიროვნება, პირი, ადამიანი“ (ქეგლ II: 1433); გუამი (ძვ. ქართ.) „ჭორცი, სხეული, ტანი, სული“ (აბულაძე 1973: 97), გუამ (სვან.) „გულ-მკერდი, მკერდი“ (თოფურია 2000: 179) – ნგბჟ (ადილ.) „მუცელი; კუჭი“ (აეგლ 2012: 238), ნგბჟ (ყაბარდ.) „მუცელი“, ნგუგ (უბიხ.), ა-მგა (აფხ.) „მუცელი“, მგა (აბაზ.) „მუცელი“ (შაგიროვი 1982: 58); პ. ჭარაია აფხაზურ ფორმას უკავშირებს მეგრულ ქვარა-ს (ჭარაია 1912: 30). ნ. მარის თვალსაზრისით, უფრო ახლოა ქართულ გვამთან (მარი 1912: 30) შდრ. მ. ჩუხუა აფხაზურ ა-მგა-ს პარალელურად მოჰყავს აბაზ. მგა, უბიხური ნგუა < *მგუა „მუცელი“, უკავშირებს ქართულ ბოქვენ-ს, ლაზ. ქორბა-ს და საერთო წარმოშობისად მიაჩნია (ჩუხუა 2006: 60). არსებობს ქართული გვამ-ის სხვა ჩერქეზულ მასალასთან დაკავშირების

მცდელობაც (იხ.ჰადწ (ადილ.), ჰადწ (ყაბარდ.) „მიცვალებული“, „გვამი“, გვ. 27).

გვიან (ქართ.) „კარგა ხნის შემდეგ, დიდი ხნის, ხან-გრძლივი დროის შემდეგ“ (ქეგლ II: 1441), გვიან „ხან-დაზმით“ (ჩუბინაშვილი 1887: 319), გვიანი (მეგრ.) „გვიანი“ (ჭარაია 1997: 49), გუიწწ (სვან.) „გვიანი“ (ჩართოლანი 2003: 208) – გუგუწწ (ადილ.) „გვიანი“ (შაგიროვი 1977: 114), ა-გვიან (აბჟ.) „გვიანი, დაგვიანებული“ (შაყრილი 1986: 161), ა-გვმან (გენკო 1998: 71); ა. შაგიროვი მიუთითებს, რომ ჩერქეზულში სიტყვას ეტიმოლოგია არ ეძებნება, წარმომავლობაც უცნობია და გამოთქვამს ვარაუდს, რომ შესაძლოა ქართულ გვიან, გვიანება ფუძეებს უკავშირდებოდეს (შაგიროვი, იქვე).

გომი, გომური (ქართ.) „მსხვილფეხა რქოსანი საქონლის საზამთრო სადგომი, – გომური“ (ქეგლ II: 1470), გუმ (სვან.) „გომური, მაჩვიბის ქვედა ნაწილი; სარდაფი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 180) – გუმ / გუმგ (ყაბარდ.) „ბელელი“ (შაგიროვი 1977: 112); სიტყვა გვხვდება ოსურშიც გონ / გომ სახით (აბაევი 1958: 523-524). ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ სიტყვის პირველწყარო ცნობილი არ არის (შაგიროვი 1977: 112). ბ. ბალყაროვი აანალიზებს სიტყვის სემანტიკის მონაცვლეობას საქონლის სადგომი > ბელელი > სახლი (ქართული გომური მისთვის „ქოხია“) და მიიჩნევს, რომ ამ დინამიკას მივყავართ კავკასიელ მთიელთა ძველი საცხოვრებელი პირობების წარმოდგენამდე. ერთსა და იმავე შენობაში იყო საცხოვრებელიც, საქონლის სადგომიც და ბელელიც (ბალ-

ყაროვი 1965: 41). ა. აბდოკოვი ჩერქეზულ ფორმებს უკავშირებს აფხაზურ ა-კუნა „ფაცერი“ (აბდოკოვი 1973: 45), რომელიც აფხაზურში მეგრულიდანაა შეთვისებული (იხ. ქვემოთ). ვფიქრობთ, რომ სიტყვა ქართულიდანაა გავრცელებული ჩერქეზულ ენებში.

გრძელი (ქართ.) „რასაც დიდი სიგრძე აქვს“ (ქეგლ II: 1468), გინძე / გიძე / გირძე / გენძე / გერძე (მეგრ.) „გრძელი“ (ყიფშიძე 1914: 217), გინძე / გუნძე (ლაზ.) „გრძელი“ (მარი 1910: 135) – გეძა (უბიხ.) „გრძელი“ (ფოგტი 1963: 128); ქ. ლომთათიძე აანალიზებს უბიხურ სიტყვას და მიუთითებს, რომ ახლო მონათესავე ენებში მსგავსი ფუძე არ მოგვეპოვება. სიტყვა ქართველურიდანაა ნასესხები უბიხურში. უბიხურ ფორმასთან ყველაზე ახლოს დგას სენაკური გიძე, თუმცა არაა გამორიცხული, რომ რ უბიხურ ნიადაგზეც დაკარგულიყო (ლომთათიძე 1974: 96).

გუთანი (ქართ.) „1. მიწის სახნავი იარაღი საკვეთით, სახნისითა და ფრთით, – სახენელი“ (ქეგლ II: 1494), გუთანი „ერქვანი, სახენელი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 332), გურთანი (მეგრ.) „გუთანი“ (ყიფშიძე 1914: 219), გუთჲნ / გუთან (სვან.) „გუთანი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 176) – კჳთჲნ (ყაზარდ.) „გუთანი“, ა-გუთან (აფხ.-აბჟ.), ა-კჳთანა (აფხ.-ზუ.), კჳთან (აბაზ.) „id.“ (შაგიროვი 1989: 102); ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ აბჟურთი ფორმა ქართულიდანაა შეთვისებული, ბზიფურს და, მასთან ერთად, აბაზურს უკავშირებს თურქულ *kutan*-ს (იქვე, 103). სხვა მოსაზრებით, სიტყვა უკავშირდება ქართულ

საკვეთელ-ს და აფხაზების მიერ ათვისებულია ქართულ-აფხაზური კულტურული ურთიერთობის შედეგად (ბახია-ოქრუაშვილი 2011: 66). ვ. აბაევს მოჰყავს ფორმები კავკასიური ენებიდან: ქუთან (ხუნძ.), ქოთან (უდ.), გუთან (დარგ.), გუოთა (ვეინახ.) და საერთოკავკასიურ, გაურკვეველი წარმოშობის სიტყვად მიიჩნევს (აბაევი 1958: 527). სიტყვა ქართველურ ნასესხობად უნდა განვიხილოთ აფხაზურ-აბაზურსა და ყაბარდოულში. აბაზური ენის ტაპანთურ დიალექტში სიტყვა კომპოზიტის ნაწილადაც გვხვდება: კათანაჰ „ხვნის ხელმძღვანელი, უფროსი გუთნისდედა“. ქართ. გუთან-ი + აფხაზურ-აბაზური (ა)კათან + აჰ „უფროსი, უხუცესი“ (გვანცელაძე 1997-ა: 172).

დიდი (ქართ.) „1. ჩვეულებრივზე მეტი სიდიდით, ზომით; 2. რაოდენობით მეტი, – ბევრი, დიდძალი, მრავალრიცხოვანი; 3. მოზრდილი, უფროსი“ (ქეგლ III: 1166), დიდი (მეგრ.) „id.“ (ყიფშიძე 1914: 226), დიდი (ლაზ.) „id.“ (მარი 1910: 139) – დეღჳ / დჳდ (ადილ.) „გამლიერებითი ნაწილაკი“; ჟ. დიუმეზილი არ გამორიცხავს ადილეური ფორმის კავშირს ქართულ დიდი ან უბიხურ მადა „ბევრი“, „ძალიან“ ფორმებთან (დიუმეზილი 2015: 30). პ. ჭარაია ქართულ დიდ-ს უდარებს აფხაზურ ა-დეჟ „დიდი“ ფორმას (ჭარაია 1912: 22-23).

დოლო (მეგრ.) „მდელო, მინდორი“ (ყიფშიძე 1914: 228) – დ’გ (ადილ.) „მინდორი“, ა-დ’გ „მინდორი, ველი“ (ჯანაშია 1954: 100); შეთვისებულია ქართველურიდან (ლომთათიძე

1981-ა: 7). იქნებ აფხაზური ფორმა მოდის არა დუნია-საგან, როგორც ქ. ლომთათიძე მიუთითებს, არამედ მეგრული დოლო-საგან? მ. ჩუხუას მოჰყავს საერთო ქართველურ-აფხაზური ფორმები: ქართ. დაბ-ა, უ-დაბ-ნ-ო, უ-დაბ-ურ-ი, ზან. (მეგრ.) დობ-ერ-ა / დობ-ირ-ა „სახნავი მიწა“, ლაზ. დობა „მიწა“, სვან. დვბ „ყანა“, აფხ. ა-დვ „მინდორი“, უბიხ. დვ „ველი“ (ჩუხუა 2007: 103). ა. კვახაძეს უბიხური დვ ფორმის ჩერქეზულ შესატყვისად მოჰყავს ლოკატიური პრევერბი (რაცის ზედაპირზე ყოფნა) დვ- (კვახაძე 2014: 24). ვფიქრობთ, აფხაზურ-უბიხური ფორმა ნასესხებია მეტ სიახლოვეს ავლენს ქართველურ მასალასთან.

ეფშა (მეგრ.) „სავსე“ (ყიფშიძე 1914: 232), იოფშა (ლაზ.) „სავსე“ (ქუთელია 1982: 76) – ფსაჟ (ადილ.) „მთელი“, „სავსე“ (კვახაძე 2014: 207); მეგრულ სიტყვას შესაბამისი ფორმები ეძებნება სხვა ქართველურ ენებში: ქართ. სავსე : ზან. ეფშა / იოფშა სვან. გჷეში (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 201). ვვარაუდობთ, რომ ჩერქეზულში სიტყვები მეგრულიდანაა შეთვისებული.

ვანი (ქართ.) „ძვ. სადგომი, ბინა“ (ქეგლ IV: 17), ვანი (ძვ. ქართ.) „სადგომი, სახლი, დაბა, საცხოვრებელი, მონასტერი“ (აბულაძე 1973: 153) – უგნ (ადილ.), უგნ (ყაზარდ.), ღნგ (აბაზ.) „სახლი, ოჯახი“ (შაყრილი 1971: 147), ა-ვნგ (აფხ.) „სახლი, ოჯახი“ (უსლარი 1887: 126); პ. ჭარაიას აზრით, შესაძლოა, აფხაზურში ქართულიდან იყოს შეთვისებული და ამოსავალი იყოს ქართული ვანი (ჭარაია 1912: 21). ქ. ლომ-

თათიძე აფხაზურ ა-ვნე ფორმას უკავშირებს ქართულ სა-
ყუდელ-სა და მეგრულ ყუდე-ს (ლომთათიძე 1955: 824). თ.
გვანცელაძეს იგი საკუთრივ აფხაზურ სიტყვად მიაჩნია
(გვანცელაძე 2011: 55). ვფიქრობთ, რომ სიტყვა აფხაზურ-
ჩერქეზულში ქართულიდანაა შეთვისებული და ამოსავალი
ძველი ქართული ვან-ია (ბუკია 2013: 170).

ვიწრო (ქართ.) „გარდიგარდმო მცირე ზომისა, მცირე
განისა, არაგანიერი“ (ქეგლ IV: 76), ინწრო (მეგრ.) „ვიწრო“
(ქაჯაია 2002: 90), ხუწე , ნახუწი (სვან.) „ვიწრო“ (თოფურია,
ქალდანი 2000: 623) – მგწე (უბიხ.) „ვიწრო“ (ფოგტი 1963: 147);
სიტყვა უბიხურში ქართველურიდანაა შეთვისებული,
ბოლო მარცვლისეული რ უბიხურშია დაკარგული (ლომ-
თათიძე 1974: 96).

ზეთი (ქართ.) „ცხიმოვანი თხევადი ნივთიერება, რო-
მელსაც იღებენ სხვადასხვა მცენარეულ და მინერალურ
ნივთიერებათა გადამუშავების გზით“ (ქეგლ IV: 127), ზეთი
„(სპარ.) ცხიმი მოსავალთა მარცვალთა“ (ჩუბინაშვილი 1887:
519), ზეთი (მეგრ.) „ზეთი“ (ყიფშიძე 1914: 236), ზეთ (სვან.)
„ზეთი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 251) – ზეთ (ყაზარდ.)
„ზეთი“ (შაგიროვი 1989: 139), ა-ზეთ (აფხ.) „ზეთი“ (ჯანაშია
1954: 110); სიტყვა ყაზარდოულსა და აფხაზურში ქარ-
თულიდანაა შესული (ლომთათიძე 1976: 48; შაგიროვი, იქვე).
მართალია, სიტყვა სპარსული წარმომავლობისად მიიჩნევა,
მაგრამ ვფიქრობთ, რომ ქართულია. შდრ. ქართ. ზეთი : ზან.

ზანდი < / ზანთი „ბლანტი, წელვადი“ (მ. ჩუხუას ზეპირი მითითება).

ზენტხ (სვან.) „შვრია“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 254) – ზწნთხ (ადილ.) „შვრია“ (აეგლ 2010: 433); ადილეური სიტყვა წარმოდგენილია კავკასიაში გავრცელებულ სხვა ენებშიც: ზამბზ (ოს.), ზენტხე (ბალყ.) „შვრია“ (შაგიროვი 1977: 206). ო. კახაძე სვანურ და ადილეურ სიტყვებს უკავშირებს ქართულ ზანდურ-ს „ხორბლის სახეობა“ (კახაძე 1960: 197). მ. ჩუხუა მიიჩნევს, რომ ადილეურმა ისესხა სვანური ხ- განვი-თარებული სიტყვა (ჩუხუა 2000-2003: 105).

თემი (ქართ.) „1. საერთო წეს-ჩვეულებების მქონე ადამიანთა ერთობა საქართველოს მთიანეთში; 2. ადამიანთა ერთობა, ძირითადი სოციალური ჯგუფი წინაისტორიულ ხანაში“ (ქართული ლექსიკონი 2014: 285) – თამ(ვ) (ადილ.) „უბანი“, „აულის ნაწილი“ (აეგლ 2014: 10); გ. როგავა მიიჩნევს, რომ ეტიმოლოგიურად უკავშირდება დამჰ / თამჰ „მხარი“ ფორმას (როგავა 1956: 4). ნ. იაკოვლევი მიიჩნევს, რომ „უბნის“ აღმნიშვნელი თამ(ვ) ადილეურში ქართულიდანაა ნასესხები (იაკოვლევი 1941: 241).

თვალი / თვალ-მარგალიტი „ძვირფასი თვალი“ (ქეგლ IV: 412), თუწლ (სვან.) „ძვირფასი თვალი“ (საღლიანი 2005: 55) – თუწლჳ (უბიხ.) „ძვირფასი თვალი“ (შაგიროვი 1989: 139); უბიხურში შეთვისებულია ქართულიდან (შაგიროვი, იქვე).

თილი (მეგრ.) „ცხვარი“ (ყიფშიძე 1914: 243) – ტგ (ადილ.) „ცხვარი“, ტგ (ყაბარდ.) „ვერძი“, ტგ (უბიხ.) „ვერძი“, ა-თგ (აფხ.) „ცხვარი“, თგ (აბაზ.) „დაკოდოლი ცხვარი“ (აბდოკოვი 1983: 122), ა-თგლ (აფხ.) „ყოჩი“ (ჯანაშია 1954: 130); აფხაზურ ფორმაში ჩანს საერთო აფხაზურ ჩერქეზული თგ / ტგ ელემენტი. გ. კლიმოვი მიიჩნევს მეგრულში აფხაზურიდან ნასესხობად (კლიმოვი 1986: 182), მაგრამ არსებობს სხვა მოსაზრებაც: მეგრული თილი საერთოქართველური წარმოშობისა ჩანს. მას ქართულში თიკან-ი, ხოლო სვანურში ნელჳშდ / ნელეშდ / ნილჳშტ „თიკანი“ შესატყვისება. ქართველურ ფუძეს შესატყვისები ეძებნება მონათესავე იბერიულ-კავკასიურ ენებში: შდრ: წეკირ, ბოთლ. წეკირ, ჭარ. წეჭი < წეკირ, ტინდ. წიკარ, ბაგვ. წეკერ, კარატ. წიკერ, ახვახ. ჭეკე, დიდ. ცეკი, ხვარშ. ჩიკი, ბეჟ. ჩიკე, ჰუნზ. ჩიკე „თიკანი“ (ჩუბუა 2000-2003: 263). აფხაზური ა-თგლ მკვლევრის თვალსაზრისით ქართული თოხლ-ი „ბატკანი; ცხვარი“ : ზან. (ჭან.) თოხლი „ერთი წლის თხა“ : სვან. დუხ „ერკემალი, ყოჩი“ შესატყვისია და გამორიცხულია საერთო-ქართველური *დოხლ- არქეტიპის თურქული თოქლუ-სგან მომდინარეობა (იქვე: 95). ა-თგლ ფორმას აუსლაუტში პალატალიზებული უკანაენისმიერი აქვს, რომელიც ჩვეულებრივ ნასესხებ ფორმებში დაჩნდება და გვევლინება, როგორც ქართველური სახელობითი ბრუნვის -ი ნიშნის რეფლექსი, ამდენად სიტყვა აფხაზურში მეგრულიდანაა შესული (ბუკია 2006: 100). სხვა თვალსაზრისით, აფხაზურ-ჩერქეზული ელემენტი ჩანს ქართველური ძირებში: ქართ. ბოტი „მამალი

დაუკოდავი თხა, სანაშენე და ფარის წინამძღოლი“ (ქეგლ I: 1111), მეგრ. ბეტარი „ბოტი, მამალი ცხვარი“ (ქაჯაია 2009: 48) და საერთო ქართველურ-ჩერქეზულ ძირად განიხილება (როგავა 1956: 115).

კანაფი (ქართ.) „1. ერთწლოვანი ბოჭკოვანი მცენარე, აქვს მაღალი ღერო; 2. ამ მცენარის ქერქი, სართავი ბოჭკო“ (ქეგლ IV: 1046), კიფი / კეფ (მეგრ.) „კანაფი“ (ყიფშიძე 1914: 259), კაჭრი / კერფი / კეფი (ლაზ.) „კანაფი“ (მარი 1910: 154), ქან (სვ.) „კანაფი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 777) – კაფ (ადილ.) „კანაფი“ (კვახაძე 2014: 66). შესაძლოა, ადიღეურში მეგრულიდან იყოს შესული. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი, რომ სვანურ ქან ფორმას შეიძლება უკავშირდებოდეს ადილ. ჯანჰ / ჯან „პერანგი“, აფხ. ა-კუნჟ „კანაფი“, ოსური გჰნ / გჰნჰ „კანაფი“ (აბაევი 1958: 512).

კანი (ქართ.) „გარსი, რომელიც შემოკრული აქვს ადამიანის, ცხოველის ორგანიზმს, – ტყავი“ (ქეგლ IV: 1046), კანი „თხელი ტყავი პირისა, ფეხისა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 592), კანი (მეგრ.) „კანი“ (ყიფშიძე 1914: 251), კჰნ / კან (სვან.) „კანი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 344) – კანწეჴი (ადილ.), ხამწჴარაწჴ (ყაზარდ.), კვანწჴრა (აბაზ.) „მეჴეჴი“ (აბდოკოვი 1973: 74), ა-კან (აფხ.) „ჴორფლი“ (ჯანაშია 1954: 141), ა-კაკან „id.“ (რალ 1964: 78); აფხაზურში შესულია ქართულიდან (შაგიროვი 1989: 146). ა-კანწეწჴრა „მეჴეჴი“ (ჯანაშია 1954: 141) ჰიბრიდული კომპოზიტია. პირველი ნაწილი ქართულიდანაა შეთვისებული, მეორე ნაწილში პირველი წ

არის ფუძე-წინდებული, მეორე კი – ძირ-სუფიქსი. მთლიანად აწეწრა რაღაცოდან გამოსვლას, რაღაცოდან ამოსვლას ნიშნავს (მეჭეჭიც კანის შიგნიდან ამოდის), -რა აბსტრაქტულობის სუფიქსია (ავიძბა 2010: 6). ქართულ-აფხაზური ჰიბრიდული კომპოზიტი აფხაზურის მეშვეობით შეთვისებულია აბაზურსა და ჩერქეზულ ენებში.

კირი (ქართ.) „კირქვის გამოწვით მიღებული თეთრი ნივთიერება“ (ქეგლ IV: 1223), კირი (ძვ. ქართ.) განუმარტავია (აბულაძე 1973: 199), კირი „დამწვარი ქვა და დაღეწილი ფქვილსავით კედელთ საშენებლად“ (ჩუბინაშვილი 1887: 616), კირი (მეგრ.) „კირი“ (ყიფშიძე 1914: 259), კირი (ლაზ.) „კირი“ (მარი 1910: 155), კირ (სვან.) „კირი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 348) – კირ (უბიხ.) „კირი“ (შაგიროვი 1989: 139), აკერ (აფხ.) „კირი“ (ჯანაშია 1954: 162); ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 12). უბიხურში სიტყვა შესულია ქართულიდან (შაგიროვი 1989: 139).

კოცნა (ქართ.) „სიყვარულის, ალერსის, პატივისცემის გამოსახატავად ტუჩებით შეხება, – ამბორი“ (ქეგლ IV: 1355) – გგძ (უბიხ.) „კოცნა“, ა-გგძრა (აფხ.) „კოცნა“; ქ. ლომთათიძე აღნიშნავს: მიუხედავად იმისა, რომ ქართულში კოცნა ძველი ფონდის სიტყვაა, წარმოშობით ინდოევროპულ ენებს უკავშირდება (შდრ. გერმ. küssen). აფხაზურ-უბიხურში ქართულიდანაა შეთვისებული (ლომთათიძე 1974: 94).

კუნო (მეგრ.) „თევზის საჭერი კალათი“ (ყიფშიძე 1914: 262) – კჳნგ (ადილ.), ჭან (ყაბარდ.) „კალათი“, „სათავსო“ (აბდოკოვი 1973: 45), ა-კუნა (აფხ.) „ფაცერი, გოდორი“ (ჯანაშია 1954: 154). ო. ძიძარია აფხაზური ტერმინის განხილვისას აღნიშნავს, მისი წარმომავლობა გაურკვეველია (ძიძარია 1989: 55). ჩვენი აზრით, სიტყვა აფხაზურში მეგრულიდანაა შესული. ფონოტაქტიკის წესები ზედმიწევნითაა დაცული: მეგრ. (resp. ქართველური) კუ > აფხ. კუგ, შდრ. ქართ. კუბო > აფხ. ა-კუბა, აუსლაუტის ო > ა. შდრ.: ქართ. გემო > აფხ. ა-გამა. ვვარაუდობთ, რომ ჩერქეზულ ენებში იგი აფხაზურის მემკვიდრეობითაა შესული.

ლაფშა (ქართ.) „დაკოდილი ცხენი, იაბო“ (ქეგელ IV: 1489), ლაბშა / ლაფშა / დაბშა (მეგრ.) „იაბო“ (ყიფშიძე 1914: 269; ელიავა 1997: 202) – აღაშა / აღაშჳ (ადილ.), ლაშა (უბიხ.) ლაშა (აბაზ.), ა-ლაშა (აფხ.) „იაბო, დაკოდილი ცხენი“ (შაყრილი 1968: 77); ამ ფორმათაგან აფხაზურს პ. ჭარაია უკავშირებს მეგრულ ლაფშა-ს და საერთო ფუძეს მიიჩნევს თურქულიდან ნასესხებად (ჭარაია 1912: 48). თურქულენოვანი სამყაროდან ნასესხებად განიხილავს ამ ლექსემებს აფხაზურ-ჩერქეზულში ა. შაგიროვიც (შაგიროვი 1989: 90). სამეცნიერო ლიტერატურაში აფხაზური ა-ლაშა მიჩნეულია ყარაჩაულ-ბალყარიზმად (ხაბიჩევი 1980: 42). ჩვენ ვიზიარებთ ნ. ბალათურიას მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას იმის თაობაზე, რომ მეგრული ლაფშა არის ამოსავალი რიგ ენებში, მათ შორის აფხაზურ-ჩერქეზულში გავრცელებული ფორმებისა (ბალათურია 1996: 30-31). ამ თვალსაზრისის მიხედვით, დაკო-

დილი ცხენის სახელდებისათვის ამოსავალია ლაშის (ტუჩის, ბაგის) მეგრული, ასევე ქართული ენის დასავლური დიალექტებისათვის (გურული, იმერული, რაჭული) დამახასიათებელი ფონეტიკური ნაცვალი ლაფში. -ა აქტიური სიტყვაწარმოებითი სუფიქსია მესაქონლეობის ლექსიკაში (შდრ.: ნისლ-ა, ქურან-ა...). ლაფშა ტუჩა ცხენს ნიშნავს. ნ. ბალათურიამ ყურადღება მიაქცია იმას, რომ მეგრულმა ყოფამ შემოინახა ცხენის გახედნის დროს ტუჩის გაღახვის წესი: „სამი წლის კვიცს გავხედნიდით... ჩვენ მას გავულახავდით ტუჩს. გაღახვას ვეტყვით, ტუჩს რომ თითქმის მათრახის ტარით გავუჩერქვავდით... შემდეგ კვიცს გავუშვებდით, მივცემდით თავისუფლებას...“ (ჯავახიშვილი 1986: 186). ეტყობა, ლაფშას სწორედ ისეთ ცხენს უწოდებდნენ, რომელსაც გავლილი ჰქონდა ეს პროცედურა. ამას ადასტურებს ის, რომ ლაფშად უხმობენ ცხენს ორი, ან სამი წლიდან, თუ ის დაკოდილია ან გახედნილი. შემდგომ ლაფშა სხვა ენებშიც გავრცელებულა. შუალედურ გზას თურქულენოვანი სამყარო წარმოადგენს (ბუკია 2013: 93).

ლაყვა (მეგრ.) „ლოყა, ყბა“; „ფერდი“ (ქაჯაია 2002: 187) – ლაღა (უბიხ.) „ყბა“ (კვახაძე 2014: 128), ლაღა „id.“ (ჯანაშია 2015: 101); უბიხური სიტყვა არ იმეზნება სხვა ჩერქეზულ ენებში. შესაძლოა, უბიხურში მეგრულიდან იყოს შეთვისებული.

ლეზია (მეგრ.) „წვრილი ლობიო“ (ყიფშიძე 1914: 272), ლეზია / ლობიო (სვან.) „ლობიო“ (თოფურია, ქალდანი

2000: 390) – ლაბგა (უბიხ.) „ცერცვი“ (ფოგტი 1963: 136), ა-ჩენჩლაბია (აფხ.) „წვრილი ლობიო“ (შაყრილი 1987: 421); ქ. ლომთათიძე მიიჩნევს, რომ უბიხურში საკუთრივ მეგრულიდანაა შეთვისებული, რადგან არ გვხვდება აფხაზურში (ლომთათიძე 1974: 95). რეალურად ქართული ლობიო მეგრული ლეზია-ს ფარდი დასტურდება აფხაზურ კომპოზიტში ა-ჩენჩლაბია. აფხაზურში შესულია მეგრულიდან (გვანცელაძე 1997: 58).

ლოკვა (ქართ.) „სახელი ლოკავს ზმნის მოქმედებისა; ენის წასმა“ (ქეგლ IV: 1570), ლოტკუა (მეგრ.) „ლოკვა“ (ყიფშიძე 1914: 274), ოლოსკუ / ოლოკუ (ლაზ.) „ლოკვა“ (მარი 1910: 163;), ლილრკე (სვან.) „ლოკვა“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 307) – ლაკა (უბიხ.) „ლოკვა“ (ფოგტი 1963: 136); სიტყვა უბიხურში ნასესხებია ქართულიდან ო ხმოვნის ჭა კომპლექსად დაშლით და ლაბიალური ჭ-ს მიერ კ თანხმოვნის გალაბიალებით (ლომთათიძე 1974: 95).

მაყვალი (ქართ.) „მრავალწლოვანი ბალახოვანი მცენარე, აქვს დაბალი ტანი, სამყურა ფოთოლი, პწკალები, თეთრი ყვავილები და ტკბილი, წვნიანი ნაყოფი“ (ქეგლ V: 101) – მზრაკჳ (ადილ.) „მარწყვი“, „მაყვალი“, „თუთა“ (აეგლ 2012: 211), მზრაკჳწწ (ყაბარდ.) „მაყვალი“, მგჳადგლჳ (უბიხ.) „მარწყვი“ (ჯანაშია 2015: 102); ქ. ლომთათიძე მიიჩნევს, რომ ჩერქეზულ ენებში ქართველურიდანაა შეთვისებული (ლომთათიძე 1984: 49). ვ. აბაევი ოსურ მწკუ / მწკუ „წითელი მოცვი“ უდარებს კენკროვანთა კავკასიურ სახელებს ქართ.

მარწყვი, სვან. ბჰსყ „მარწყვი“, უბიხ. ბეშხუ „ველური ვაზი“, ბაშხუ „მოცხარი“, ჩერქ. მარკო „მარწყვი“, ყაბარდ. მერაკო „მარწყვი“, ქართ. მაყვალი, ქართ. (იმერ.) მოცვი, ლაზ. მურდი „მარწყვი“ და მიიჩნევენ, რომ ოსური ფორმა კავკასიურ კენკროვანთა ენდემურ სახელებს უკავშირდება (აბაევი 1973: 79-80).

მაჭირხოლი (მეგრ.) „მერცხალი“ (ყიფშიძე 1914: 278) – პწაშხუ / პწასხუ (ადილ.) „მერცხალი“, პწასხუ (ყაბარდ.) „მერცხალი“ (კვახაძე 2014: 93), წერხა / წერხა (უბიხ.) „მერცხალი“ (ფოგტი 1963: 98). მეგრული მაჭირხოლ-ის შესატყვისი ჩანს ქართული მერცხალი. ტ. გუდავა სიტყვის არქეტიპად აღადგენს *მერწიხალ- ფორმას, ხმაბადვითია, ასახავს მერცხლის ჭიკჭიკს და ეტიმოლოგიურად „მოჭიკჭიკეს“ ნიშნავს. ქართულის მსგავსი ხმაბადვითი ჩანს სომხური წიწერნაკ „მერცხალი“ (გუდავა 1964: 143-145). ქ. ლომთათიძემ ყურადღება მიაქცია უბიხურ ფორმას, რომელიც ძალიან ჰგავს მეგრულ მაჭირხოლ-ის ძირეულ მორფემას. ქართულში უნდა გვექნოდა -წირხ- ფუძე. სავარაუდოდ, უბიხურმა შემოგვინახა ქართულიდან შეთვისებული სიტყვის ამოსავალი, სისინა მკვეთრაფრიკატიანი სახეობა (ლომთათიძე 1974: 97).

მახა (ქართ.) „ხორბლის ერთ-ერთი უძველესი სახეობა, გვხვდება მხოლოდ საქართველოში“ (ქეგლ V: 114) – მჰშ, / მასუ „ფეტვი“ (აეგლ 2012: 225), ა-მხე (აფხ.) „ყანა“ (ჯანაშია 1954: 199), მხე (აბაზ.) „ნათესი, მოსავალი“ (შაგიროვი 1982: 77); გ. როგავა სიტყვის მეორე ნაწილს უკავშირებს აფხაზურ

ა-ჩა-ს „პური“, მ- ელემენტი კი გაქვავებულ კლასის ნიშნად მიაჩნია (როგავა 1956: 34). ა. აბდოკოვი მოყვანილ ფორმებს უმატებს ყაბარდ. მწმ „ფეტვი“ სიტყვას. ბ. ბალყაროვი ადარებს დარგ. მუჩი „ფეტვი“, ცეზ. ჰინ. მოჩი, ჰუნზ. მაჩე, ბეჟ. მაჩე „მიწის ნაკვეთი“, „ვენახი“, ხვარშ. ბოჩა „ფეტვი“, ჩეჩნ.-ინგ. ბორც „ფეტვი“, ბაცბ. ბორც „ქერი“ (ბალყაროვი 1965: 30). ქ. ლომთათიძე აფხაზურ ფორმასთან დაკავშირებით უთითებს ქართულ ახო-ს და მიიჩნევს, რომ ადიღეური სიტყვა უკავშირდება ქართული ხორბლის ენდემურ ჯიშს მახა-ს (ლომთათიძე 2000: 233). მ. ჩუხუა ადიღ. მწმგ, ყაბარდ. მწჩ „ფეტვი“ ფორმებს უკავშირებს ქართულ მაშა „ცერცი“, ზანურ ფაჩქა (საბა) < *ბოჩქა „ფეტვი“ ფორმებს და მიიჩნევს, რომ საერთო ქართველურ-ჩერქეზული ძირია (ჩუხუა 2000-2003: 147).

მდოგვი (ქართ.) „1. ერთწლიანი მცენარე; 2. ამ მცენარის თესლისაგან დამზადებული ცხარე საწებელი“ (ქეგლ V: 138), დონგ(ვი) (მეგრ.) „მდოგვი“ (ყიფშიძე 1914: 228) – დგჟ / დგჯ (ადიღ.) „მწარე“, „მძალე“ (აეგლ 2010: 209); კ. ბოუდა ადიღეურ ფორმას უკავშირებს ქართველურ მდოგვი, დონგ(ვი) სიტყვებს (ბოუდა 1950: 293). ძნელია დავეთანხმოთ ა. შაგიროვის მცდელობას, ადიღეური სიტყვა დაყოს დჟ- „კაკალი“ და -ჯჟ სუფიქსი *privativum*. ანალოგიისთვის მოჰყავს ქართული სინტაგმა მძალე ნიგოზი „მწარე ნიგოზი ძმარში, გამოიყენება საწებლად“ (ჩუბინაშვილი 1887: 925), აფხაზური ა-კაკან ძალა „id.“ აფხაზურში ა-ძალა „მწარე, მძალე“ მომდინარეობს ქართული მძალე-სგან და რამდენადაც შევ-

ძელით გაგვერკვია, აფხაზურში მხოლოდ ამ მნიშვნელობით გამოიყენება (შაგიროვი 1977: 156). შევნიშნავთ, რომ ბ. ჯანაშიას „აფხაზურ-ქართულ ლექსიკონში“ ა-ძალა „ძძალე“ ცალკე ლექსიკურ ერთეულად აქვს შეტანილი (ჯანაშია 1954: 373); გ. მაჭავარიანის გამოკვლევით, აფხაზურში შესულია ქართულიდან (მაჭავარიანი 1966: 168). ა-კაკან ძალა-ს ორივე ნაწილი ქართულიდანაა ნასესხები.

მუხტბე (სვან.) „ძძა ძმისთვის“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 582) – მაზლ’ზ (ადილ.), მაღლ’ზ (ყაბარდ.), მეხე (უბიხ.), მხტე (აბაზ.) „სიძე“ (შაგიროვი 1982: 64), ა-ძაჰ (აფხ.) „სიძე“ (ჯანაშია 1954: 189); ქ. ლომთათიძე მიიჩნევს, რომ აფხაზურში სვანურიდანაა შეთვისებული, რაც შეეხება სემანტიკურ მხარეს, გამორიცხული არ არის შინაარსის თვალსაზრისით მიმართებათა გადანაცვლება (ლომთათიძე 2001: 33).

ომი (ქართ.) „შეიარაღებული ბრძოლა სახელმწიფოებს შორის ეკონომიკური ან პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად“ (ქეგლ VI: 24) – ჟამმ (ადილ.) „ომი“ (კვახაძე 2014: 183). შესაძლოა, ადიღეურ ენის შავსულურ დიალექტს ესესხა ქართულიდან.

პარასკევი (ქართ.) „შვიდდღიანი კვირის მეხუთე დღის სახელწოდება“ (ქეგლ VI: 126) – ბჰრასკჰჰე (ადილ.) „ოთხშაბათი“; ბჰრასკჰჰე „პარასკევი“, ბარგჰე / ბარაჰე (ყაბარდ.) „id.“ (შაგიროვი 1977: 75-76), ბრასკჰა / ბრასკჰა (უბიხ.) „ოთხშაბათი“ (ჯანაშია 2015: 93), ბჰრასკჰჰე და ბჰრასკჰჰე

ფორმებში პირველი ნაწილი ბზრჰსკჷ ქართული „პარასკევია“, მეორე ნაწილი ზგმ „მცირეს, პატარას“ ნიშნავს, შხ*(ჰ) კი – „დიდს“. ჩანს, სახელდებისთვის ამოსავალია ოთხშაბათისა და პარასკევის რიტუალური მნიშვნელობა, სახარებისეული სწავლება. ბჷშხ „პარასკევი“ ეტიმ. „დიდი პარასკევი“ ჯვარცმის მისტერიასთან ასოცირდება, ბზრჰსკჷზგმ „ოთხშაბათი“, ეტიმოლოგიურად „პატარა პარასკევი“ – საიდუმლო სერობასთან. სიტყვები ჯერ კიდევ მაშინაა შესული ჩერქეზულში, როცა ჩერქეზები ქრისტიანულ რელიგიას აღიარებდნენ. ქართულიდან ნასესხები სიტყვა იძებნება სხვა კავკასიურ ენებშიც: პარასკა (ინგ.), პერასკა (ჩეჩნ.) „პარასკევი“, ბარესჩი / ბარჰსკჷ (ოს.) „ტრაური, მარხვა“ (შაგიროვი, იქვე).

რთმევა (ქართ.) „წართმევა, გამორთმევა“ (ქეგლ VI: 427) – თენ (ადილ.) „მიცემა, ჩაბარება“, ა-თარა (აფხ.), ათრა (აბაზ.), თჷ-, თჷე (უბიხ.) „მიცემა“ (შაგიროვი 1977-ა: 85); პ. ჭარაია აფხაზურ-ჩერქეზულ ფორმებს უკავშირებს ქართულ რთმე-რთმევა, მირთმევას (ჭარაია 1912: 40).

რქა (ქართ.) „მაგარი, ბოლოში წაწვეტებული, ძვლოვანი წანაზარდი ზოგი ცხოველის თავზე“ (ქეგლ VI: 468), ქა (მეგრ.) „რქა“ (ყიფშიძე 1914: 341), ნქა / ნქრა / ქრა / აქრა (ლაზ.) „რქა“ (ქუთელია 2005: 284) – ბზა-ჴჷ (ადილ.) „რქები“, ჴა (უბიხ.) „რქა“ (კვახაძე 2014: 141); ა-ტღჷ (აფხ.), ტღჷ (აბაზ.) „რქა“ (აბდოკოვი 1973: 42). კითხვა ისმის: იქნებ ჩერქეზული ფორმები ქართველურიდანაა ნასესხები?

სველი (ქართ.) „სითხით გაჟღენთილი, სითხე-
გამჯდარი, – დამბალი, დასველებული“ (ქეგლ VI: 1003), შო-
ლირი (მეგრ.) „სველი“ (ქაჯაია 2002-ა: 265) – სჷგნ (ადილ.)
„დასველება“ (შაგიროვი 1977-ა: 101); კ. ბოუდა ადილეურ
ფორმას ქართულ სველ-ს უკავშირებს (ბოუდა 1950: 295).

ტალახი (ქართ.) „დასველებული, დამბალი, წყალში
აზელილი მიწა“ (ქეგლ VI: 1237), ლეტა (მეგრ.) „ტალახი“
(ყიფშიძე 1914: 273) – მატჷ (ადილ.) „თიხა“ (აეგლ 2014: 249),
მატჷ (ყაბარდ.) „თიხა“ (შაგიროვი 1977: 170); გ. როგავა ჩერ-
ქეზულ ფორმებში გამოყოფს მჷ- ელემენტს, რომელიც გაქვა-
ვებული კლას-კატეგორიის ნიშანია და ტჷ ნაწილს უკავ-
შირებს მეგრულ-ლაზურ ლეტა-ს (მეგრულში „ტალახი“, ლა-
ზურში „მიწა“ (როგავა 1956: 12). ქ. ლომთათიძე ამ ფორმებ-
თან ერთად განიხილავს აფხაზურ ა-ლგმტ „ჴუჴყი“ სიტყვას
მიიჩნევს, რომ ეს უკანასკნელი მეგრელიზმია (ლომთათიძე
1961: 121). ა. აბდოკოვი ტჷ ელემენტს ადარებს აბაზური ყატა
„ლაფი“ სიტყვის -ტა ნაწილს (აბდოკოვი 1973: 53). შესაძლოა,
სემანტიკის გადაწევით იმავე წარმოშობის სიტყვა იყოს უბი-
ხური მატჷ „ოფლი“ (ჯანაშია 2015: 99).

ურო (ქართ.) „დიდი ჩაქური“ (ქეგლ VI: 1583), ურო (მც.
ქართ.) „დიდი ჩაქური“ (აბულაძე 1973: 430), ურო „რკინის
კვედა“ (საბა 1993: 168), ურო (მეგრ.) „ურო – დასაკრავი“
(ჭარაია 1997: 132) – ჴერ (ყაბარდ.) „ურო“, ა-ჴერა „ურო“
(ჯანაშია 1954: 269); აფხაზური (აბჟუური) ტერმინი ქარ-
თულიდანაა შეთვისებული (ლომთათიძე 1976: 51). გ. როგავა

ყაბარდოულ სიტყვას მიიჩნევს ზმნური წარმოშობისად: მჭუნ „დარტყმა“ (როგავა 1956: 109). გ. კლიმოვი ვარაუდობს აფხაზურში ადიღეურიდან შეთვისების შესაძლებლობას, თუმ-ა იქვე ხაზს უსვამს, რომ დასაშვებია ქართველურიდან ნასესხობაც (კლიმოვი 1968: 294). მ. ჩუხუა მიიჩნევს, რომ სიტყვა ქართველური წარმოშობისაა: ზანური ურო-ს შესატყვისია ქართ. ვარია „სადღვებელი (ხისა)“, მოხ. ვარიაჲ „ხის ურო“ (ჩუხუა 2000-2003: 99).

ფასი (ქართ.) „ფულადი ღირებულება საქონლისა“ (ქეგლ VII: 37), ფჳს (სვან.) „ფასი“ (საღლიანი 2005: 61) – ჟასჳ (ადიღ.) „ფასი, ღირებულება“ (შაგიროვი 1977-ა: 88), ა-ფსა (აფხ.) „ფასი“ (ჯანაშია 1954: 276); ქ. ლომთათიძე მიიჩნევს, რომ აფხაზური ფორმა ქართულიდანაა ნასესხები (ლომთათიძე 1976: 245). გ. დეეტერსი ადიღეურ ფორმას აკავშირებს აფხაზურ ა-ჟასა „ცხვარი“ ფორმასთან (დეეტერსი 1957: 388). მ. ანდრონიკაშვილი კი მიიჩნევს, რომ ქართული ფორმა მოდის ძვ. აღან. ჭას ფორმიდან, რომელიც ქონებას ნიშნავს (ანდრონიკაშვილი 1966: 113).

ფაფა (ქართ.) „წყალში გაქნილი ფქვილის (ან მარცვლეულის) დუღილით შესქელებული საჭმელი“ (ქეგლ VII: 42) – ბაბჳ (ადიღ.) ბაბჳ (ყაბარდ.) (კვახაძე 2014: 178). მართალია, სიტყვა სიმბოლური აგებულებისაა და ბავშვთა ენის კუთვნილებაა, მაგრამ ხომ არ არის ჩერქეზული ფორმები ქართულიდან ნასესხები?

ფაფარი „კისრის გრძელი ბალანი ცხენისა, ლომისა...“ (ქეგლ VII: 42), ფაფარი „ცხენთა ქეჩოს ბალანი“ (ჩუბინა-შვილი 1887: 1298), ფოფორი / ფაფარი (მეგრ.) „იგივეა, რაც ფაჭაჭი, ფაფარი“ (ჭარაია 1997: 134), ფაფალ (სვან.) „ფაფარი“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 457) – *ფგრჳ, *ზგრჳ (ადილ.), *ზღღჳ (ყაბარდ.), ა-ბრა (აფხ.), ა-ფრა (აფხ.), ბრა (აბაზ.) „ფა-ფარი“ (შაგიროვი 1982: 59), ა-ხჩფაფერ (აბჟ.) „ფაფარი“ (ბლაჟ-ბა 1964: 219). ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ აბჟუური სიტყვის მეორე ნაწილი ფაფერ აფხაზურში ქართულიდანაა ნასესხები (შაგიროვი 1989: 146). ვვარაუდობთ, რომ სხვა ჩერქეზული ფორმებიც ქართულ ფაფარ-თან არის დაკავშირებული.

ფშა (ქართ.) 1. „მდინარისაგან წყარო, მუნვე ახლო გამო-დენილი“ (საბა); 2. მდინარის პატარა შენაკადი“ (ქეგლ VII: 219) – ფსგ (ადილ.) „წყალი“, „მდინარე“ (შაგიროვი 1977-ა: 16). ქართულ და ადიღეურ ფორმას აკავშირებს კ. ბოუდა (ბოუდა 1950: 292). კ. ჭარაია მიიჩნევს, რომ ადიღეური სიტყვა ენა-თესავება აფხ. ა-ძგ, აბაზ. ძგ, უბიხ. ბზგ „წყალი“, „მდინარე“ და პარალელს ავლებს ქართ. წყალი, მეგრ. წყარი, ლაზ. წკარი / წარი, სვან. ლიც / ნიც ლექსემებთან (ჭარაია 1912: 24-25). კ. ჭარაიას მოსაზრება შესაძარებელ ფორმებთან დაკავ-შირებით სადავოა, კ. ბოუდას მოსაზრება კი მისაღებია ჩვენ-თვის.

ქავი (ქართ.) „ციხის გაღავანი“ (ქეგლ VII: 240) – ჩჳუ (ადილ.) „ღობე“ (კვახაძე 2014: 156); სიტყვის გავრცელების არეალი ძალზე ფართოა, გვხვდება ნახურში, დაღესტნურ

ენებში, ოსურში: ხუნძ. ქაჟუ, ანდ. ქაჟ, ახვახ. ქო, ბეჟ. ქაჟ, ინგ. ქოჟ „ეზო“, ქოანილ „კარი“, ჩეჩნ. ქოჟ „კარი“ (აბდოკოვი 1983: 127), ოს. ქაჟ (ირ.), ქაჟჲ (დიგ.) „ფაცხა“, „სახლ-კარი“ (ბალყაროვი 1965: 40). ბ. ბალყაროვი მიიჩნევს, რომ ოსურში ადიღეურიდანაა შეთვისებული (იქვე). ამ უკანასკნელში კი ქართულიდანაა შესული.

ქატო (ქართ.) „დაფქული მარცვლის გარსის ნარჩენი, გაცრისას საცერში რომ რჩება, – ანაცერი“ (ქეგლ VII: 271), გპტ / გატ (სვან.) „ქატო“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 169) – ჩიჲთჲ / ჩიჲთ (ადიღ.) „ალაო“ (შაგიროვი 1977-ა: 135); ქართული ქატო-ს შესატყვისია მეგრული ქუტია „მცენარის სახეობა“ (ჩუხუა 2000-2003: 79). ბ. ბალყაროვს მოჰყავს ადიღ. კჲთ, ყაბარდ. კჲთჲ, ლაკ. კუთ, არჩ. ტჲ, ხუნძ. ტეჟ „ალაო“, მათ უკავშირებს ქართულ ქატო-ს და მიიჩნევს, რომ ოსური წათა ჩერქეზულიდან არის შეთვისებული (ბალყაროვი 1965: 51). ვ. აბაევი ოსურ წათა „ქატო“ ფორმის განხილვისას უთითებს, რომ ამოსავალი ქართული ქატო-ა (აბაევი 1958: 330). უნდა ვივარაუდოთ, რომ ადიღეური ფორმაც ქართულიდანაა შეთვისებული.

ქაცვი „ეკლიანი ბუჩქი ფშატისებრთა ოჯახისა, ვიწრო-ფოთლიანი“ (ქეგლ VII: 277), ქაცვი „ეკლიანი ხე, ან თვით ეკალი ხისა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1330), ქუცი (მეგრ.) „ქაცვი, ეკლიანი ბუჩქი“ (ქაჯაია 2002-ა: 161) – ქჲცჲ (უბიხ.) „ეკალი“ (ჯანაშია 2015: 110), ა-ქუც „ჯაგი“ (ჯანაშია 1954: 304). სიტყვა აფხაზურში მეგრულიდანაა შესული (მაჭავარიანი 1966: 168).

უბიხურიც მეგრულიდან შესულად მიგვაჩნია; დავძენთ, რომ ეს უკანასკნელი მეტ სიახლოვეს ამჟღავნებს გამსესხებელ ფორმასთან.

ქომონჯი (მეგრ.) „ქმარი“ (ყიფშიძე 1914: 345), ქომოჯი / ქომოჟი (ლაზ.) „ქმარი“ (ქუთელია 1982: 89) – ქაბჟა (უბიხ.) „ქმარი“, „ადამიანი“ (ფოგტი 1963: 133). უბიხური ქაბჟა-ს შესაბამისი ფუძე აფხაზურსა და ჩერქეზულში არ ჩანს. სავარაუდოდ, სიტყვა ნასესხებია. არ არის გამორიცხული მისი მომდინარეობა ზანური ქომონჯი / ქომოჯი სიტყვიდან, რომელიც, თავის მხრივ, ქართული ქმარ ფორმის შესატყვისია. ქ. ლომთათიძე, რომელსაც ეკუთვნის ზანური და უბიხური სიტყვების დაკავშირება, მიიჩნევს, რომ სესხებისას მოხდა შემდეგი ფონეტიკური ცვლილებები: ო > ჟა (ქო > ქა); მო > *მჟა > მა; ჯ შეიძლება გასპირანტებულიყო (ლომთათიძე 1974: 98). ჩვენი მხრივ დავძენთ, რომ ზანურში მოგვეპოვება ჟ- სპირანტიანი სახეობაც.

ქსოვა (ქართ.) „ძაფების ერთმანეთში გარკვეული წესით გაყრით გამოყვანა“ (ქეგლ VII: 367), საგუსალი „საქსოვი“, რშუალა / შუალა (მეგრ.) „ქსოვა“, ოშვალუ / ოშუ (ლაზ.) „ქსოვა“, ლიჯიშ (სვან.) „ქსოვა“ (ქურდიანი 2007: 424) – სჰნ (ადილ.) „ქსოვა“, სჰნ (ყაბარდ.) „ქსოვა“ (ქურდიანი, იქვე). სავარაუდოდ, ფორმები ჩერქეზულში ქართველურიდანაა შეთვისებული.

ღაღანი (ქართ.) – ფერადი ციმციმი, ფერის ელვარება, ბზინვა, ხასხასი (ნათესისა, ბალახისა...) (ქეგლ VII: 405) – ღწწწ (ყაბარდ.) „აყვავება“, ღაღა- ელემენტი შესიტყვებაში აწლა ღაღოტჷ „ხე არის აყვავებული“ (აფხ.), ყაღარა (აბაზ.) „აყვავება“. ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ აფხაზურ-აბაზურისთვის ამოსავალი ფორმა ყაბარდოულია (შაგიროვი 1977: 125). არ გამოვრიცხავთ, რომ ქართულიდან იყოს შეთვისებული აფხაზურ-ჩერქეზულში.

ღეტამა (მეგრ.) „ტაბიკი“ (ყიფშიძე 1914: 350) – ყტამჷ / ყტამჷ „ტოტი“. გ. როგავა მეგრულ ღეტამა-ს ადიღეური ფორმიდან მიღებულად მიიჩნევს (როგავა 1956: 4). რეალურად მეგრული სიტყვა პოვნირია აფხაზურში: ა-ღატამა „ტაბიკი“ (ჯანაშია 1954: 311), ა-ყატამა (ბზ.) „id.“ (ბლაჟბა 1964: 224); არსებობს აზრი სიტყვის აფხაზურიდან ნასესხობის შესახებ (კლიმოვი 1986: 182), მაგრამ ა. შაგიროვის დამოწმებით, სიტყვა მეგრულიდანაა შესული აფხაზურში (შაგიროვი 1989: 142).

ყლუპი (ქართ.) „ყელში საკმლის, სასმლის ერთგზის ჩაშვება, ჩაყლაპვა, – ყლუპი“ (ქეგლ VII: 555) – ყტბ (ადიღ.) „ყლუპი“ (კვახაძე 2014: 134). ჩერქეზულ ენა-კილოთაგან ფორმა მხოლოდ ჰემგურშია წარმოდგენილი. შეიძლება დავუშვათ ვარაუდი, რომ სიტყვა ქართულიდანაა შეთვისებული ადიღეურში.

შმაგი (ქართ.) „მძვინვარე გიჟი“ (ქეგლ VII: 1420). – სემაჯზ (ადილ.), სემაჯ (ყაბარდ.) „ავადმყოფი“ (შაგიროვი 1977-ა: 64); კ. ბოუდა ჩერქეზულ სიტყვებს აკავშირებს ქართულ შმაგ-თან (ბოუდა 1950: 295), რომელიც, თავის მხრივ, დიდი ხნის წინ ირანული ენებიდანაა ნასესხები. ა. შაგიროვისაგან განსხვავებით, ვვარაუდობთ, რომ სემანტიკის დაკავშირება გიჟი = ავადმყოფი რთული არ უნდა იყოს. განსახილველია ჩერქეზული ფორმების სიახლოვე აფხაზურ ა-ჩემაზარა „ავადმყოფობა“ სიტყვასთან.

შხამი „საწამლავი ნივთიერება, – გესლი“ (ქეგლ VII: 1474), შხამი „გესლი გველთა და მძრომთა, ხოლო მოლნიცა არიან გესლოვანნი“ (საბა 1993: 311), შხამი (მეგრ.) „შხამი“ (ყიფშიძე 1914: 360), ჩხამი (ლაზ.) „შხამი“ (მარი 1910: 212), შხჳმ / შხამ (სვან.) „შხამი, გესლი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 825) – სხჳ (ყაბარდ.) „შხამი“ (კვახაძე 2014: 169), ა-შჳამ (აფხ.) „შხამი“ (ჯანაშია 1954: 335); კ. ჭარაიას თვალსაზრისით, აფხაზურში ნასესხებია ქართულიდან (ჭარაია 1912: 16). იმავეს ვვარაუდობთ ყაბარდოულთან მიმართებაში. მ. ჩუხუა მიიჩნევს, რომ აფხაზური ა-შჳამ ქართული შესაბამისი ფუძიდანაა ნასესხები, ხოლო ყაბარდოული სხჳ უკავშირდება ძვ. ქართ. სხამ-ი / სვან. ცხამ „ღვარძლი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 841) ფორმებს.

ჩადუნა (ქართ.) „გვიმრის ერთ-ერთი სახეობა“ (ქეგლ VIII: 62) – იეჩედ / ძჩედ „გვიმრა“ (კერაშევა 1957: 101). ადილურ ფორმაში ძჩ- ფუნქციადაკარგული აფიქსია. ჩედ ძირის

მსგავსი ჩადი / ჩადუნა ქართული ენის აღმოსავლურ დიალექტებში გვხვდება იმავე მნიშვნელობით (როგავა 1956: 12). ვვარაუდობთ, რომ ძირი ადიღეურში ქართულიდანაა შეთვისებული.

ჩიქი (მეგრ.) „მარმუჭი“ (ქაჯაია 2002-ა: 312) – ჩეცა (ადიღ., ყაბარდ.) „ბუჩქი“ (შაყრილი 1971: 124), ა-ჩექ „ბუჩქი, ჩირგვი“ (ჯანაშია 1954: 348); აფხაზურში ნასესხებია მეგრულიდან ფონეტიკური გადაწევის გზით (გვანცელაძე 1997: 57). ა. შაგიროვს მოჰყავს ჩე ძირი (შაგიროვი 1977-ა: 129). ჩანს, ეს ლექსიკური ერთეული ჩერქეზულმა ენებმა აფხაზურის მეშვეობით ისესხეს.

ციკი (მეგრ.) „შვერილი, სვეტი, წვეტი; საბჯენი; სახურავის შუა ბოძკინტი; კარვის საყრდენი ბოძი“ (ქობალია 2010: 683) – ა-ცეკ (აფხ.), სუგე (ადიღ.), სუგე (ყაბარდ.), შაკე (უბიხ.) „მწვერვალი“ (აბდოკოვი 1973: 77). ვვარაუდობთ, რომ სიტყვა მეგრულიდანაა შეთვისებული აფხაზურ-ჩერქეზულ ენობრივ სივრცეში.

ციმუა / ციმცვა / ცემცვა (მეგრ.) „მარწყვი“ (ყიფშიძე 1914: 370) – ცემფე (ადიღ.) „მარწყვი“ (აეგლ 2014: 370). ქ. ლომთათიძე მიიჩნევს, რომ ადიღეური ფორმა ქართველურიდანაა ნასესხები (ლომთათიძე 1984: 50).

ცრუ (ქართ.) „ვინც სიცრუეს ლაპარაკობს, ტყუის, მატყუარა“ (ქეგლ VIII: 662) – პწე (ადიღ.) „სიცრუე, ტყუილი“

(შაგიროვი 1977-ა: 51). ადილეური ფორმა ენათესავება აფხ. ა-მც, აზაზ. მცგ, უბიხურ მცგ „ტყუილი“. პ. ჭარაია მიიჩნევს, რომ აფხაზური ა-მც ქართულ ცრუ-ს უკავშირდება (ჭარაია 1912: 30). ჩვენი ვარაუდით, პ. ჭარაიას მოსაზრება საინტერესოა, თუმცა შეიძლება სადავო იყოს.

ძანძა (მეგრ.) „კანაფისა და სელის ქსოვილი“, ძანძუა (მეგრ.) „ძენძვა“ (ქაჯაია 2002-ა: 374) – დგდ / დგდგ (ადილ.) „სადგისი“. გ. როგავა ფიქრობს, რომ ადილეური სიტყვა ზმნური დგნ „კერვა“ ფორმიდან მომდინარეობს, უკავშირებს იმავე მნიშვნელობის აფხაზურ ა-ძამ / ა-ძგმ სიტყვებს და მიიჩნევს, რომ სვანური თეტენ „სადგისი“ ჩერქეზულიდან არის შეთვისებული (როგავა 1956: 129). გ. კლიმოვი აფხაზური ა-ძამ / ა-ძგმ „სადგისი“ (ჯანაშია 1954: 374, 378) ფორმის შესატყვისად მიიჩნევს ქართულ ძეძვ-ს (კლიმოვი 1971: 229). მ. ჩუხუა კი უკავშირებს ქართ. ძაძა, ზან. ძონძი, სვან. ძაძრა „ტომარა“ ფორმებს (ჩუხუა 2007: 43). ვვარაუდობთ, რომ თუ სესხების საკითხი დადგა, აფხაზურ-ჩერქეზულში პოვნირი სიტყვები ქართველურიდან ნასესხებად უნდა განვიხილოთ (ბუკია 2013: 238-239).

წკა (ქართ.) „გაუცეხავი ბრინჯი“, წკა (მეგრ.) „კურკა“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 645) – კჯ / ჭჯ (ადილ.), ჭჯ / კჯ (ყაბარდ.), ჭჯ-მგ (უბიხ.) „კურკა“ (კვახაძე 2014: 75), წგკ (უბიხ.) „კურკა“ (ჯანაშია 2015: 121). სავარაუდოდ, სიტყვა ჩერქეზულში მეგრულიდანაა შეთვისებული. წ კ შესატყვისობისთვის საინტერესოა, რომ ლაზურ (ხოფ.) ჭკემი

„თესლი“ ფორმას არნ. ჩიქობავა აიგივებს მეგრულ წკა-სთან (ჩიქობავა 1938: 146).

კინჰრაქა (ქართ.) „ღობემძვრალა“ (ქეგლ VIII: 1259), კინჰა (მეგრ.) „ჰინჰრაქა, ღობემძვრალა“ (ყიფშიძე 1914: 389), ჰურჰა (ლაზ.) „პატარა ჩიტი, კინჰრაქა“ (ვანილიში 1964: 95) – კინჰალ- (უბიხ.) „ფრინველის სახეობა“ (ფოგტი 1963: 110). ქ. ლომთათიძე აანალიზებს ქართველურ ფორმებს და ვარაუდობს, რომ რთული ფუძე უნდა იყოს. გურული კინჰალა-ს გათვალისწინებით ამოსავალ სახეობად *ჰინჰარაქა-ა სავარაუდო. სიტყვის პირველი ნაწილი კინჰარ სიტყვას უნდა შეიცავდეს თვისების მქონებლობის ან მსგავსების გამომხატველ -ა სუფიქსითურთ. ეს *ჰინჰარა უნდა დასდებოდა საფუძვლად უბიხურ ფორმას. უმახვილო ბოლოკიდური ა-ს მოკვეცა უბიხურში ბუნებრივია (ლომთათიძე 1974: 97).

ჰიპი (ქართ.) „1. მუცლის შუა პატარა ჩაღრმავებული ადგილი, რომელიც რჩება ჰიპლარის მოჭრის შემდეგ“ (ქეგლ VIII: 1261), ჰიპი „უპე, მუცლის შუა ჩუბუტო“ (საბა 1993: 403); ჰაპანი (მეგრ.) „ჰიპი“ (ყიფშიძე 1914: 386), ჰიპ (სვან.) „ჰიპი“ (საღლიანი 2005: 34) – ნებგ-პჰგ-მგ (ადილ.) „ჰიპი“ (კვახაძე 2014: 130), ა-ჰაპან (აფხ.) „ჰიპი“ (ჯანაშია 1954: 393). აფხაზურში სიტყვის ქართველურიდან სესხებას ადასტურებენ პ. ჰარაია, ა. შაგიროვი (ჰარაია 1912: 13; შაგიროვი 1989: 4). ვფიქრობთ, ადიღური კომპოზიტის პჰგ ელემენტი იმავე წარმომავლობისაა. ნებგ ფორმისთვის იხ. ნებჰ (ადილ.) „მუცელი; კუჭი“ (გვ. 36).

ხალთა (ქართ.) „ტყავის ტომარა, გუდა“ (ქეგლ VIII: 1322), ხალთა „გუდის ვარშაკარანი“ (საბა 1993: 414), ხართა (მეგრ.) „გუდა“ (ყიფშიძე 1914: 398), ხალთა / ხალთ (სვან.) „ხალთა, გუდა“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 867) – ჯათჳ (უბიხ.) „ხალთა, ტყავის ტომარა“, ხათგ (აბაზ.) „id.“ (შაგიროვი 1989: 139), ა-ხათრა (აფხ.) „ხალთა, გუდა“ (ჯანაშია 1954: 441), ა-ჰათა (აფხ.) „ხალთა“ (ჭარაია 1912: 15); სიტყვა ქართველურიდანაა შეთვისებული აფხაზურ-ჩერქეზულში (ჭარაია 1912: 15; შაგიროვი 1989: 139); აფხაზურში მეგრულიდან სესხებისას ერთ შემთხვევაში მოხდა მეტათეზისი ხართა > ა-ხათრა, მეორე შემთხვევაში სონორი რ საერთოდ დაიკარგა, თანაც მოხდა ხ-ს პალატალიზაცია. იმავე ხართა-სგან მომდინარეობს აფხაზური ა-ჰათა (ჯანაშია 1954: 451). ამ შემთხვევაში ხ > ჰ, რაც ასევე ბუნებრივია ქართველურიდან აფხაზურში შეთვისებულ ფორმებში: შდრ. კალმახა > ა-კალმაჰა „კალმახი“, მუხამუზი (მეგრ.) „დეზი“ > ა-მაჰმეზ „დეზი“ (ბუკია 2002-ა: 38). ვფიქრობთ, რომ ქართულ ხალთა-ს უკავშირდება ოსური ხალთასჳ „ქალამანი“ (აბაევი 1989: 169).

ხაპი (ქართ.) „იგივეა, რაც გოგრა“ (ქეგლ VIII: 1336), ხაპერა „(დიალ.) გოგრის ერთი სახეობათაგანი“ (ქეგლ VIII: 1336), ხაპი (ლაზ.) „ხაპი, გოგრის სახეობა“ (ასათიანი 1974: 109), ხაპერაში (ლაზ.) „შავი გოგრა, ხაპერა“ (მარი 1910: 229) – ჯაბ (ჭემ.) „გოგრა“, ყაბ (აბძ.) „საზამთრო“, ჯაბ (ბჟედ.) „გოგრა“

(კვახაძე 2014: 72); შესაძლოა, ადილეურში ქართულიდან იყოს შესული.

ხერხი (ქართ.) „ხის საჭრელი, სახერხი იარაღი“ (ქეგლ VIII: 1427), ხორხი „ხერხი“ (მეგრ.) „ხერხი“ (ყიფშიძე 1914: 407), ხერხი (ლაზ.) „ხერხი“ (მარი 1910: 231) – ფხჰხ (ჩერქ.) „ხერხი“ (აეგლ 2012: 335). სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ ქართული ფორმა ჩერქეზულის სუბსტრატია და წარმოდგენილია შესაბამისი ეტიმოლოგიაც, კერძოდ, შედგება ფხჰ „შეშა“ და ხჰ „ხერხვა“ ელემენტებისაგან (როგავა 1987: 22). ვფიქრობთ, რომ საკითხი რამდენადმე განსხვავებულად დგას. სიტყვა ჯერ კიდევ ძველ ქართულში დასტურდება (აბულაძე 1973: 562). ამ დროისთვის ჩერქეზული ენობრივი გავლენა სალიტერატურო ქართულზე ნაკლებად სავარაუდოა. ხე-სთან დაკავშირებული ელემენტი ქართულ პირშიც პოვნიერია. ხერხი საკუთრივ ქართულ ფორმად მიგვაჩნია. საგულისხმოა, რომ სიტყვა აფხაზურში ქართველურიდანაა შესული ქართ. ხერხი > ა-ხარხ ბზიფურში, ხოლო მეგრული ხორხი > ა-ხარხ აბჟურ დიალექტში (ბუკია 2013: 132). შეიძლება დაიშვას ვარაუდი, რომ ჩერქეზულშიც ქართულიდანაა შესული.

ხოზო (ქართ.) „ხორბლის უფხო ჯიშია“ (ქეგლ VIII: 1485); ხოზო (მეგრ.) „პატარა კონუსის ფორმის კვერი, გამოიყენებოდა მსხვერპლშეწირვის დროს“ (ჭარაია 1912: 15), ხოზო / ხვეზა (მეგრ.) „ყველის გულიანი კვერი, მთლიანად რძეში ხარშავდნენ“ (ჯავახიშვილი 1986-ა: 207), ჭუეზა (ძვ.

ქართ.) „პური, ღვეზელი“ (აბულაძე 1973: 571), კუჭუა „მრგვალი პური“ (საბა 1993: 446), ხოზო (იმერ.) „სხვილ-მარცლიანი უფხო პური“ (ბერიძე 1912: 82) – ჭაზა (უბიხ.) „ყველიანი ნამცხვარი“ (ჯანაშია 2015: 126), ა-ხ^აჟა (აფხ.) „კონუსისებური კვერი, რომელსაც სპეციალურად მსხვერპლ-შენიშვნისთვის ან ყველიერის თავზე აკეთებდნენ“ (ჯანაშია 1954: 419; კვარჭია 1981: 49). პ. ჭარაია აფხაზურ სიტყვას მიიჩნევს მეგრული ხოზო-ს ფონეტიკურ სახეცვლილებად (ჭარაია 1912: 15). მიუხედავად სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული განსხვავებული მოსაზრებისა (კვარჭია 1981: 49), აფხაზური ფორმა უნდა იქნეს მიჩნეული მეგრულიდან ნა-სესხობად (ბუკია 2001: 71); ასევე შეუძლებელია დავეთანხმოთ ლ. აკაბას, რომელიც ფიქრობს, რომ სარიტუალო კვერის სახელი მომდინარეობს როდოდენდრონის აფხა-ზური სახელწოდებიდან ა-ხ^აჟ (აკაბა 1984: 52).

ხოხობი (ქართ.) „ქათამზე მომცრო გარეული ფრინველი“ (ქეგლ VIII: 1502) ჯოჯობი (ძვ. ქართ.) განუმარტავია (აბულაძე 1973: 570), ჯოჯობი „ფრინველი“ (საბა 1993: 443), ხოხობი (მეგრ.) „ხოხობი“, ჯოჯუბ (სვან.) „ხოხობი“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 720) – ა-ჰგჰ (აფხ.) „მტრედი“ (ჯანაშია 1954: 458); ა-ზნაჰგჰ (აფხ.) „ველური მტრედი“ (კასლანძია 2005: 251); სიტყვა აფხაზურში ქართულიდანაა შესული (ლომთათიძე 1976: 192; 2001 33). აფხაზურ ფორმას გ. კლიმოვი ადარებს ქართულ-მეგრულ ხმაბადვით ღულუნ- / ღულდინ-ს (კლიმოვი 1964: 208). ლექსემა გვხვდება კომპო-ზიტის ნაწილადაც: ა-ჰგჰგჰ (აფხ.) „შავი ფერის ველური

424); ძველი ნასესხობაა აფხაზურში (ჭარაია 1912: 41). გვხვდება აფხაზური კომპოზიციის ნაწილად: ა-ყჩგრ-ხუმარა „ჯირითობა“ (ჯანაშია 1954: 353). ა-ჩგხუმარ „საჯირითო ცხენი“ (არშვა 1980: 88). აფხაზურის მსგავსად, უბიხური და აბაზური ფორმებიც ქართულიდანაა შეთვისებული.

ჯვარი (ქართ.) „ქრისტიანული კულტის სიმბოლო“ (ქეგლ VIII: 1580), ჯუარი „ესე არს ძელი გარდაჰდობილი სასიკვდილოთა კაცთა დასამსჰვალავად“ (საბა 1993: 464), ჯვარი (მეგრ.) „ჯვარი“ (ყიფშიძე 1914: 412); ჯუზრ / ჯუარ (სვან.) „ჯვარი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 889) – ჯორ (ადილ.), ჟორ (ყაბარდ.), ჯუარ (აბაზ.) „ჯვარი“ (შაგიროვი 1989: 139), ა-ჯარ (აფხ.) „ჯვარი“ (უსლარი 1887: 133); ადილეური ფორმის ქართულთან მიმართება პირველად დააფიქსირა ს. ჯანაშიამ (ჯანაშია 2007: 103). ქართული ჯვარი გენეტიკურად უკავშირდება მეგრ. ჯგუნჯგი, ლაზ. მზგუჯი „ბოძალი“ ფორმებს (კლიმოვი 1964: 269). პ. უსლარი მიუთითებს, რომ აფხაზურში სიტყვა ნასესხებია ქართულიდან (იქვე); ა-ჯარსაზა „ჯვრის სახე“ (ჯანაშია 1954: 447); კომპოზიტი (ორივე ინგრედიენტი) აფხაზურში ქართულიდანაა შესული (ლომთათიძე 1999: 25). შდრ. ჯვარსახე (მეგრ.) „პირჯვარი, პირჯვრის გადასახვა“ (ქობალია 2010: 738); ჩერქეზულ ენებში სიტყვის ქართულიდან სესხებაზე მიუთითებს ა. შაგიროვი (შაგიროვი 1977: 185).

ჯგმილ (სვ.) „ძმა დისტვის“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 890), ჯიმა (მეგრ.) „ძმა“ (ყიფშიძე 1914: 413) – ჯგლ (უბიხ.) „ძმა“ (კვახაძე 2014: 112), ნაჯგლა (უბიხ.) „დედის ძმა“ (ჯანა-შია 2015: 104). შდრ. ზანური ჯიმადი „ბიძა“, ეტიმ. „ძმა დე-დისა“. სიტყვა ჩერქეზულ ენათაგან მხოლოდ უბიხურში ჩანს. ვვარაუდობთ, რომ სვანურიდანაა შეთვისებული.

თავი III

უცხო ენებიდან ნასესხები ლექსიკა

ამ თავში წარმოვადგენთ ლექსიკას, რომელიც ორსავე ენობრივ სისტემაში უცხოურიდანაა შეთვისებული, მაგრამ ხშირ შემთხვევაში კარგად ჩანს სესხების შუალედური რგოლი – ერთ-ერთმა ენობრივმა სისტემამ (ქართველური, აფხაზურ-ჩერქეზული) ისესხა უცხო ენიდან (ძირითადად წარმოდგენილია აღმოსავლური სამყაროდან შეთვისებული სიტყვები) და ფონეტიკურად ადაპტირებული შეითვისა მეორე ენობრივმა სისტემამ.

აბაზი (ქართ.) „ოცი კაპიკის ღირებულების ვერცხლის ფული“ (ქეგლ I: 51), აბაზი (მეგრ.) „აბაზი“ (ყიფშიძე 1914: 191), აბაზ (სვან.) „აბაზი“ (საღლიანი 2005: 51) – აფასგ / აბას (ადილ.) „20-კაპიკიანი მონეტა“, აბაზ (აფხ.), აფასგ (აბაზ.) „აბაზი“ (შაგიროვი 1977: 61) . ამოსავალია სპარსული ჯზბასი „ოცი დინარის ღირებულების მონეტა“. ნასესხობა გვხვდება სხვა კავკასიურ ენებშიც: ხუნძ. ჟაბასი, ასევე ოს. აბასი, რუს. абаз, ნოდ. აპას და სხვ. (შაგიროვი, იქვე). ამ სიტყვებში სესხების მიმართულებაზე საუბარი ჭირს.

აბრაგი (ქართ.) „1. მეფის მთავრობასთან მეზრდოლი მთიელი პარტიზანი. 2. კუთხ. (იმერ.) ყაჩაღი, მძარცველი, ავაზაკი“ (ქეგლ I: 73), აბრაგი (იმერ.) „ყაჩაღი“ (ბერიძე 1912: 13), აბრაგი (მეგრ.) „ყაჩაღი“ (ყიფშიძე 1914: 191), აბრეკი (ლაზ.) „id.“ (მარი 1910: 126), აბრაგ / აბრეგ / აბრაგ / აბრეგ (სვან.) „ყაჩაღი, აბრაგი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 105) – აბრეგ (ადილ.) „ყაჩაღი“, აბრჯგ (ყაბარდ.) „id“, აბრაგ (აფხ.) „ყაჩაღი, ავაზაკი, ფირალი“, აბრაგ, (აბაზ.) „id“ (აბაევი 1958: 25). სიტყვა ფართოდ არის გავრცელებული სხვა ენებში: ინგუშ. ებარგ, ჩეჩნ. ოზურგ, ხუნძ. აბურიქ „ყაჩაღი“, ოსური აბგრაგ / აბრაგ „id“. ვ. აბაევი მიიჩნევს, რომ შემოსულია სპარსულიდან და ამოსავალი უნდა იყოს ფალაური *აპარაკ < აპარტაკ „ძარცვა“ (აბაევი 1958: 25). შდრ. ხევს. აპარაკი „თავმოძულებული, სიცოცხლეზე ხელაღებული კაცი, რომელიც ვინმეს სიკვდილით დაემუქრება და სახლ-კარს მიატოვებს, – აბრეკი (ჭინჭარაული 2005: 47). რუსული абрек „ყაჩაღი“ მიიჩნევა ჩერქეზულიდან ნასესხობად (შაგიროვი 1977: 56).

აბრეშუმი (ქართ.) „აბრეშუმის ჭიისგან ამოხვეული ძაფი“ (ქეგლ I: 74), აბრეშუმი „ჭიკნაური“ (საბა 1991: 38), არეშუმი / აბრეშუმი (მეგრ.) „აბრეშუმი“ (ყიფშიძე 1914: 190), იმბრიშუმი (ლაზ.) „აბრეშუმი“ (ჯიქია 1974: 125) აბრეშუმ / აბრეშუმ / აბრეშუმი / აბურეშუმი / აბურეშუმი (სვან.) „id.“ (საღლიანი 2005-ა: 244) – ბაძგმ (უბიხ.) „ბამბა“ (შაგიროვი 1989: 139), ა-ბგრძგნ (აფხ.) „აბრეშუმი“ (ჯანაშია 1954: 76). აბ-

რეშუმში ქართულ ლიტერატურაში პირველად გიორგი მთაწმინდელთან გვხვდება XI ს-ში (ჯავახიშვილი 1962: 168). დ. გულია ფიქრობს, რომ ქართულ / ქართველურ და აფხაზურ ფორმებს საერთო ძირი აქვს (გულია 2004: 12). ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ უბიხურში ქართველურის მეშვეობითაა შესული (შაგიროვი 1989: 139). ამოსავალია სპარსული *abrušum*.

აბურა / აბურა / ამბური (მეგრ.) „ბოსელი, საძროხე“ (ჭარაია 1997: 35), აბორა (ლაზ.) „ცხენის სადგომი“ (ქლენტი 1938: 177) – ბოუ (ყაბარდ.) „გადახურული სადგომი ცხენებისა და კამეჩებისათვის“, აბორ / აბოურა (აფხ.) „საქონლის სადგომი“, ბორა (აბაზ.) „ბოსელი, გომური“, ბაუ (ბალყ.) „გომური“ (კვარჭია 1981: 86), აბორა (აფხ.) „მსხვილფეხა საქონლის სადგომი“ (არშბა 1980: 15); ქართველურ-აფხაზური სიტყვების მსგავსებას პირველად პ. ჭარაიამ მიაქცია ყურადღება (ჭარაია 1912: 20); მიიჩნევა, რომ სიტყვა სპარსული წარმოშობისაა (კვარჭია 1981: 127). ა. შაგიროვი აყენებს ამ სიტყვის სლავურთან დაკავშირების ჰიპოთეზას (ამოსავლად სლავური მიაჩნია) და ადარებს რუსულ *онора „ეზო“, სლოვ. обор „ღობე“, ბულგ. обор, პოლონ. обора „ბაკი, საქონლის სადგომი“ ფორმებს (შაგიროვი 1989: 8). გ. კლიმოვი მიიჩნევს, რომ აფხაზურში ადიღურიდანაა შესული (კლიმოვი 1968: 292). სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგზისაა მითითებული, რომ ტერმინი მეგრულში აფხაზურიდან არის შეთვისებული (ჭარაია 1912: 20; ბჟანია 1962: 108; კვარჭია 1981: 86), მაგრამ სპარსული ა- ხმოვნით დაწყებული ამბურ / აბურ*

ვარიანტები და ლაზურში აბორა-ს არსებობა ეჭვქვეშ აყენებს მეგრულისათვის სესხების შუალედურ რგოლად აფხაზური ენის მიჩნევას (ბუკია 1999: 136).

აზანი (ქართ.) „ლოცვისკენ მოხმობის შემახილი“ (ქდკ) – აზან / აზან (ადილ.) „მოხმობა ლოცვისკენ“. აღმოსავლურენოვანი სამყაროს კუთვნილი სიტყვა (არაბ. აღან, სპარ. აზან) შესულია კავკასიის სხვა ენებშიც: აფხ. აზან, აბაზ. აზან, ბალყ. აზან, ნოღ. აზან (შაგიროვი 1977: 58). ქართული ფორმა მოჰყავს ა. შაგიროვს (იქვე).

ათამყა / ათმაყა / ათმაყა (მეგრ.) „მწყემსის ჩანთა, აბგა“ (ჭარაია 1997: 33; ელიავე 1997: 12), ათმოყა „id.“ (ქაჯაია 2009: 21) – აღ‘თმაჯ (ადილ.), ყწთმაყ (ყაბარდ.), აღ‘თმაჯ (უბიხ.), ა-რთმაყ (აფხ.), ართმაყ (აბაზ.) „აბგა“ (შაგიროვი 1977: 60). ნა-სესხებია თურქულიდან. შდრ. ყარაჩ. ართმაყ „ჩანთა“, ნოღ. ართპალ „აბგა“. სიტყვა მეგრულს აფხაზურიდან აქვს შეთვისებული. სესხებისას ფორმამ დაკარგა სონორი რ-, ფუძის შიგნით მოხდა მეტათეზისი, აუსლაუტში გაიჩინა -ა სუფიქსი, რომელიც მეგრულში ხშირად დაჩნდება უფუნქციოდაც, ამასთანავე შეინარჩუნა აფხაზური ზოგადობის ა-პრეფიქსი (ბუკია 2002: 52), თუმცა ამოსავალ ვარიანტში ა ფუძისეულია, აფხაზურში მოხდა მისი გაიგივება ზოგადობის ა- აფიქსთან.

ალალი (ქართ.) „1. მართალი, პატიოსანი, უცოდველი. 2. ღვიძლი, მკვიდრი, საკუთარი“ (ქეგლ I: 264), ჰალალი (ძვ.

ქართ.) განუმარტავია (აბულაძე 1973: 575), ალალი „არაბ. ზედ. სამართლიანი, რჯულიერი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 18), ალალი / ჰალალი (მეგრ.) „id.“ (ყიფშიძე 1914: 193, 417), ალალი / ჰალალი / ჰელალი (ლაზ.) „id.“ (ქუთელია 1982: 103); ალალ / ჰალალ (სვან.) „ალალი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 40) – ჰალალ (ადილ., ყაზარდ.), ა-ჰალალ (აფხ.) „დაშვებული“, „ნებადართული“ (შაგიროვი 1977-ა: 118). არაბული ჰალალ „ნებადართული“, „წმინდა“, „შეუბღალავი“ გვხვდება ოსურშიც: ხალარ „სიკეთე“, „მეგობარი“ (აბაევი 1989: 166). ამოსავალია არაბ.-სპარ. *halāl* (შაგიროვი, იქვე). სავარაუდოდ, ქართულისგან დამოუკიდებლად არის შესული აფხაზურში თურქულიდან (გვანცელაძე 2011: 70). შესაბამისად, ჩერქეზულშიც თურქულიდან ნასესხობად უნდა იქნეს მიჩნეული.

ალმასი (ქართ.) „[თურქ. *elmas*] 1. ძვირფასი ქვა, – უფერო და გამჭვირვალე, ფრიად მაგარი, იხმარება სამკაულად. 2. ბასრი, მკრელი“ (ქეგლ I: 279), ალმასი „თვალია პატიოსანი, ადამატიწე“ (საბა 1991: 47), ალმასი (მეგრ.) „ალმასი“ (ყიფშიძე 1914: 194), ელმასი (ლაზ.) „ალმასი“ (მარი 1910: 142); ალმჰს / ალმას (სვან.) „ალმასი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 42) – ელმეზ (უბიხ.) „ალმასი“ (შაგიროვი 1989: 100), ა-ლმას (აფხ.) „ალმასი“ (ჯანაშია 1954: 176), ალმაზ (აზაზ.) „ალმასი“ (აბრლ 1967: 69). სიტყვა თურქულიდანაა ნა-სესხები. აფხაზურ-აზაზური ფორმების ანლაუტის ა- გვაფიქრებინებს, რომ შესაძლოა ქართულის მეშვეობით იყოს შეთვისებული.

ამლავი (ქართ.) „ჭრელი ცხენი“, ამლავი „ჭრელი, ფერადლაქებიანი ცხენი“ (ქეგლ I: 314), ამლავი „ჭრელი ცხენი“ (საბა 1991: 51), აბლავ (ინგილ.) „უფერული ცხენი“ (ლეონიძე 1925: 1), აბლავი / აბლავია (მეგრ.) „ჭრელი ცხენი“ (ჯვ., წალენჯ.), ამლავ (სვან.) „ჭრელი, ჭროლა ცხენი“ (გოგებაშვილი 1999: 22) – ძამლგჳ / ძამგლგჳ / ძამლგჳ / ძამგლგჳ (ადილ.), ამლგჳ (აბაზ.) „გაუხედნავი ცხენი“ (შაგიროვი 1989: 93). სიტყვა თურქულიდან არის ნასესხები ორივე ენობრივ სისტემაში.

არამი (ქართ.) „[არაბ. ჰარამ „აკრძალული“] „1. რაც არ ეკუთვნის, რაც არ ერგება. 2. ადამიანი, ვისთვისაც რამე არმად მიაჩნიათ“ (ქეგლ I: 541), არამი „(არაბ.) არა რჯულიერი, აკრძალული, დაშლილი, შეუნდობელი; მაცნებელი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 43), ჰარამი (მეგრ.) „1. არამი, არაწესიერი. 2. შურიანი, გაუმაძღარი“ (ქაჯაია 2002-ა: 631), ხარამი (ლაზ.) „არამი“ (ქლენტი 1938: 215) – ხჳრჳმ / ხარამ (ადილ.) „აკრძალული“, ჰარამ (უბიხ.) „აკრძალვა“ (შაგიროვი 1977-ა: 121). ა-ჰარამ (აფხ.) „ბოროტი, არაკეთილმოსურნე“ (შაყრილი 1987: 289), ჰარამ (აბაზ.) „ძუნწი“ (აბრლ 1967: 411). გარდა ქართველურისა და აფხაზურ-ჩერქეზულისა, არაბული სიტყვა შესულია სხვა კავკასიურ ენებშიც: ჩეჩნ., ინგ. ხარა „უწმინდური“, „ცოდვილი“. ხჳრამ / ხჳრან სახით გვხვდება ოსურშიც (აბაევი 1989: 175).

არაქათი (ქართ.) „[არაბ. ჰარაქათ „მოძრაობა“] ძალღონე, ქანცი“ (ქეგლ I: 549) – ჰჳრგჳჳთ / ჰჳრგჳ ქჳთ (ყაზარდ.)

„საზრიანობა, მოხერხება, სიმარჯვე“, ჰარაკათ (აბაზ.) „საზრიანობა“ (შაგიროვი 1977-ა:121); მომდინარეობს არაბული ჰარაქათ „მოძრაობა, მოქმედება“. ორივე ენობრივ სისტემაში ნასესხებია. სესხების მიმართულების დადგენა რთულია.

არაყი (ქართ.) „მაგარი ალკოჰოლური სასმელი“ (ქეგლ I: 590), ჰარაყ / არაყ / არაყ (სვან.) „არაყი“ (სალლიანი 2005: 67) – არყ (ადილ.) „არაყი“, არყ (ყაზარდ.) „არაყი“, არყა (აბაზ.) „არაყი“ (შაგიროვი 1977: 63); სიტყვა ორივე ენობრივ სისტემაში ნასესხებია – არაყ (არაბ.) „არაყი“. წარმოდგენილია კავკასიაში გავრცელებულ სხვა ენებშიც. საინტერესოა, რომ აფხაზურში არყის აღმნიშვნელი სიტყვა რუსული водка-დანაა შეთვისებული: ა-ჟატკა „არაყი“.

არშინი (ქართ.) „[რუს. аршин] რუსული ზომის ერთეული“ (ქეგლ I: 581), არშინი „ადლი, გოჯისა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 16, 47) – არშენ (ადილ.), აშენ (უზბიხ.), არშენ (აბაზ.) (შაგიროვი 1989: 116), ა-რშენ „არშინი“ (ჯანაშია 1954: 243). ორივე ენაში შესულია რუსულიდან. სესხების შუალედური რგო-ლის გარკვევა ჭირს. ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ ადიღეური არშენ რუსიზმია, ზოგადად კი თურქულიდანაა შესული (შაგიროვი, იქვე). შდრ. Arşin „არშინი“ (მაგაზანიკი 1945: 39).

არჯალი (ჯავახ.) „ბედისწერა, ხვედრი“ (მარტიროსოვი 1984: 223) – აჟალ / აჯალ (ადილ.) „სიკვდილი“, „სიკვდილის დრო“. სიტყვა არაბულიდანაა ნასესხები: აჯალ „ვადა“,

„ზღვარი“, „სიკვდილის დრო“. წარმოდგენილია კავკასიაში გავრცელებულ სხვა ენებშიც: აფხ. ა-ჯალ, აბაზ. აჯალ, ლეზგ. აჟალ, ხუნძ. ჭაჟალ, ოს. აძალ, ბალყ. აჯალ... „სიკვდილი“, „ბედისწერა“ (შაგიროვი 1977: 58).

აფერუმ! (ქართ.) „[სპარ. ჰაჰარინ] „მოწონების შემახილი ყოჩაღ! ბარაქალა!“ (ქეგლ I: 698), აფერიმ „(სპარ.) შორისდ. ვაშა! ვაშა! ბარაქალა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 57) – აჭერგმ (ადილ.), ა-ჭერგმ! (აფხ.) „შორისდ. აფერუმ! ყოჩაღ! ბარაქალა!“ (შაგიროვი 1989: 123); აჭადრგმ (აბაზ.) „ყოჩაღ!“ (აბრლ 1967: 93). სავარაუდოდ, ქართულში სპარსულიდანაა შეთვისებული. ამოსავალ ფორმასთან ყველაზე მეტ სიახლოვეს აბაზური ფორმა ამჟღავნებს.

ბადრიჯანი (ქართ.) „ერთწლოვანი ფართოფოთლებიანი ბოსტნეული მცენარე“ (ქეგლ I: 946), ბადრიჯანი „(სპარ.) მცენარე“ (ჩუბინაშვილი 1887: 91), პატრიჯანი (მეგრ.) „ბადრიჯანი“ (ჭარაია 1997: 112), მტკუი ფატიჯანი (ლაზ.) „პომიდორი“ (მაყაშვილი 1991: 144), გვალი პატრიჟანი (გურ.) „პომიდორი“ (იმნაიშვილი 2006: 325), პატრაჯ / პატრაჯან / პატრიჯან / პატრიჯან (სვან.) „პომიდორი“ (თოფურიძე, ქაღდან 2000: 680) – პატრჰჟან (ყაბარდ.) „პომიდორი“ (შაგიროვი 1989: 97), ა-პატგრჯან (აბჟ.) „ბადრიჯანი“ (ბზ.) „პომიდორი“ (ჯანაშია 1954: 219), ა-ტაბგრჯან (ბზ.) (შაყრილი 1987: 131), პატრაჯან (აბაზ.) „პომიდორი“ (აბრლ 1967: 313); სიტყვა მეგრულიდანაა შესული აფხაზურში (მაჭავარიანი 2006: 102). სიტყვა გვხვდება აფხაზურ კომპოზიტში ა-

პატერჯანლაჰა „ლელვის სახეობა“ (კასლანძია 2005-ა: 46). შეთვისებულია თურქული patlıcan „ბადრიჯანი“ (მაგაზანიკი 1945: 483) ფორმიდან. სემანტიკის მიხედვით აფხაზურ-ყაზარდოული მნიშვნელობა გურულს, სვანურსა და ლაზურს უახლოვდება.

ბაზარი (ქართ.) „[სპარ. ბაზარ] „სურსათ-სანოვანისა და ფართო მოხმარების საგნებით ვაჭრობისათვის განკუთვნილი ადგილი“ (ქეგლ I: 949), ბაზარი „(სპარ.) საფარდულო, სავაჭრო ადგილი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 92), ბაზარი (მეგრ.) „ბაზარი“ (ქაჯაია 2001: 212), ბაზარი (ლაზ.) „id.“ (ქუთელია 1982: 39), ბაზარ (სვან.) „id.“ (საღლიანი 2005: 53) – ბაზარ / ბაზარ (ადილ.), ბაზარ (აბაზ.) (შაგიროვი 1989: 117), ა-ბაზარ „ბაზარი“ (ჯანაშია 1954: 62). სპარსული წარმოშობის სიტყვა ფართოდაა გავრცელებული როგორც კავკასურ ენებში, ასევე წინა აზიაში, თურქულში, რუსულსა და ცალკეულ ევროპულ ენებში (აბაევი 1958: 242). შდრ. თურქ. pazar „საქონელი, სავაჭრო“ (მაგაზანიკი 1945: 484). სესხების შუალედურ რგოლზე საუბარი ძნელია.

ბაირალი (ქართ.) „იგივეა, რაც დროშა“ (ქეგლ I: 953), ბავრაკი / ბაირალი „(თათრ.) ბაირალი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 92), ბავრაყი (მთიულ.) „ხატის დროშა“ (ღლონტი 1984: 55), ბოვრაყი (თუშ.) „დროშა“ (იქვე: 88), ბერალი (მეგრ.) „ბაირალი, დროშა“ (ჭარაია 1997: 40), ბერეყი (მეგრ.) „id.“ (ქაჯაია 2009: 47), ბარმალი (ლაზ.) „ბაირალი“ (ჯიქია 1974: 127), ბაირაღ / ბაირაზ (სვან.) „ბაირალი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 145) –

ბზრაც / ბერაც (ადილ.) „დროშა“, ა-ბირაც / ა-ბერაც (აფხ.) „დროშა“ (რალ 1964: 237, 603); ა-ბაძრაც / ა-ბეძრაც (აფხ.) „id.“ (გენკო 1998: 48), ბარაც (აბაზ.) „ბაირალი“ (აბრლ 1967: 113); ამოსავალია თურქული bayrak „დროშა“ (მაგაზანიკი 1945: 66). თ. გვანცელაძის თვალსაზრისით, აფხაზურში შესულია ყარაჩაულ-ბალყარულიდან (გვანცელაძე 2011: 363). ვფიქრობთ, რომ აფხაზური (შესაბამისად, ჩერქეზული) ფორმებისთვის დასაშვებია, სესხების შუალედური რგოლი მეგრული ბერალი / ბერეყი ვარიანტი ყოფილიყო.

ბამბა (ქართ.) „[სპარ. panbah] ტექნიკურ კულტურაში ფართოდ გავრცელებული ერთწლოვანი მცენარე. 2. ამავე მცენარის ნაყოფში გამოხვეული თეთრი ბოჭკო“ (ქეგლ I: 964), ბამბა „(სპარ.) ბამბაკი, მცენარე, გამომღები სასთველის ნაძენძისა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 95), ბამბა / ბანბა (საბა 1991: 93), ბამბე (მეგრ.) „ბამბა“ (ყიფშიძე 1914: 200), ბამბუ (ლაზ.) „ბამბა“ (შენგელია 2006: 332), ბამბა / ბანბა (სვან.) „ბამბა“ (საღლიანი 2005: 68) – ბზბა (უბიხ.) „ბამბა“, ბამბი (აბაზ.) „ბამბა“ (შაგიროვი 1989: 139), ა-ბამბა „ბამბა“ (ჯანაშია 1954: 63); ა-ბეზბა (კასლანძია 2005: 256), ბამბი (აბაზ.) „ბამბა“ (აბრლ 1967: 113); ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 12). აფხაზური სიტყვა ნასესხებია ქართულიდან (გვანცელაძე 1997-ა: 206). ქართულიდანვე ნასესხებად მოიაზრება უბიხური და აბაზური ფორმები (შაგიროვი 1989: 139).

ბაღჩა (ქართ.) „[სპარ. bahçe „ბაღი“] პატარა ბაღი, სადაც მეტწილად ყვავილებს რგავენ, ზოგჯერ კი ბოსტნეულსაც თესავენ“ (ქეგლ I; 1000), ბაღჩა „(სპარ.) სამოთხე, წალკოტი, ხილნარი, მტილი ხეხილთა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 99), ბახჩა (გურ.) „ბაღჩა, ბოსტანი“ (იმნაიშვილი 2006: 321), მეგრ. ბაღჩა „ბაღი“ (ყიფშიძე 1914: 201) – ბაჰჩა (უბიხ.) „ბაღი“ (შაგიროვი 1989: 96), ა-ბაჰჩა (აფხ.) „ბაღი, საბაღნარო, წალკოტი“ (ჯანაშია 1954: 64), ა-ბახჩა (აფხ.) „ბაღი“ (ბჟანია 1962: 30); სიტყვა სპარსულიდანაა ნასესხები; პ. ჭარაია მიიჩნევს, რომ აფხაზურში ქართულის მეშვეობითაა შეთვისებული (ჭარაია 1912: 11). რადგან სიტყვა არ გვხვდება ადიღეურსა და ყაბარდოულში; მივიჩნევთ, რომ უბიხურშიც ქართულის გზითაა შესული.

ბაშლაყი (ქართ.) „[თურქ.başlık] იგივეა, რაც ყაბალახი“ (ქეგლ I: 1002), ბაშლაყი (მეგრ.) „ყაბალახი“ (ყიფშიძე 1914: 202), ბაშლუ / ბაშლული „ყაბალახი“ (ასათიანი 1974: 29) – ბაშლ’გყ (ადიღ.) „ყაბალახი“, ბაშლ’გყ (ყაბარდ.) „ყაბალახი“, ბაშლგკ (უბიხ.) „ყაბალახი“, ბაშლგყ (აბაზ.) „ყაბალახი“ (შაგიროვი 1977: 70); სიტყვა თურქულიდანაა ნასესხები ქართველურსა და ჩერქეზულში.

ბევრი (ქართ.) „დიდი რაოდენობა, მრავალი“ (ქეგლ I: 1023), ბრელი (მეგრ.) „ბევრი“ (ყიფშიძე 1914: 207) – ბჰ (ადიღ.) „ბევრი“, ბჰრჰ „ბევრჯერ“; ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ სიტყვა შესაძლოა ირანულიდან იყოს ნასესხები და პარალელურად მიუთითებს ქართულ ფორმას (შაგიროვი 1977: 70).

ბინა (ქართ.) „საცხოვრებელი ცალკე სადგომი“ (ქეგლ I: 1059), ბინა (სვან.) „ბინა, სადგომი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 153) – ბჰნ / ბჰნგ (ადილ.) „საფლავი“, ბგნგ (უბიხ.) „საფლავი“ (შაგიროვი 1977: 75); შესაძლოა მომდინარეობდეს არაბული ბინა-დან, რომელიც თურქულში bina „შენობა“ სახითაა წარმოდგენილი. იგივე სიტყვა გვხვდება ხუნძურში: მინა „შენობა“, „ნაგებობა“. ადილეურში შესაძლოა მეტათეზისი მომხდარიყო.

ბოლაზი (ქართ.) „[თურქ. ბოლაზ „ყელი“, „სრუტე“] „ნავსადგური“ (ქეგლ I: 1113), ბოლაზი (გურ.) „ტივების მისადგომი, ნავსადგური“ (ღლონტი 1984: 83), ბოლაზი (მეგრ.) „უბე, ყურე“ (ქაჯაია 2009: 52), ბოლაზი (ლაზ.) „სრუტე (თანდილავა 2013: 66) – ბჰლჰ (შაფს.) „პორტი“ (კვახაძე 2014: 239), ა-ბაღჰა (აფხ.) „პორტი“ (რალ 1964: 66); ქართველური და აფხაზურ-ჩერქეზული ფორმებისთვის ამოსავალია თურქული ხიḡaz „სრუტე, არხი“ (მაგაზანიკი 1945: 82). სესხების შუალედურ რგოლზე საუბარი ძნელია. სიტყვა შედარებით ახალ ნასესხობას ჰგავს, შესაძლებელია, ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად შესულიყო ქართველურსა და აფხაზურ-ჩერქეზულში. ვერ გავიზიარებთ ა. კვახაძის მიერ შემოთავაზებულ ბჰ-ლჰ ფორმის სეგმენტაციას ლჰ ელემენტის ღუზის აღმნიშვნელ ღერზე ფორმასთან დასაკავშირებლად (იქვე).

ბრინჯი (ქართ.) „პურეული მცენარე, მოჰყავთ ტენიან ადგილებში“ (ქეგლ I: 1133), ბრინჯი „აკაკის ხე“ (აბულაძე 1973: 35), „მარცვალ მცირე“ (საბა 1991: 114), ბრინჯი (მეგრ.) „id.“ (ყიფშიძე 1914: 207), ბრინჯი / ბრინძი (ლაზ.) „ბრინჯი“ (მარი 1910: 131), ბრინჯ (სვან.) „ბრინჯი“ (საღლიანი 2005: 14) – ფრუნჟი / ფრენჟი (ადილ.), ფრუნჯ (ყაზარდ.) „ბრინჯი“ (შაგიროვი 1977-ა: 13), ა-ბრინჯ / ა-ფრინჯ / ა-ფრენჯ „ბრინჯი“ (ჯანაშია 1954: 74), ფრუნჯ (აბაზ.) „ბრინჯი“ (აბრლ 1967: 305); ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 12). სიტყვა აფხაზურში ქართულიდანაა შესული (ლომთათიძე 1976: 107), ა-ფრინჯ / ა-ფრენჯ ფორმებს კი თურქულის გავლენის კვალი ეტყობა (გვანცელაძე 1997: 206). ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ აფხაზურში ფორმა უშუალოდ ქართულიდან ან მეგრულიდანაა შესული, აბაზურში კი – ყაზარდოულიდან (შაგიროვი 1977-ა: 13). ქ. ლომთათიძე მიიჩნევს, რომ აფხაზურისთვის უცხო მახვილიანი ი-ს არსებობა უნდა აიხსნას იმითი, რომ ეს სიტყვა ზეპირი გზითაა შესული (ლომთათიძე 1976: 60).

ბულა (ქართ.) „დაუკოდავი ხარი (კამეჩი), რომელსაც ინახავენ სანაშენედ, კურო“ (ქეგლ I: 1193), ბულა (ქართლ., კახ.) დაუკოდავი ხარი, რომელსაც ინახავენ საქონლის მოსაშენებლად“ (ლეონიძე 1925: 110), ბულა (მეგრ.) „კურო“ (ელიავა 1997: 37), ბულჟა (სვან.) „ბულა, კურო“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 158) – ბელჯ (ადილ.), ბელჯ (უბიხ.), ა-ბელჯ (აფხ.) „ბულა“ (შაგიროვი 1989: 91); სიტყვა თურქულ-მონღოლურიდანაა შესული მთელ კავკასიურ ენობრივ სივრცეში

(და არამარტო აქ), შდრ. ოსური ბოდ / ბოდა, თურქ. (ანატ.) ბულა, აზერ. ბულა, ყუმ. ბოლა, ალთ. ბუკა, მონღ. ბუკა; აქვე განიხილება რუს. бытаѣ, უკრ. ბუგაი, რუს. бык. კავკასიურ ნიადაგზე; ქართ. ბულა, ხუნძ., ლაკ., დარგ. ბულა, ინგ. ბულა, უბიხ. ბულუ (აბაევი 1958: 264). კავკასიურენოვან სივრცეში თურქული buğa ფორმიდან უნდა მომდინარეობდეს.

ბული (ქართ.) „ჰაერის მონისლული ვარვარი, ძალიან დიდი სიცხით გამოწვეული, აღმური (ქეგლ I: 1192) – ბახზ / ფახ (ადიდ.) „ორთქლი“ (შაგიროვი 1977: 69). სიტყვებს ვერ დავაშორებთ არაბულ ბუქარ „ორთქლი“, თურქ. buhar „id.“ ფორმებს. აქვე განიხილება ლეზგ. ბულ „ორთქლი“ (შაგიროვი, იქვე). ა. აბდოკოვი მიიჩნევს, რომ ადიღური ბახზ / ფახ ძირეული სიტყვაა და ენათესავება აბაზურ ფორმას ბაჯ „მშრალი“ (აბდოკოვი 1973: 40).

გირვანქა (ქართ.) „წონის ერთეული“ (ქეგლ II: 1456), გირვანქა „(თათრ.) წონა 96 მისხალი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 322) – ჯგრონჩჳ (ყაბარდ.), გერტანქა (აბაზ.) „გირვანქა“ (შაგიროვი 1989: 139), ა-გერტანქა (აფხ.) „გირვანქა“ (შაყრილი 1986: 145); გვხვდება ოსურშიც ჯირანქა / გირანქა სახით (აბაევი 1958: 519). სიტყვა აფხაზურ-აბაზურში ქართულიდანაა შესული (ლომთათიძე 1976: 60). ყაბარდოულში ნასესხებია ქართულიდან ან ოსურიდან (შაგიროვი 1977: 446). მოგვიანებით ა. შაგიროვი აღნიშნავს, რომ ყაბარდოული ფორმაც ქართულიდანაა ნასესხები (შაგიროვი 1989: 139).

დავა (ქართ.) „1. კამათი, პაექრობა; 2. საჩივარი“ (ქეგლ III: 296), დავა (მეგრ.) „დავა“ (ქაჯაია 2001: 426) – დაო (ადილ.) „პრეტენზია, კამათი“ (ადრლ 1975: 55), ა-დაურა (აფხ. აბჟ.) „კამათი“ (კასლანძია 2005: 335); მასალა მოგვაწოდა მ. სალლიანმა. ამ ფორმებში სესხების მიმართულებაზე მსჯელობა ჭირს, თუმცა ფაქტია, რომ ამოსავალი უნდა იყოს თურქ. *dâva* „პრეტენზია, სარჩელი“ (მაგაზანიკი 1945: 132).

დავთარი (ქართ.) „დიდი ზომის რვეული, ჟურნალი, წიგნი შემოსავალ-გასავლისა თუ სხვა ხასიათის ანგარიშის შესატანად ან სხვა საჭირო ცნობების ჩასაწერად“ (ქეგლ III: 300) – დჰტოზრ (ადილ.) „წიგნი, მატიაწე“; სიტყვა უკვე XIII საუკუნიდან ჩანს ქართულ წყაროებში. ძნელი სათქმელია, ქართულიდან შევიდა ადიღურში, თუ დამოუკიდებლად დაიმკვიდრა (მასალა მოგვაწოდა მ. სალლიანმა). შდრ. თურქ. *defter* „რვეული, წიგნი“ (მაგაზანიკი 1945: 134).

დაღალი „1. შუამავალი, შუაკაცი ვაჭრობაში. 2. ფეხზე მოვაჭრე“ (ქეგლ III: 482), თელღალ (ლაზ. < არ.–თ. *dellâl*) „დაღალი“ (ჯიქია 1974: 127) – დღღღ (ყაზარდ.) „მაჭანკალი“ (შაგიროვი 1989: 126).

დამღა (ქართ.) „[თურქ.-სპარ. დამღა] შანთით, გაცხელებული რკინით დაკრული ნიშანი მსხვილფეხა საქონელზე“ (ქეგლ III: 556), დამღა (კახ., ქართლ.) „დაღი“ (ლეონიძე 1925: 18), ტამურღა (ლაზ.) „დამღა“ (ჟღენტი 1938: 207) – თამგღჳ (ადილ.), დამგღჳ (ყაზარდ.), დამგღა (აბაზ.) „დამღა“

(შაყრილი 1968: 68) ა-დამგლ / ა-დამგლა (აფხ.) „id.“ (ჯანაშია 1954: 92, კვარჭია 1981: 60), ტამლა (უბიხ.) „id.“ (კვარჭია 1981: 95), ა-დამგლანწარა „დადაღვა“ (არშბა 1980: 20); სიტყვა თურქულიდან დამოუკიდებლადაა შესული, ერთი მხრივ, ქართულსა და, მეორე მხრივ, აფხაზურ-ჩერქეზულ ენებში, ა-ჯარდამგლ „ჯვრის ფორმის დამლა“ (კვარჭია 1981: 43) კი ჰიბრიდული კომპოზიტია (ბუკია 1999: 143).

დასტა (ქართ.) „1. საწერი ქაღალდის საზომი ერთეული; საერთოდ, კონა, შეკვრა. 2. აღმოსავლური მუსიკალური საკრავების დამკვრელთა მცირე დასი, ანსამბლი. 3. ძვ. ჯგუფი, გუნდი, დასი, კრებული, რაზმი“ (ქეგლ III: 733) – დესტ(ჰ) (ადილ.) „დასტა, შეკვრა“, დესტჰ (ყაზარდ.) „კოლოფი ასანთისა“, დესტა (აბაზ.) „პაკეტი, შეკვრა, დასტა“ (შაგიროვი 1989: 126). შდრ. თურქ (< სპარ.) *deste* „შეკვრა, ასხმულა“ (მაგაზანიკი 1945: 140).

დევი (ქართ.) „[არაბ.-სპარ. დევ] მავნე ზღაპრული არსება“ (ქეგლ III: 1126), დევი (ძვ. ქართ.) „ეშმაკი, „ვეშაპი“, ბოროტი, „გუელი“ (აბულაძე 1973: 139), დემი / ნდემი (მეგრ.) „დევი“ (ყიფშიძე 1914: 224), დივი (ლაზ.) „დევი“ (ქუთელია 1982: 47), დჷჷ / დჷჷ / დჷჷ (სვან.) „დევი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 190) – დევ (უბიხ.) „დევი“ (შაგიროვი 1989: 78), ა-დაჷ / ა-დაჷჷ (აფხ.) „დევი“ (ჯანაშია 1954: 93); მიუხედავად იმისა, რომ ეს სიტყვა ქართულში, უბიხურსა და აფხაზურში აღმოსავლურენოვანი სამყაროდან არის შეთვისებული, აფხაზურ-უბიხურში ქართულის მეშვეობითაა შესული. გამ-

სესხებელ ენაში (აფხაზურისთვის მხოლოდ თურქული თუ შეიძლება იყოს) ის დივ ფორმითაა წარმოდგენილი, აფხაზური კი ქართული დევ-ის ტრანსფორმაციითაა მიღებული (ბუკია 2013: 53).

დინჯი (ქართ.) „დარბაისელი, დაფიქრებული, მშვიდი, წყნარი“ (ქეგლ III: 1188), დინჯი „მშვიდი, წყნარი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 479) – თენჩ / თენშ (ადილ.) „მოხერხებული, მშვიდი“, თენჩ (ყაბარდ.) „ადვილი“, თენჩ (აბაზ.) „მშვიდი, წყნარი“ (შაგიროვი 1989: 122), ა-თენჩ „დინჯი, წყნარი“ (რალ 1964: 300). სავარაუდოდ, აფხაზურ-ადილურ ენებში უშუალოდ თურქულიდან იყოს შეთვისებული: *tinç* „მშვიდი, წყნარი“ (მაგაზანიკი 1945: 622). ქართულში იგივე სიტყვა ფონეტიკურად ოდნავ სახეცვლილი ფორმით გვხვდება.

დომბა (ქართ.) „ჩლიქოსანი ცხოველი ძროხების ოჯახისა, ტანით დიდი“ (ქეგლ III: 1209), დომბა „ვირმოზუერი“ (საბა 1991: 223), დომბაჲ / დომბჷ / დომბაჲ (სვან.) „დომბა“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 197) – დომბაჲ (ადილ.), დომბაჲ (ყაბარდ.) „დომბა“ (შაგიროვი 1989: 92), ა-დომბეჲ (აფხ.) „დომბა, ზუბრი“ (ჯანაშია 1954: 96), დომბაჲ (აბაზ.) „დომბა“ (აბრლ 1967: 205); გვხვდება სხვა ენებშიც: ლაკ. დუმბეჲ „დიდი“, „გონებრივად არასრულყოფილი“, „სუსტი ნებისყოფის“, ოს. დომბაჲ „დომბა“, „ლომი“, „ძლიერი“, სომხ. დმბო „უგნური“ (შაგიროვი 1977, 248); შდრ. თურქ. *dombay* „ფურკამეჩი“ (მაგაზანიკი 1945: 152).

დუნია (ქართ.) [არაბ. დუნმა] „1. ქვეყანა, ქვეყნიერება, მსოფლიო. 2. გადატ. ძალიან ბევრი, უამრავი, ქვეყნის (ხალხი)“ (ქეგლ III: 1236), დუნია / დუნმა (ლაზ.) „ქვეყანა“ (ქუთელია 1982: 89) – დუნემ / დუნამ (ადილ.) „სამყარო, ქვეყნიერება“ (შაგიროვი 1977: 152), ა-დუნემ (აფხ.) „ქვეყნიერება, სამყარო, წუთისოფელი“ (ჯანაშია 1954: 96), დუნამ (აბაზ.) „ქვეყანა, სამყარო“ (აბრლ 1967: 206). სიტყვა თურქულის მეშვეობითაა შესული ქართველურსა და აფხაზურ-ჩერქეზულ ენობრივ სივრცეში.

დუქანი (ქართ.) „წვრილი სავაჭრო ან პატარა სასა-დილო; ზოგჯერ სახელოსნოსაც ეძახიან“ (ქეგლ III: 1239), დუქანი (მვ. ქართ.) „სავაჭრო“ (აბულაძე 1973: 143), დუქანი „უკუსაჯდომელი, გინა სასაქმო“ (საბა 1991: 228), დუქანი (მეგრ.) „დახლი“ (ყიფშიძე 1914: 229), დუქანი (ლაზ.) „დუქანი“ (ჯიქია 1975: 68), დუქან (სვან.) „დუქანი“ (საღლიანი 2005: 17) – ტუჟან (ადილ.), დუკან (უბიხ.), ტკან (აბაზ.) „დუქანი“ (შაგიროვი 1989: 117), ა-დუქან „id.“ (გვანცელაძე 2003: 143). ამოსავალია არაბული წარმოშობის სიტყვა, რომელიც შესაძლოა ან არაბულიდან, ან თურქულის მეშვეობით შემოსულიყო ქართველურენოვან სივრცეში. მეგრულში არაბულიდან ნასესხობად თვლის ი. ყიფშიძე (ყიფშიძე 1914: 229). შდრ. თურქული dükkân „მაღაზია, დახლი“ (მაგაზანიკი 1945: 159); ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა პ. ჭარაიამ. ის მიიჩნევს, რომ აფხაზურში სესხების შუალედური რგოლი ქართულია (ჭარაია 1912: 11). იმავეს იმეორებენ ნ. გენკო და ა. შაგიროვი

(შაგიროვი 1989: 117). საგულისხმოა, რომ ფორმა ჯერ კიდევ ძველ ქართულში ჩანს. არ არის გამორიცხული, რომ ქართულის გზით აფხაზურში შესული ლექსიკური ერთეული ჩერქეზულშიც მოხვედრილიყო.

ზარალი (ქართ.) „[არაბ. ზარარ] ქონებრივი დანაკლისი, დანაკარგი“ (ქეგლ IV: 98), ზარალი „(სპარ.) ზიანი, დანაკლისი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 513), ზარალი (მეგრ.) „id.“ (ყიფშიძე 1914: 236), ზარალ (სვან.) „id.“ (საღლიანი 2005: 54) – ზარარ / ზარან (ადილ.) „ზარალი“ (შაგიროვი 1989: 84), ა-ზარალ (აფხ.) „ზარალი“ (ჯანაშია 1954: 108) ზარარ (აბაზ.) „id.“ (აბრლ 1967: 23); სიტყვა ფართოდ არის გავრცელებული სხვა კავკასიურ ენებში: ლაკ. ზარალ, ხუნძ. ზარალ, თათ. ზარალ / ზარარ (შაგიროვი 1977: 207). ა. შაგიროვის აზრით, აფხაზურში შესულია თურქულიდან (შაგიროვი 1989: 84), თუმცა შეიძლება დავუშვათ, რომ ა-ზარალ ფორმისთვის შუალედური რგოლი ქართველური ყოფილიყო, რასაც ვერ ვიტყვით ჩერქეზულ ფორმაზე.

თამადა (ქართ.) „სუფრის ხელმძღვანელი“ (ქეგლ IV: 297) – თჰჰმადჷ (ადილ.) „1. უფროსი“, 2. „სიძე, თაყვანისმცემელი“, ა-თამადა (აფხ.) „მოხუცი“ (უსლარი 1887: 162). ამოსავალია სპარ. დამად „სიძე“. კავკასიაში სიძეს აკისრებდნენ სუფრის წამძღოლას, აქედან სემანტიკის გადასვლა სიძე > თამადა. ვ. აბაევის მოსაზრებით, სიტყვა თავდაპირველად ჩერქეზულ ენებში შევიდა (აფხაზურ-ჩერქეზულში – მ. ბ.), ჩერქეზულიდან მოხვდა ქართულში, აქედან კი რუსულში.

თამადა და ოსურში თამადა „სუფრის წინამძღოლი“ (აბაევი 1979: 227).

თარაზო (ქართ.) „[სპარ. თწრწზი] სიბრტყის ან ხაზის ჰორიზინტალურად გასამართავი ხელსაწყო“ (ქეგლ IV: 339), თერეზო (გურ.) „თარაზო“ (იმნაიშვილი 2006: 331), თერეზი (მეგრ.) „თარაზო“ (ქაჯაია 2002: 43) – თწრწზ (ადილ.) „სწორი, ზუსტი“, თწრწზ (ყაბარდ.) „სწორი“, „ზუსტი“, თწრწზ (უბიხ.) „მართალი, სწორი“ (შაგიროვი 1989: 134), ა-თერგზ „თარაზო“ (ჯანაშია 1954: 126), ა-თერაზ (აბჟ.) „id.“ (ბლაჟბა 1964: 203); გვხვდება სხვა კავკასიურ ენებშიც: თერეზ, თერეზარ (ლეზგ.), თერზა (ჩეჩნ.), თარაზ (ინგ.) „სასწორი“, აგრეთვე ოსურ ენაში: თწრაზ / თწრაზწ „სასწორი“ (აბაევი 1979: 266).

თარი (ქართ.) „[სპარ. თწრ] აღმოსავლური სიმებიანი საკრავი, რომელსაც მიზრაფით უკრავენ“ (ქეგლ IV: 339) – თანგ (უბიხ.) „მუსიკალური საკრავი“ (კვახაძე 2014: 185); სიტყვა ჩერქეზულ ენათაგან მხოლოდ უბიხურში გვხვდება. ივარაუდება, რომ სპარსულიდანაა ნასესხები. შესაძლოა, უბიხურში ქართულიდან იყოს შეთვისებული, თუმცა ლაბი-ალიზებული თ-ს გაჩენას ახსნა სჭირდება. მ. ჩუხუა მი-იჩნევს, რომ უბიხური თანგ ქართულ ფანდურ-ს უკავ-შირდება ფ > თჷ / თ პროცესის გავლით, რაც გავრცე-ლებული ფონეტიკური მოვლენაა უბიხურში.

თარიღი (ქართ.) „რაიმე მოვლენის, ფაქტის მომხდა-რობის, რაიმე დოკუმენტის შექმნის დრო, აღნიშნული წერი-

ლობით“ (ქეგლ IV: 342), თარიხი (ლაზ.) „თარიღი, ისტორია“ (მარი 1910: 146) – თაურგხ (ადილ.), თაურგხ (ყაზარდ.) „ლეგენდა, გადმოცემა“ (შაგიროვი 1977-ა: 68), ა-თაარგხ / ა-თჷრგხ (აფხ.) „ისტორია“ (ჯანაშია 1954: 115, 126). არაბული თაჷნარბ შესულია სპარსულში, თურქულში და თითქმის ყველა კავკასიურ ენაში: სპარ. თარბხ, თავარბხ „ისტორია“, თურქ. tarih „ერა“, „ისტორია“, ლეზგ., ლაკ. თარიხ „ისტორია“, ხუნძ. თავარიხ „ისტორია“, „ისტორიული გადმოცემა“, ბალყ., ყარაბ. თაურუხ „ლეგენდა“, ოსური თაჷრწღ / თაურწყ „ისტორია“ (აბაევი 1979: 239). შესაძლოა ეს სიტყვები ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად ესესხა ქართველურსა და აფხაზურ-ჩერქეზულ ენებს.

თასი (ქართ.) „[არაბ. თას] ოქროს, ვერცხლის ან სხვა ლითონის სასმისი, ჯამის ფორმისა“ (ქეგლ II: 345), ტაშტი „ლითონის მოზრდილი, გაშლილი, მრგვალი (ან მოგრძო) ჭურჭელი (ქეგლ VI: 1263), თას / თას (სვან.) „თასი“ (საღლიანი 2005: 17, 55), ტაშდ (სვან.) „ტაშტი“ (იქვე, 48) – თას (ადილ.) „მეტალის ჭიქა“, თას (ყაზარდ.) „ტაშტი“ (შაგიროვი 1989: 104). არაბულიდან შემოსული სიტყვა ფართოდაა გავრცელებული კავკასიურ ენებში: ჩეჩნ. თას „თასი“, დარგ. ტას, ხუნძ. ტარს, ლაკ. ტას „ტაშტი“; სხვა ენებში: ოსური თას „ტაშტი“, სომხ. თას „თასი“, ტაჯ. თოს „თასი“ (აბაევი 1979: 234).

თოფი (ქართ.) „ხელში დასაჭერი გრძელლულიანი სასროლი იარაღი“ (ქეგლ II: 473), თოფი (მეგრ.) „id.“ (ყიფშიძე

1914: 144), თუეფ / თოფ / თეფ / თოფ (სვან.) „id.“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 262) – თოფ (ადილ.), თოფ (ყაბარდ.), თოფ (აბაზ.), თოფ (უბიხ.) „თოფი“ (შაგიროვი 1977-ა: 73). ნასესხებია თურქულიდან: top „თოფი“ (მაგაზანიკი 1945: 625).

თოფრა (ქართ.) „მცირე ტომარა“ (ქეგლ IV: 476), თოფრა / თოფრაჲ (სვან.) „თოფრა“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 261) – დობრჲ (ყაბარდ.) „თოფრა“; თურქულიდან ნასესხები სიტყვა გავრცელებულია სხვა კავკასიურ ენებშიც: თურბა (ლეზგ.), ტობმი (ინგ.) „თოფრა“, გვხვდება ოსურ ენაშიც: თოჭრა, თოფრა, დობრა სახით (აბაევი 1979: 298). შდრ. თურქ. torba „ტომარა“ (მაგაზანიკი 1945: 626).

თუთუნი (ქართ.) „თამბაქო“ (ქეგლ IV: 488), თუთუმი (მეგრ.) „თუთუნი“ (ყიფშიძე 1914: 244), თუთუმი (ლაზ.) „ნამდვილი თუთუნი“ (მაყაშვილი 1991: 143), თუთინ / თუთუნ (სვან.) „თუთუნი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 261)) – თუთენ (ადილ.) „თამბაქო“, ა-თათენ / ა-თეთენ „თამბაქო“ (ჯანაშია 1954: 128), თუთენ (აბაზ.) „თუთუნი“ (აბრლ 1967: 352). ამოსავალია თურქული tütün „თამბაქო“ (მაგაზანიკი 1945: 633); ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა პ. ჭარაიამ (ჭარაია 1912: 10). ქ. ლომთათიძე მიუთითებს, რომ სიტყვა აფხაზურში ქართულის მეშვეობითაა შეთვისებული (ლომთათიძე 1976: 63).

თუმანი (ქართ.) „ათი მანეთი“ (ქეგლ II: 491), თუმანი (მეგრ.) „id.“ (ყიფშიძე 1944: 244) – თუმან (ყაზარდ.) „ათი მანეთი“, თუმან (აბაზ.) „id.“ (შაგიროვი 1977-ა: 73); ამოსავალია სპარსული თუმან. ქართველურსა და აფხაზურ-ჩერქეზულს შორის სესხების მიმართულება გასარკვევია.

თუნუქი (ქართ.) „1. თხელი ფურცლოვანი რკინა. 2. გადატ. თუნუქის ჭურჭელი“ (ქეგლ IV: 493), თუნუქა „(ოსმალ.) თეთრი რკინის ფიცარი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 570), თანაქა (მეგრ.) „კეცის დასაფარებელი თუნუქი“ (მაკალათია 1945: 207), თანაქა (გურ., იმერ.) „თუნუქის ჭურჭელი, სანავთე“ (დლონტი 1984: 243) – თენაჲ (ადილ.) „თუნუქი“, თენექე (უბიხ.) „თეთრი ლითონის ჭურჭელი“ (შაგიროვი 1977-ა: 71), ა-თანაქე „თუნუქი“ (ჯანაშია 1954: 119). ნასესხებია თურქულიდან: *teneke* „თუნუქი“ (მაგაზანიკი 1945: 607). სესხების შუალედური რგოლის რკვევისთვის ხელჩასაჭიდი მასალა არ ჩანს.

კალა (ქართ.) „რბილი ჭედადი, მოვერცხლისფრო-თეთრი ლითონი“ (ქეგლ IV: 1028), კალე (მეგრ.) „კალა“ (ჭარაია 1997: 75) – ჯაღა (ადილ.) „კალა“, ა-კალე (აფხ.) „id.“ (უსლარი 1887: 142), კალი (აბაზ.) „კალა“ (აბრლ 1967: 237); არაბ.-სპარ. ყალბ აფხაზურში ნასესხებია ქართულიდან (ჭარაია 1912: 12). აფხაზური ფორმა ქართულიდანაა ნასესხები, ადიღური თურქულის გზით, ხოლო აბაზური – სავარაუდოდ რუსულიდან. ბ. ბალყაროვი მიიჩნევს, რომ კალა კავ-

კასიურ ენებში არაბული ან სპარსული ენიდანაა შეთვი-
სებული ქართულის მეშვეობით (ბაღყაროვი 1965: 49).

კალამი (ქართ.) „1. [ბერძ. *kalamos* „ლერწამი“] იარაღი
მელნით (ან ტუშით) წერისთვის“ (ქეგლ IV: 1029), კალამი
(ძვ. ქართ.) „საწერელი“ (აბულაძე 1973: 191); კალამი (მეგრ.)
„საწერი კალამი“ (ქაჯაია 2002: 103), გალემი (ლაზ.) „კალამი“
(ჯიქია 1974: 126) – კაღამ (ადიღ.), კაღამ (უბიხ.), კალამ
(აბაზ.) „id.“ (შაგიროვი 1989: 90), ა-კალამ (აფხ.) „კალამი,
საწერი“ (კასლანძია 2005: 479). მიუხედავად იმისა, რომ
ბერძნული წარმოშობის სიტყვა თურქულშიც გვხვდება,
რომლის გავლენაც აფხაზურ-აბაზურსა და ჩერქეზულზე
ძალზე დიდია, ამ ენებში ქართულის მეშვეობითაა შესული.
თურქულიდან შეითვისა ლაზურმა კალმის აღმნიშვნელი
გალემი. მ. ჩუხუა მიიჩნევს, რომ კალამი საკუთრივ ქარ-
თველური ფორმაა. მას ზანურში (მეგრულში) კანონზომიერი
შესატყვისობა ეძებნება: კოლომ-ია „მცენარის სახეობა“.

კამბეჩი / კამეჩი (ქართ.) „ხარზე დიდი რქოსანი
ცხოველი“ (ქეგლ IV: 1043), კამბეში / კამბეჩი (ძვ. ქართ.)
„კამეჩი, გამეჩი“ (აბულაძე 1973: 191), კამბეჩი / კამბეში (მეგრ.)
„კამეჩი“ (ყიფშიძე 1914: 251), ჯამუში / ჯამიში (ლაზ. < თურქ.
camuſ) „კამეჩი“ (მარი 1910: 235; ჯიქია 1975: 67), კამბეჩ /
კამბეშ / კამბეჩ (სვან.) „კამეჩი“ (თოფურია, ქალდანი 2000:
344). – კამბეშ (ყაბარდ.) „ზაქი“, კამბეშ (აბაზ.) „კამეჩი“
(შაგიროვი 1989: 139), ა-კამბაშ (აფხ.) „id.“ (კვარჭია 1981: 85).
ქ. ლომთათიძე მიიჩნევს, რომ სვანური კუმშ „მსხვილფეხა

საქონელი“ კამეშ-იდან მომდინარეობს. სემანტიკური გადასვლა კამეჩი > საქონელი > ძროხა ბუნებრივია (ლომთათიძე 1974: 95). სიტყვა გვხვდება სხვა კავკასიურ ენებში: ხუნდ. გამუშ / კამუშ, ლეზგ. გამიშ, დარგ. გამუშ... ვ. კვარჭია, მრავალგზის მიუთითებს, რომ ა-კამბაშ სიტყვის ამოსავალია სპარსული გრმეშ (კვარჭია 1981: 85), მაგრამ არაა ნათქვამი, რომ აფხაზურისთვის, ისევე როგორც აბაზურისთვის, სესხების შუალედური რგოლი ქართველურია, უფრო ზუსტად, სპარს. გრმეშ > ქართ. კამეჩი > მეგრ. კამბეში > აფხ. ა-კამბაშ.

კოკუჩი / კოკუში (მეგრ.) „ინდაური“ (ყიფშიძე 1914: 260) – ჭაგუშ (ყაზარდ.) „ინდაური“, ა-კაკუშ / ა-ჭაგუშ (აფხ.) „ინდაური“ (ჯანაშია 1954: 152), ჭაგუშ (აბაზ.) „ინდაური“; თურქული სიტყვა *koguş* ორსავე ენაში ნასესხებია, მაგრამ აფხაზური ა-კაკუშ მეგრულის მეშვეობითაა შესული (ჭარაია 1912: 10).

ლალუმი (ქართ.) „ზოგი ფეთქებადი ნივთიერების საერთო სახელი“ (ქეგლ IV: 1495), ლალუმი (მეგრ.) „ნაღმი, დინამიტი“ (ქაჯაია 2002: 186), ლალუმ (სვან.) „ნაღმი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 371) – ლალუმ / ლალმ (ადიდ.) „ლალუმი, ნაღმი“ (შაგიროვი 1977: 240), ა-ლალუმ „ლალუმი“ (ჯანაშია 1954: 168); ბერძნული წარმოშობის სიტყვა გვხვდება თურქულშიც *lagım* სახით. ა. შაგიროვის აზრით, აფხაზურისთვის სესხების შუალედური რგოლი ქართულია (შაგიროვი 1989:

118, 150), სავარაუდოდ, აფხაზურის გზით არის შესული ადიღეურში.

ლულა (ქართ.) „[სპარ. ლულა] ცეცხლსასროლი იარაღის მილი, რომელშიც გაივლის გასროლილი ტყვია“ (ქეგლ IV: 1591) – ლულ(ვ) / ლულვ (ადიღ.), ლულა (უბიხ.), ლულა (აბაზ.) „ჩიბუხის მილი“ (შაგიროვი 1989: 129-130). სემანტიკა ლულა ≈ ჩიბუხის მილი ერთმანეთს ფარავს. ვვარაუდობთ, რომ ჩერქეზულ ენებში ქართულიდანაა შესული. შდრ. თურქ. (< სპარ.) lüle „მილი“ (მაგაზანიკი 1945: 385).

მაზვა (მეგრ.) „ნამცხვარი ფქვილისა და თაფლისაგან“ (ჭარაია 1997: 89), მაზა (ქართ.) „სანუკვარი საჭმელი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 660) – მჟაჟ (ადიღ.), მჟაჯვ (ყაზარდ.) „პური“, მაჟაძა (აბაზ.) „ცომი“ (აბდოკოვი 1973: 60), ა-მაჟა (აფხ.) „ნამცხვარი“ (ჯანაშია 1954: 184); სიტყვა ნასესხებია ქართველურში და ამოსავალია ბერძნული μαζα „ნამცხვარი“. შდრ. ბერძ. μαζζα „ცომის მოზელა“ (ვაისმანი 1899: 782). ფორმა ქართველურიდან არის შეთვისებული აფხაზურში. გ. მაჭავარიანი მიიჩნევს, რომ აფხაზურისთვის სესხების შუალედური რგოლი მეგრულია (მაჭავარიანი 1966: 166). სიტყვის ფონეტიკური ვარიანტები გვხვდება ჩერქეზულ ენებში. ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ ამ ენებში აფხაზურის მემკვიდრეობითაა შესული (შაგიროვი 1977: 264).

მაიმუნ (ქართ.) „1. ძუძუმწოვარი ცხოველი, აგებულია ჰგავს ადამიანს. გადატ. სხვისი მიმბამველი; უშნოდ,

უბერიოდ მანჭია“ (ქეგლ V: 21), მაიმუნი „(არაბ.) ქია, ანთარი, პითიკი, ციდამტკაველა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 661), მაიმუნი (მეგრ.) „მაიმუნი“ (ჭარაია 1997: 89), მამუნ (სვან.) „მაიმუნი“ (საღლიანი 2005: 72) – მამუნ (ადილ.), ნომინ (ყაზარდ.), მამუნ (უბიხ.) „მაიმუნი“ (შაგიროვი 1989: 94), ა-მამუნ „მაიმუნი“ (ჯანაშია 1954: 181); მამუნ (აბაზ.) „id.“ (აბრლ 1967: 271) < თურქ. < არაბ.-სპარ. maymun. მეგრული (resp. ქართველური) და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა პ. ჭარაიამ (ჭარაია 1997: 89). უბიხურ ფორმას ქართული გავლენა ეტყობა. ქართულიდანაა შეთვისებული ოსურში მაიმუნი ფორმით (აბა-ევი 1979: 67).

მარჯანი (ქართ.) „მოწითალო ფერის ძვირფასი ქვა“ (ქეგლ V: 79) – მარჯან (ადილ.) „ლალი“ (შაგიროვი 1989: 100). სიტყვა თურქულიდანაა შეთვისებული. ამოსავალია თურქული mercan „მარჯანი“ (მაგაზანიკი 1945: 406). ადილეურს სემანტიკის გადაწევით აქვს ნასესხები, თანაც არ გვხვდება მონათესავე ყაზარდოულსა და უბიხურში. იქნებ ქართულის გზით შევიდა ადილეურში?

მასხარა (ქართ.) „ოხუნჯი, ხუმარა“ (ქეგლ V: 86) – მესქარ (ადილ.) „დაცინვა“ (შაგიროვი 1977: 272). არაბული წარმოშობის სიტყვა გვხვდება აფხაზურშიც: ა-მაცქარა (ჯანაშია 1954: 187). სავარაუდოდ, ადილეურში ქართულიდანაა შესული.

მაშა (ქართ.) „ორად მოკეცილი ხის ან ლითონის იარაღი ნაკვერჩხლის ასაღებად, – საკეცე“ (ქეგლ V: 102), მაშა „ტკეცი, მარწუხი ცეცხლის ასაღები“ (ჩუბინაშვილი 1887: 682), მაშა (მეგრ.) „ნაკვერჩხლის ასაღები“ (ყიფშიძე 1914: 278) – მაშა (უბიხ.) „მაშა, სატეხი“ (შაგიროვი 1989: 104), ა-მაშა (აფხ.) „მაშა (ნაკვერცხლის ასაღები)“ (ჯანაშია 1954: 186). ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 13). შდრ. *maşa* „სატეხი, მაშა“ (მაგაზანიკი 1945: 397). მიუხედავად იმისა, რომ სიტყვა თურქულია, არ არის გამო-რიცხული, აფხაზურსა და უბიხურში ქართულიდან შესუ-ლიყო (ბუკია 2013: 143).

მესტი (ქართ.) „1. მოკლეყელიანი უძირო მეშის ფეხ-საცმელი ან უყელო საძირიანი მეშის ფეხსაცმელი“ (ქეგლ V: 197), ფართოდაა გავრცელებული ქართული ენის დიალექ-ტებში: კახურში, თუშურში, იმერულში, რაჭულში, ლეჩხუ-მურში, გურულში, აჭარულში (ჯავახიშვილი: 1983), გვაქვს მეგრულ-ლაზურშიც: მესტი / მესთი (მეგრ.) „წულა“, მესტი (ლაზ.) „ტყავის უძირო ფეხსაცმელი“ – მესტ(ა) / მესტ (ადილ.), მესთ (ყაბარდ.), ა-მესტ (აფხ.), მაღესტ (აბაზ.) „მესტი“ (შაგი-როვი 1989: 80) თურქული სიტყვა *mest* „საშინაო ფეხ-საცმლის სახეობა“ (მაგაზანიკი 1945: 408) შეთვისებულია სხვა კავკასიურ ენებშიც: მწჩიმ (ჩეჩნ., ინგ.), მაჩუმალ (ხუნძ.), მაჩუმათი (დარგ.), მას (ლეზგ.) „წულა“; აგრეთვე მეს / მესთაღ (ოს.) „მსუბუქი ფეხსაცმელი, მესტი“ (აბაევი 1973: 112). ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ აფხაზურ-ჩერქეზულში შეთვისე-ბულია უშუალოდ თურქულიდან. ჩვენი აზრით, არ არის

უგულებელსაყოფი სესხების შუალედურ რგოლად ქართველურის მოაზრება.

მისხალი (ქართ.) „მვ. წონის ერთეული, უდრის 4,25 გრამს“ (ქეგლ V: 433), მისხალი „(არაბ.) წონა 4 დანგისა და 27 კერატისა, გინა 108 ქერის მარცვალი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 750), მირცხალი (მეგრ.) „მისხალი“ (ქაჯაია 2002: 283) – მესყალ (ყაზარდ.) „წონის ერთეული“, ა-მარცხალ „მისხალი“ (ჯანაშია 1954: 185); მომდინარეობს არაბული მისყალ-იდან „წონის ერთეული, 1,5 დრაჰმის ოდენობის, გამოიყენება ძვირფასი ლითონის, თვლების გასაზომად“, არაბულიდან შესულია თურქულში *miskal* „წონის საზომი“ (მაგაზანიკი 1945: 416) ფორმით. გვაქვს სხვა ენებშიც: მისყალ (ხუნძ.), მისხალ / მისყალ (ოს.), მსხალ (სომხ.) „მისხალი“ (აბაევი 1973: 123). აფხაზურში შესულია ქართულიდან (შაგიროვი 1989: 149), ყაზარდოულში – თურქულიდან.

მოლა (ქართ.) „მუსულმანთა რელიგიური კულტის მსახური“ (ქართული ლექსიკონი 2014: 407) – მოლჷ (ადილ.), მოლა (აზაზ.) „მოლა“ (შაგიროვი 1977: 269), ა-მულა „მოლა“ (ჯანაშია 1954: 193); ამოსავალია არაბული მაულჷ „ბატონი“, „მეუფე“, „წმინდანი“. სავარაუდოდ, სესხების შუალედური რგოლია თურქული *molla* „მოლა“ (მაგაზანიკი 1945: 417).

მურა (ქართ.) „1. რუხ-წითელი, შავ-წითელი; 2. შავ-წითელი ძაღლი“ (ქეგლ V: 1157) – მორჷ (ადილ.) „ღია ცისფერი“, მორჷ (ყაზარდ.) „ყავისფერი“, „მუქ-ყავისფერი“. სი-

ტყვა ძალიან ფართოდაა გავრცელებული სხვადასხვა ენებში: ოს. მორჷ / მორა „მუქ-ყავისფერი“, ყარაჩ.-ბალყ. მორ „ყავისფერი“, ნოღ. მორჷ „ყავისფერი“, ყირგ. მორ „მუქ-ყავისფერი საღებავი“, თურქ. mor „იისფერი“, რუს. мурый „მუქ-ყავისფერი“, ჩეხ. მოურა „ყავისფერი ჯიშის ძროხა“. ლექსემა ასევე წარმოდგენილია ბერძნულში „მუქის“ მნიშვნელობით. ამავე რიგისაა ლათინური *maurus* „მავრი“, ფრ. *moreau* „შავ-რა“ (შაგიროვი 1977: 269). ვ. აბაევი ფორმას ე. წ. „მოგზაურ“ სიტყვად მიიჩნევს (აბაევი 1973: 130).

ნალი (ქართ.) „სპეციალურად გამოჭედილი ფოლადის ფირფიტა, რომელსაც ფეხზე აკრავენ ხარს, ცხენსა და მისთ.“ (ქართული ლექსიკონი 2014: 452); ნალი (მეგრ.) „ნალი“ (ჭარაია 1997: 100), ნალი (ლაზ.) „ნალი“ (ქლენტი 1938: 207), ნალ (სვან.) „ნალი“ (საღლიანი 2005: 22) – ნაღ (ადიღ.), ნაღ (უბიხ.), ნალ / ნაღ (აბაზ.) „ნალი“ (შაგიროვი 1989: 94). ამოსავალია არაბული ნალ > თურქ. nal (მაგაზანიკი 1945: 449). ნალ-მა ხმარებიდან გამოდევნა ძველ ქართულში გავრცელებული ლუმბა და საჭედარი (ბუკია 2006-ა: 155).

ნამუსი (ქართ.) „პატიოსნება; სინდისი“ (ქეგლ V: 1334), ნამუსი „(სპარ.). შეგნება, სვინდისი; დაცვა პატიოსნებისა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 955), ლამოსი / ლამუსი / ნამოსი / ნამუსი (მეგრ.) „ნამუსი“ (ქაჯაია 2002: 181, 358) – ნამგს / ნჲმგს (ადიღ.) „ღირსება, პატივი“ (შაგიროვი 1989: 85), ა-ნამგს „სინდისი, ნამუსი, პატიოსნება“ (ჯანაშია 1954: 202) / ა-ლამგს „ნამუსი, სინდისი“ (რალ 1964: 459), ნამგს (აბაზ.) „მორჩი-

ლება, წესრიგი“ (აბრლ 1967: 287). მიღებულია სპარ. ნამუს ფორმიდან, რომელიც ნიშნავს „კანონს, ღირსებას, რეკუტაციას“. ფართოდაა გავრცელებული კავკასიის ენებში: ნამუს (ხუნძ., დარგ.), ნამგს / ნამუს (ოს.), ნამუს (სომხ.) „ღირსება“ (აბაევი 1973: 155). აფხაზურისთვის (ა-ლამგს) სესხების შუალედური რგოლი მეგრულია.

ნახვთა / ნახუთა / ნახტა / ნახთა (მეგრ.) „ავშარა“ (ყიფშიძე 1914: 287; ჭარაია 1997: 102) – ნახტა / ნახტა (ადილ.), ნახტა / ნოხტა (უბიხ.), ნახტა (აბაზ.) „ავშარა“ (კვარჭია 1981: 93) ა-ნახტა (აფხ.) „id.“ (ჯანაშია 1954: 208). გვხვდება აგრეთვე ყარაჩაულ-ბალყარულში ნუქთა, აზერბაიჯანულში ნოხთა, ჩუვაშურში ნახთა ფორმით. იგივე სიტყვა წარმოდგენილია მონღოლურ ენაში და, როგორც ვარაუდობენ, ძირი ჩინურამდეც კი მიდის (შაგიროვი 1989: 94). გ. კლიმოვი ამ სიტყვას მეგრულში აფხაზურიდან შესულად მიიჩნევს (კლიმოვი 1986: 182), თუმცა თავის მოსაზრებას არ ასაბუთებს. აქ სესხების მიმართულების გარკვევა ჭირს, ვინაიდან ასევე თამამად შეიძლება ითქვას, რომ მეგრულიდანაც შეეძლო ესესხა აფხაზურს. საკითხის გადასაწყვეტად ხელჩასაჭიდი მასალა არ ჩანს (ბუკია 1999: 128).

ოდა (ქართ.) „[თურქ. ოდა] ხის, ქვის... ბოძებზე დადგმული ფიცხული სახლი“ (ქეგლ VI: 8), ოდა (მეგრ.) „სახლი“ (ყიფშიძე 1914: 293), ოდა (ლაზ.) „ოთახი“ (მარი 1910: 176) – უადგ (უბიხ.) „ოთახი“ (შაგიროვი 1989: 108), ა-უადა (აფხ.) „ოთახი“ (ჯანაშია 1954: 263). ა-უადა ძირითადად ბზი-

ფურში გვხვდება (ბლაჟა 1964: 204). მომდინარეობს თურქული oda-დან, რომელიც „ოთახს“ ნიშნავს (მაგაზანიკი 1945: 460).

ოყა (ქართ.) „წონის ერთეული – უდრის 3 გირვანქას, ანუ დაახლოებით 1200 გრამს“ (ქეგლ VI: 88), ოკა (ლაზ.) „ზომის ერთეული, ოყა“ (მარი 1910: 176) – უაჭა / უოჭა (უბიხ.), ა-უაყა (აფხ.) „ოყა“ (შაგიროვი 1989: 116). მართალია, ორივე ენობრივი ერთეულისთვის ამოსავალია თურქული okka (მაგაზანიკი 1945: 461), მაგრამ აფხაზური ფორმის ყ თანხმოვანი გვავარაუდებინებს, რომ მისთვის სესხების შუალედური რგოლი ქართულია.

ოჯახი (ქართ.) „[თურქ. ოჯაკ „კერა“, „სახლი“, „სახლეული“] ერთად მცხოვრებ ადამიანთა ჯგუფი, რომელიც შედგება უახლოესი ნათესავებისაგან, – კომლი, სახლობა“ (ქეგლ VI: 98), ოჯახი (მეგრ.) „სახლი, ოჯახი, კერია“ (ყიფშიძე 1914: 296), ჭოჯაზ / ჭოჯაზ (სვან.) „ოჯახი“ (თოფური, ქალდანი 2000: 747) – ჭჷნჷაჷ / ჭჷნჷჯჷ (ადილ.) „ბუხარი“ (შაგიროვი 1977-ა: 92), ა-უაჯაყ (აფხ.) „ბუხარი“ (რალ 1964: 266); უაჯაყ (აბაზ.) „საკვამური“ (აბრლ 1967: 375). თურქული სიტყვა ocak (მაგაზანიკი 1945: 460) შესულია კავკასიურ ენებში: დარგ. უჩაგ, ლეზგ. უჟალ, თაბას. უჟალ „კერა“. ოსური ჭჷზაგ „კერა“ განსაკუთრებით უახლოვდება ბალყარულ ოზაქ-ს (აბაევი 1989: 103).

პაპუწი (ლაზ.) „ჩუსტი, ფლოსტი“ (დიუმეზილი 2009: 170) – პაპუშ (ადილ.) „ჩუსტი“ (შაგიროვი 1977-ა: 8), ა-პაპუგ „უქუსლო წაღა“ (ჯანაშია 1954: 217); ამოსავალია სპარსული pāpūš (ბართაია 2010: 93) > თურქული pabuç / papuç „უქუსლო ფეხსაცმელი“ (მაგაზანიკი 1945: 477, 479). შესაძლოა, უშუალოდ თურქულიდან აქვს ნასესხები ლაზურს და აფხაზურ-ჩერქეზულს.

საათი (ქართ.) „დროის განსაზღვრული მონაკვეთი, 60 წუთი. 2. შუალამიდან (ან შუადღიდან) 60 წუთობით გამოთვლილი დრო. 3. დღე-ღამის ფარგლებში დროის გასაზომი ხელსაწყო“ (ქეგლ VI: 487), საათი „(არაბ.) საჟამო, იარაღი ჟამთა მაჩვენებელი, ჟამი ოცდამეოთხე ნაწილი დღე-ღამისა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1051), სათი (მეგრ.) „საათი“ (ყიფშიძე 1914: 315), საათ / სჷთ / სნთ / სათ (სვან.) „საათი“ (საღლიანი 2005: 25, 92) – სეჰათ (ადილ.), სეჰათ (ყაზარდ.), ა-საათ (აფხ.), საჰათ (აბაზ.), საჰათ (უბიხ.) „საათი“ (შაგიროვი 1977-ა: 66). არაბულ-სპარსული სნათ გვხვდება სხვა კავკასიურ ენებშიც: ხუნძ. საჰათ, ლაკ. შმათ, ჩეჩნ. საჰთ, ინგ. საჰათ (აბაევი 1979: 50). აფხაზურში შესულია ქართულიდან (მაჭავარიანი 1966: 168), რასაც ვერ ვიტყვით ჩერქეზულ ენებზე.

საბაბი (ქართ.) „[არაბ. საბაბ „მიზეზი“] მიზეზი, გარემოება, შემთხვევა, რომელიც რაიმე მიზნით შეიძლება იქნეს გამოყენებული, – გამოგონილი მიზეზი“ (ქეგლ VI: 501), საბაბი „(არაბ.) მიზეზი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1053) – სბზჳ (ადილ.) „გამორჩენა, სარგებელი“, საბზჳ (ყაზარდ.) „id.“, ა-

საბაფ (აფხ.) „სარფა, სარგებელი“, საბაფ (აბაზ.) „სარგებელი, ხეირი“ (შაყრილი 1971: 135); არაბული წარმოშობის სიტყვა თურქულში *sebep* ფორმითაა წარმოდგენილი. მართალია, სიტყვა ნასესხებია, მაგრამ არაბულიდან შეთვისებული სიტყვების სესხების შუალედური რგოლი აფხაზურ-ჩერქეზულისთვის ქართული უნდა იყოს. შესაძლოა, აფხაზურ-ჩერქეზულს ქართულის გზით ესესხებინოს.

საინი (ქართ.) „იგივეა, რაც თეფში“ (ქეგლ VI: 627), სენი (მეგრ.) „თეფში“ (ყიფშიძე 1914: 317), სჷინ / საინ (სვან.) „თეფში“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 699) – სგჷჷნ (ყაბარდ.) „თეფში“ (ყრლ 1957: 333), ა-საან (აფხ.) „საინი, თეფში“ (ჯანაშია 1954: 252), საჷან (აბაზ.) „თეფში“ (აბრლ 1967: 333); ამოსავალია არაბული სიტყვა, რომელიც სავარაუდოდ თურქულის გზით შევიდა ქართველურსა და აფხაზურში: *sahan* (თურქ.) „ლანგარი“ (მაგაზანიკი 1945: 512).

სალამი (ქართ.) „[არაბ. სალამ „მშვიდობა“] შეხვედრისას ერთმანეთისადმი მიმართვა საგანგებო სიტყვით“ (ქეგლ VI: 669), სალამი „(არაბ.) მოკითხვა, თავის დაკვრა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1082) – სჷლამ (ადილ.), სალამ (უბიხ.) „სალამი, მისალმება“ (შაგიროვი 1989: 86), ა-სალამ (აფხ.) „მისალმება“ (შაყრილი 1987: 115); სალამ (აბაზ.) „მისალმება“ (აბრლ 1967: 331).

საპონი (ქართ.) „[ლათ. *sapoŋis*] „წყალში ადვილად ხსნადი მასა, რომელსაც ამზადებენ ცხიმეულისა და ტუ-

ტებისაგან“ (ქეგლ VI: 771), საპონი „ფრანგულია, ქართულად წერილით შენაზავები ეწოდების“ (საბა 1993: 48); საპონი „კუმპა, ქონი მოდულებული და გახმობილი სარეცხისთვის“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1106), საპონი (მეგრ.) „საპონი“ (ყიფშიძე 1914: 315), საპ[ტ]ენ / საპონ (სვან.) „საპონი“ (თოფურია, ქალ-დან 2000: 696) – საბენ (ყაბარდ.) „საპონი“ (ყრლ 1957: 327), ა-საპენ (ზუ.) / ა-საპან (აბჟ.) „საპონი“ (ჯანაშია 1954: 253), საბენ (აბაზ.) „id.“ (აბრლ 1967: 320); ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა პ. ჭარაიამ (ჭარაია 1912: 10). სიტყვა ფართოდაა გავრცელებული კავკასიურ ენებში: საფუნ (ხუნძ.), საბონ (ალულ., თაბას.), სნა (ჩეჩნ.), საბენ (ყაბარდ.), აგრეთვე ოსურში საფონ / საფონან (აბაევი 1979: 31). ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ აფხაზურში სიტყვა ქართულიდანაა შესული, აზაზურში კი – ყაბარდოულიდან (შაგიროვი 1977-ა: 56).

სეირი (ქართ.) „[არაბ. სადრ „მოძრაობა“, „სვლა“, „სეირნობა“] თავის შესაქცევი რამ, – სანახაობა“ (ქეგლ VI: 986), სეირი „ნავარდობა, შესაქცევად სიარული“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1163) – სამერ (ადილ.) „გასაოცარი“, სერ (უბიხ.) „უცნაური, სასაცილო“ (შაგიროვი 1989: 132), ა-სსირ (აფხ.) „1. სეირი. 2. ფარსაგი“ (ჯანაშია 1954: 257), „მშვენიერი, დიდებული“ (გენკო 1998: 228). შდრ. თურქ. seyir „სანახაობა“ (მაგაზანიკი 1945: 532), ყარაჩ.-ბალყ., ნოდ. სეიდირ „უცნაური, გასაოცარი“ (შაგიროვი, იქვე).

სურათი (ქართ.) „[არაბ. სურათ „გარეგნობა, სახე“] 1. მხატვრობის ნაწარმოები, – ნახატი. 2. ფოტოაპარატით სპეცი-

ალურ ქალაქებზე გადაღებული ცალკე ადამიანი, ადამიანთა ჯგუფი ამ სხვა რამ ობიექტი. 3. იგივეა, რაც კინოსურათი. 4. სანახაობა; ხედი“ (ქეგლ VI: 1190), სურათი (მეგრ.) „სურათი“ (ქაჯაია 2002: 618), სურეთი (ლაზ.) „სურათი“ (მარი 1910: 186) – სურათ (ადილ.) „ფოტო, პორტრეტი“, სურათ (აბაზ.) „id.“ (შაგიროვი 1989: 133), ა-სურათ (აფხ.) „სურათი“ (კილბა 1983: 84); ფართოდაა გავრცელებული კავკასიურ ენებში: სურათ (ხუნძ., დარგ., ლაკ., აბაზ.), სურეთ (ლეზგ.), სურთ (ჩეჩნ., ინგ.), სურათ / სორათ (ოს.) „სურათი“ (აბაევი 1979: 171). ე. კილბას მიხედვით, არაბული სიტყვის ბათუმურ აფხაზურში დამკვიდრების შუალედური რგოლი ქართულია (კილბა 1983: 84). შდრ. თურქ. (<არაბ.) suret (მაგაზანიკი 1945: 552).

ტაფა (ქართ.) „საბგოლველი (საბა), ლითონის ბრტყელი, მრგვალი, დაბალკედლიანი ჭურჭელი, რაშიც საჭმელს წვავენ ან ხრაკავენ“ (ქეგლ VI: 1260), ტაფე (მეგრ.) „ტაფა“, (ყიფშიძე 1914: 327) – ტაბზ (ადილ.) „ტაფა“ (აეგლ 2014: 8), ტებზ (ყაბარდ.) „id.“ (ყრლ 1957: 335), ტაბა (აბაზ.) „id.“ (შაგიროვი 1977-ა: 71); ქართულიდანაა შესული ოსურში თებზ / თაბზ, თაბაჟ (აბაევი 1979: 287). კავკასიურ ენებში: სიტყვა თურქულიდანაა შესული, ოსურში კი სესხების შუალედური რგოლი ქართულია. შდრ. თურქ. tava „ტაფა“ (მაგაზანიკი 1945: 592).

ტახტი (ქართ.) „[სპარ. taht] 1. ხის გრძელი ოთხფეხიანი დგამი, დასაწოლი (ან დასაჯდომი). 2. სავარძელი, რომელშიც მეფე ჯდებოდა რაიმე ოფიციალური მიღების, ზეიმისა

და მისთ. დროს“ (ქეგლ VI: 1265), ტახტი (მვ. ქართ.) „დასა-
ჯდომელი“ (აბულაძე 1973: 411), ტახტი (მეგრ.) „ხის ფართო
საწოლი, ფართო ლოდი“ (ყიფშიძე 1914: 327) / ტახტა, ტახდ
(სვან.) „ტახტი“ (საღლიანი 2005: 48) – თახთჳ (ადილ.), ა-
ტახტა (აფხ.) „ტახტი“ (შაგიროვი 1989: 89). შდრ. თურქ. (<
სპარ.) *taht* „ტახტი, სავარძელი“ (მაგაზანიკი 1945: 578).
მართალია, ქართველურსა და აფხაზურ-ჩერქეზულში სი-
ტყვა აღმოსავლური სამყაროდან არის შეთვისებული, მაგრამ
ისმის კითხვა, როგორ გაჩნდა აფხაზურ და ადიღურ ფორ-
მებში აუსლაუტში –ა, ხომ არ არის მეგრული ტახტა-ს გავ-
ლენით გაჩენილი? სიტყვა პოვნეირია სხვა კავკასიურ
ენებში: ლაკ. თახჩა, ლეზგ. თახთ, ხუნძ. თახ, დარგ. თახ,
ჩეჩნ. თახთა, ასევე ოსურში ტახთი სახით (აბაევი 1979: 52).

ტოლუმბაში (ქართ.) „[თურქ. ტულუმბაში „ტიკის უფ-
როსი“] იგივეა, რაც თამადა“ (ქეგლ VI: 1316), ტოლბაში
(მეგრ.) „თამადა“ (ქაჯაია 2002-ა: 35), ტოლიბჳშ / სტოლუბჳშ /
ტოლბჳშ / ტოლიბაშ / ტოლობაშ (სვან.) „თამადა, ტოლუმ-
ბაში“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 719) – ტოლბაშ (ყაბარდ.)
„თამადა“ (შაგიროვი 1989: 139), ა-ტოლბაშ (აფხ.) „id.“ (რალ
1964: 567); ა-ტალბაშ (აბჟ.) / ა-ტალბოშ „id.“ (კასლანძია 2005-
ა: 174). ა. შაგიროვს მიაჩნია, რომ აფხაზურ-ადიღურენოვან
სამყაროში ქართულიდანაა ნასესხები (შაგიროვი 1989: 139).
თ. გვანცელაძე მიიჩნევს აფხაზურში ახალ ნასესხობად თურ-
ქულიდან (გვანცელაძე 2011: 353).

უთო (ქართ.) „გლუფძირიანი, სახელურიანი გასახურებელი ხელსაწყო თეთრეულისა და ტანისამოსის გასასწორებლად, გასატკეცად“ (ქეგლ VI: 1461), უნთო (მეგრ.) „უთო“ (ყიფშიძე 1914: 332), უნთოჲ (სვან.) „უთო“ (საღლიანი 2005: 134) – ჭმთგ (ადილ.), ძათუუ / ძგთუუ (ყაზარდ.), აძთუუ (აბაზ.), „უთო“ (შაგიროვი 1989: 105), ა-ჴანთა „უთო“ (ჯანაშია 1954: 264); ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპი-რისპირად. გულიამ (გულია 2004: 13). სიტყვა აფხაზურში მეგრულიდანაა შესული (ლომთათიძე 1976: 51), რასაც ვერ ვიტყვით ჩერქეზულ ენებზე. შდრ. თურქ. ütü „უთო“ (მაგაზანიკი 1945: 647).

ულუფა (ქართ.) „კერძი, წილი საზრდოსა, საკვებისა“ (ქეგლ VI: 1511), ულუფა „(სპარ.) სარჩო, საზრდო, გარდაკვეთილი როჭიკი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1256) – ჴეღლაზჴ (ყაზარდ.) „ჯამაგირი, ხელფასი“ (შაგიროვი 1977-ა: 95), ა-ჴალაფა (აფხ.) „ხელფასი“ (ჯანაშია 1954: 264). სიტყვები უკავშირდება თურქულ alıfa „მოწყალება“, „შემწეობა“. ამოსავალია არაბული 'alıfa, 'alaf „ფურაჟი“. ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირად. გულიამ (გულია 2004: 13).

ჴაღგრგზ (ადილ.) „უბედურების, წარუმატებლობის მომტანი“ (აეგლ 2012: 262) – ჴოღურცუზ / ოღურცუზ / ჴოღურცუ (სვან.) „ბოროტი, შურიანი (ადამიანი)“ (საღლიანი 2013: 38); სვანურ ფორმებს პარალელი არ ეძებნება სხვა ქართველურ ენებში. სიტყვის ადიღეურიდან სესხებას ვარაუდობს მ. საღლიანი (საღლიანი, იქვე). სიტყვა თურ-

ქულიდანაა ნასესხები: uğursuz „უბედური“ (მაგაზანიკი 1945: 436).

ფალავანი (ქართ.) „[სპარ. *fahlavān* „მოჭიდავე“, „გმირი“] 1. მოჭიდავე მოჭიდავის საპირისპიროდ. 2. კარგი ვაჟკაცი, – გმირი“ (ქეგლ VII: 7), ფალავანი / ფალევანი „(სპარ.) ბუმბერაზი, გმირი, მამაცი, ვაჟკაცი, ჭაბუკი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1293), ფალაჟუნდ / ფალჟუნდ / ფალჟუნ / ფალჟუნდ (სვან.) „ფალავანი“ (თოფურია 2000: 749) – ფელჟუნ (ადილ.) „გოლიათი, ფალავანი“, ფჟლჟუნ (უბიხ.) „ფალავანი“ (შაგიროვი 1977-ა: 14), ა-ფელჟუნ (აფხ.) „ფალავანი“ (რალ 1964: 55), ა-ფელჟუნ (აფხ.) „ფალავანი“ (შაყრილი 1987: 33), ფელჟუნ (აბაზ.) „ფალავანი“ (აბრლ 1967: 300). სიტყვა ქართველურ-აფხაზურ ენობრივ არეალში შემოსულია სპარსულიდან. სავარაუდოდ, აფხაზურისთვის სესხების შუალედური რგოლი ქართული უნდა იყოს, თუმცა აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ არ არის გამოსარიცხი აფხაზურში თურქულიდან ნასესხობის შესაძლებლობა – თურქ. *pehlivan* „ფალავანი, ათლეტი“ (მაგაზანიკი 1945: 484).

ფანჯარა (ქართ.) „[სპარ. *fanjārah*] შენობის კედელში დაყოლებული ღია ადგილი, რომელშიც მომინული ჩარჩოა ჩასმული“ (ქეგლ VII: 17), ფენჯერე (ლაზ.) „ფანჯარა“ (ჯიქია 1975: 68) – ფენჯერ (ადილ.) „ფანჯრის მინა“ (ადრლ 1975: 265), ა-ფენჯერ (აფხ.) „ფანჯარა“ (რალ 1964: 382). სპარსული წარმოშობის სიტყვა, სავარაუდოდ, თურქულიდანაა შემოსული

ქართულსა და აფხაზურ-ჩერქეზულში. შდრ. თურქ. pencere „ფანჯარა“ (მაგაზანიკი 1945: 485).

ფარა (მეგრ.) „ფული“ (ყიფშიძე 1914: 334), ფწრა (სვან.) „ფული“ (საღლიანი 2005: 100) – ფარწ (ადილ.) „ფული“ (შაგიროვი 1989: 117), ა-ფარა „ფული“ (ჯანაშია 1954: 274); ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 13). ამოსავალია თურქული (< სპარ.) para „ფული“ (მაგაზანიკი 1945: 479).

ფაიდი (გურ., ქიზიყ.) „ხეირი, სარგებელი, ნაყოფიერება“ (დლონტი: 1984: 532), ფენდა (მეგრ.) „ხვავი, ბარაქა; სარფა“ (ქობალია 2010: 624), ჭაიდუ (ლაზ.) „სარგებლობა, გამოსადეგი“ (თანდილავა 2013: 788), ფაიდა / ფმდა (სვან.) „ბაქრა; ხვავი“ (საღლიანი 2005: 29, 74) – ჭედწ (ადილ.) „სარფა, ხეირი, გამორჩენა“, ა-ჭამდა (აფხ.) „შემოსავალი, მოგება“, ჭამდა (აბაზ.) „შემოსავალი“ (შაგიროვი 1989: 87). ნასესხებია თურქულიდან. შდრ. თურქ. (<არაბ.) fayda „სარგებელი, სარფა“ (მაგაზანიკი 1945: 186). მეგრულ ფორმაში ნ განვიტარებულია, აი > ე ფონეტიკური პროცესისთვის შდრ. ქართ. ჭვავი > *ჭვაი > *ჭვეი > მეგრ. ჭვე; ამბავი > *ამბაი > *ამბეი > მეგრ. ამბე; ნათესავი > *ნათესაი > ნათესეი > მეგრ. ნათესე... (ქლენტი 1953: 53).

ფინჯანი (ქართ.) „1. ფაიფურის, ან ფაიანსის ყურიანი ჭურჭელი. 2. იმდენი სითხე, რამდენიც ასეთ ჭურჭელში ჩაეტევა“ (ქეგლ VII: 115) – ჭილჯან / ჭერჯჯან (უბიხ.) „ფინ-

ჯანი“ (შაგიროვი 1989: 105), ა-ჭერჯან „სირჩა“ (ჯანაშია 1954: 460). არაბული წარმოშობის სიტყვა თურქულის გზითაა შესული ქართულში, აფხაზურსა და უბიხურში: *filcan / fincan* „ფინჯანი, თასი, ჯამი“ (მაგაზანიკი 1945: 191).

ფლანელი (ქართ.) „[ფრან. *flanelle*] ტილოს მსგავსად ნაქსოვი შალის ან ბამბის თბილი ქსოვილი, რომელსაც აქვს წმინდა ბუსუსები ორსავე ან ცალ მხარეს“ (ქეგლ VII: 133), ფლანელი „თივთიკის შალი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1310), ფანელი (მეგრ.) „*id.*“ (ქაჯაია 2002-ა: 83), ფანელ / ფანელ (სვან.) „ფლანელი“ (თოფურია 2000: 749) – ჭანილჷ (ადილ.) ა-ფნელ (აფხ.) „ფლანელი“ (ჯანაშია 1954: 459), ა-ჭანელა (აფხ.) „ფლანელი“ (რალ 1964: 603). თურქული (< იტალ.) *fanila* „ფლანელი“ (მაგაზანიკი 1945: 184). აფხაზურში მეგრულის გზითაა შესული (ბუკია 2013: 230), შესაბამისად, ადიღეურშიც სესხების შუალედური რგოლი მეგრული ფორმა უნდა იყოს, საიდანაც გავრცელდა მთელ მთელ იბერიულ-კავკასიურ ენობრივ სივრცეში.

ქირა (ქართ.) „[არაბ. *ქირნე*] სასყიდელი სხვისი სახლის, პირუტყვის თუ რაიმე ნივთისა თუ იარაღის გამოყენებისათვის“ (ქეგლ VII: 328), ქირა (მეგრ.) „ქირა“ (ყიფშიძე 1914: 344), ქირჷ / ქირჷმ (სვან.) „*id.*“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 783) – ჩერჷ (ადილ.) „ქირა“, ა-ქერა (აფხ.) „ქირა, გადასახადი“, ქერა (აბაზ.); სიტყვა არაბულიდანაა შეთვისებული ქართულსა და აფხაზურ-აბაზურში, ამ უკანასკნელში ქართულის მეშვეობით (ჭარაია 1912: 12).

ქისა (ქართ.) „[არაბ. ქისატ] მომცრო პარკი ფულის ან სხვა წვრილმანი ნივთებისათვის“ (ქეგლ VII: 330), ქისა „ქართული არ არის, თალისა ჰქვიან“ (საბა 1991: 376), ქესა (მეგრ.) „ქისა“ (ყიფშიძე 1914: 342), ქესა / ქისა / ქესა (სვან.) „ქისა“ (საღლიანი 2005: 101) – ჩესჴ (ადილ.) „ქისა“, ა-ქასა (აფხ.) „ქისა“ (ჯანაშია 1954: 307), ქესა (აბაზ.) „ქესა“ (უბიხ.) „ქისა“. გვაქვს სხვა კავკასიურ ენებში: ქესე (ხუნძ.) ქისა (დარგ., ჩეჩნ., ყაბარდ.) „ჯიბე“, აქვე განიხილება ოსური ქესჴ / ქესჴსჴ / ქისჴსჴ „ქისა“ (აბაევი 1958: 613).

ღარიბი (ქართ.) „[არაბ. ღარიბ] მცირე ქონების პატრონი, მცირე შემოსავლის მქონე, – ხელმოკლე; უქონელი“ (ქეგლ VII: 400), ღარიბი (მეგრ.) „id.“ (ყიფშიძე 1914: 349), ღჳრიბ / ღარიბ (სვან.) „ღარიბი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 793) – ღჳრიბ (ადილ.) „უცხოელი“, „მარტოხელა“, „მორჩილი“ (შაგიროვი 1989: 126), ღარიბ (აბაზ.) „უცხოელი, მოგზაური“ (აბრლ 1967: 141), ა-ღარ (აფხ.) „ღარიბი“ (ჯანაშია 1954: 309), ა-ღარრა (აფხ.) „სიღარიბე“ (რალ 1964: 360); ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 13). ვვარაუდობდით, რომ არაბული წარმოშობის სიტყვა აფხაზურში ქართულის საშუალებით იყო შესული (ბუკია 2013: 162). შდრ. თურქ. (< არაბ.) *garip* „უცნაური; უცხო; მოგზაური; მარტოხელა; ნადვლიანი“ (მაგაზანიკი 1945: 199). ჩერქეზული და აბაზური ფორმა უფრო ახლოს დგას ქართულთან, ვიდრე აფხაზური.

ღუელინქ / ღოღმაქ / ღუელმაქ / ჭელმაქ / ღულიაქ / ღოღმაქ / ღოლაქ / ღოლაქ (სვან.) „ცხვარი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 796) – მწლ' / მწლ'გ „ცხვარი“ (აეგლ 2012: 206); ადიღეური სიტყვა თურქულიდანაა შეთვისებული. შდრ. თურქ. mal „საქონელი, ქონება“ (მაგაზანიკი 1945: 392) < არაბ. მალ „id.“. ს. ჯანაშია მიიჩნევს რომ სვანური ღუელიაქ-ის ჭელ ნაწილი ჩერქეზულიდანაა შეთვისებული (ჯანაშია 1942: 272).

ყაბული (ქართ.) „[არაბ. qabul] ყაბული არის თანახმაა“ (ქეგლ VII: 493), ყაბული (მეგრ.) „თანხმობა“ (ყიფშიძე 1914: 354), ყაბულ / ყაბლუნ (სვან.) „ყაბული, თანახმა“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 803) – ჭაბგლ (უბიხ.), ა-ყაბელ / ა-ყაბულ (აფხ.) „თანხმობა“ (შაგიროვი 1989: 85), ყაბელ (აბაზ.) „ნება-რთვა“ (აბრლ 1967: 247); შდრ. თურქ. (< არაბ.) kabul „მიღება, თანხმობა“ (მაგაზანიკი 1945: 300). გვხვდება რიგ კავკასიურ ენაში: ყაბულ / ყაბულაბ (ხუნძ.), ყაბულსი (დარგ.) „თანხმობა“, ყაბულ (ლეზგ.) „დათანხმება“, ყაბელ (ყაბარდ.) „მიღებული, მართალი“; შდრ. აგრეთვე ყაბულ (ოს.) „თანახმა“ (აბაევი 1973: 254). აფხაზური ფორმა მხოლოდ ბათუმურ თქმაში გვხვდება, რაც ქართულის გავლენით შეიძლება აიხსნას.

ყავარი (ქართ.) „[თურქ. კავარა „ნაჭერი“] ნაპობი თხელი ფიცარი შენობის სახურავად“ (ქეგლ VII: 497), ყავარი „თხელი და ვიწრო ფიცარი“ (საბა 1993: 262), ყამბარი (მეგრ.) „ყავარი“ (ყიფშიძე 1914: 354) – ყაჭარ (უბიხ.) „ყავარი“ (შაგი-

როვი 1989: 139), ა-ყაჟარ (აბჟ.) > ა-ყაჟურ „ყავარი“ (ჯანაშია 1954: 314); ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 13). სიტყვა აფხაზურში ქართულიდანაა შესული (ლომთათიძე 1976: 130), უბიხური ქართულიდან ნასესხობად მი-აჩნია ა. შაგიროვს (შაგიროვი, იქვე).

ყალანი (ქართ.) „ბეგარა , გადასახადი“ (ქეგლ VII: 502) – ყაღჳნ (ყაბარდ.) „მოვალეობა“, ყალან (აბაზ.) „დავალეობა“, „მოვალეობა“ (შაგიროვი 1977: 224); სიტყვა თურქული *kalan*-იდანაა შეთვისებული.

ყამა (ქართ.) „[თურქ. კამა] კუთხ. (გურ.) მრგვალწვერა სატევარი“ (ქეგლ VII: 505), ყამა (მეგრ.) „ხანჯალი“ (ყიფშიძე 1914: 354), კამა (ლაზ.) „დიდი დანა, ხანჯალი“ (ქლენტი 1938: 188) – ჯამჳ (ადილ.) „ხმალი“, ყამჳ (ყაბარდ.) „ხმალი“, ჯამჳ (უბიხ.) „ხმალი“ (კვახაძე 2014: 184), ა-ყამა (აფხ.) „ხანჯალი, სატევარი (უსლარი 1887: 156), ყამა (აბაზ.) „ხანჯალი“ (აბრლ 1967: 249). სიტყვა გვხვდება კავკასიის სხვა ენებშიც: ღამა (ჩეჩნ.) „დაშნა“, ყამა / ყჳმა (ოს.) „ხანჯალი“ (აბაევი 1973: 260). სიტყვის ამოსავალია თურქული *kama* „დიდი დანა, ხანჯალი“. ადიღეურ ჯამჳ-სთან ახლოს დგას მეგრული ხამი/უ „დანა“ (ყიფშიძე 1914: 397). არ არის გამორიცხული, რომ ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად შევიდა ქართველურსა და აფხაზურ-ჩერქეზულში.

ყანჯალ (სვან.) „თუნუქი“ – ყჳნჟალჳ (ადილ.), ყჳნჯალჳ (ყაბარდ.), ყანჯალჳ (აბაზ.) „ფურცლოვანი რკინა, თუნუქი“

(შაგიროვი 1977: 224). სიტყვა წარმოშობით თურქულ ენათა კუთვნილებაა. შდრ. ყარაჩ.-ბალყ. ყანჯალ „თუნუქი“. სვანურში ჩერქეზულის მეშვეობითაა ნასესხები. ფორმები შეაპირისპირა მ. საღლიანმა (საღლიანი 2013: 41).

ყარაული (ქართ.) „[თურქ.] დარაჯი“ (ქეგლ VII: 508), ყარული / ყარუუ / ყარუული (მეგრ.) „ყარაული“ (ქაჯაია 2002-ა: 207), ყწრუილ / ყარუილ / ყწრულ (სვან.) „ყარაული, გუშაგი, დარაჯი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 804) – ყწრწღულ (ადილ.) „დარაჯი, ყარაული“ (შაგიროვი 1977: 225), ა-ყარულ (აფხ.) „დარაჯი, ყარაული“ (ბლაჟბა 1964: 559); თურქულიდან შეთვისებული სიტყვა ფართოდაა გავრცელებული ქართველურსა და სხვა ენებში. მეგრულს ტერმინი ქართულიდან აქვს ნასესხები გარკვეული ფონეტიკური ცვლილებებით, კერძოდ, გამარტივებულია ქართული ფორმის -აუ- ხმოვანთკომპლექსი, -ა- ჩავარდნილია. თუმცა ტერმინი თურქულია: karagül „დარაჯი“ (მაგაზანიკი 1945: 315), მაგრამ ჩანს, აფხაზურისთვის სესხების შუალედურ რგოლს მეგრული წარმოადგენს, რადგან აფხაზურისთვის დამახასიათებელი ზოგადობის ა- პრეფიქსი „გამეგრულებულ“ ფორმაზეა დართული. ადიღეური ფორმა კი თურქულიდან ნასესხები ჩანს.

ყასაბი (ქართ.) „[არაბ. კასსაბ] 1. საქონლის დამკველი, ან ხორცის გამყიდველი. 2. იტყვიან კაცის მკვლელზე“ (ქეგლ VII: 512), კასაბი „მეჭორვე“ (საბა 1991: 355) – ყასაფ (ადილ.) „გასაყიდი ხორცი“, ხჰსაფ (ყაბარდ.) „ხორცი“ (შაგიროვი 1989: 93), ა-კასაფ (აფხ.) „ყასაბი“ (ჯანაშია 1954: 144).

ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 13). შდრ. თურქ. *kasab / kasap* „ყასაბი“ (მაგაზანიკი 1945: 321). სავარაუდოდ, ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად ისესხეს ქართულმა და ჩერქეზულმა ენებმა.

ყიამათი / ყიამეთი (ქართ.) „[არაბ. კიამათ „მეორედ მოსვლა“] ძნელი, უბედური, საზარელი, საშინელი“ (ქეგლ VII: 541) – კამშთ (ადილ.), კამმათ (ყაბარდ.) „მეორედ მოსვლა“ (შაგიროვი 1977: 223), ა-კამეთ (აფხ.) „1. ძვ. მეორედ მოსვლა, 2. საშინელება“ (ჯანაშია 1954: 139). ორივე ენისთვის ნასესხობაა, მაგრამ აფხაზურ-ჩერქეზული ფორმები თურქულიდანაა შეთვისებული (გვანცელაძე 2011: 49), ქართული კი, სავარაუდოდ, არაბულიდან.

შაბათი (ქართ.) „[ძვ. ებრ. *šabbath* „დასვენების დღე“] შვიდდღიანი კვირის მეექვსე დღე“ (ქეგლ VII: 601) – შ'შბთ / შ'ამბთ (ადილ.) „შაბათი“, ს'შბ (უბიხ.) „id.“ (შაგიროვი 1977-ა: 146); ამოსავალია ძველებრაული *šabbath*. იგივე სიტყვა მეგრული საბატონი-დან ნასესხობის სახით გვხვდება აფხაზურ-აბაზურ ენებში: ა-საბშა „შაბათი“ (შაყრილი 1987: 114), ა-საბშაზ'ე „მიცვალებულთა მოხსენიება შაბათობით“ (ჯანაშია 1960: 84). ზედმ. „შაბათის წილი“, საბშა (აბაზ.) „შაბათი“ (აბრლ 1967: 329). შდრ. სვან. საფტინ / სამტინ „შაბათი“ (საღლიანი 2005: 123), რომელიც მეგრულიდან ნასესხები უნდა იყოს. ივარაუდება, რომ კვირის დღეთა გამოხატვის აფხაზურ-აბაზურ სისტემაზე გავლენა იქონია შესაბამისმა მეგრულმა სისტემამ. მეგრულის ზეგავლენაზევე მიუთითებს

(ა)საბჭო „შაბათი“ სიტყვის გაცვეთილი საბ ელემენტის არსებობაც (გვანცელაძე 2000: 30). ა. შაგიროვი სხვაგან უბი-ხურ ფორმად მიუთითებს შაბა ვარიანტს მიუთითებს (შაგი-როვი 1989: 139). ჩანს, მეგრულიდანაა შეთვისებული უბი-ხურში სხვა ფორმაც: საბა „შაბათი“ (ჯანაშია 2015: 106).

შალი (ქართ.) „1. მატყლის ქსოვილი. 2. ქალის თბილი მოსასხამი მატყლის სქელი ქსოვილისა“ (ქეგლ VII: 620), შალი „მატყლის ნაქსოვი“ (საბა 1993: 278), შალი / ფშალი (მეგრ.) „შალი“ (ჭარაია 1997: 151), შალი (ლაზ.) „შალი“ (შენგელია 2006: 332), შალ (სვან.) „თავშალი“ (ავალიანი 1995: 33) – შალ (ადილ.) „შალი“, შალ (უბიხ.) „id.“ (შაგიროვი 1989: 114), ა-შალ (აფხ.) „შალი“ (ჯანაშია 1954: 321). შალი სპარ-სული სიტყვაა და ქსოვილის სახეობას აღნიშნავს, თურ-ქულად წამოსასხამსაც ნიშნავს (ჯავახიშვილი 1962: 163). ამო-სავალია თურქული *şal* „შალი, ქაშმირი“ (მაგაზანიკი 1945: 559). ფორმას ქართველურში, გარდა ქსოვილის სახეობის მნიშვნელობისა, „თავშლის“ სემანტიკაც აქვს. მეგრულში შალი „თავსაფარს“ ნიშნავს, ხუჯიმ ფშალი „მხარზე მოსახ-ვევი შალი“.

შანა (ქართ.) „ხატთა ზედა შებმული ფული, მინდობის ნიშანი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1394), შანა (მეგრ.) „ქალის და-სანიშნი ნივთი; ნიშანი; საქმროს საჩუქარი“ (ყიფშიძე 1914: 355), შანა (იმერ.) „თილისმა“ (ბეზარაშვილი 1978: 118) – შანგ (ადილ.) „ნიშანი“, „წინასწარმეტყველება“ (შაყრილი 1971: 145), ა-შანა (აფხ.) „შანი“ (ჯანაშია 1954: 321), ა-ნაშანა (აფხ.)

„სასწაული“ (გვანცელაძე 2003-ა: 199); მეგრული ფორმა სპარსული წარმოშობის ნიშან-იდან მომდინარეობს. მეგრულიდან არის გადასული ადიღურსა და აფხაზურში. სხვათაშორის, აფხაზურში გვაქვს იგივე სიტყვა სხვადასხვა, ქართულის მსგავსი მნიშვნელობით – ა-შანა (აბჟ.) „ხალი“ (ბლაჟბა 1964: 218); ხალ-ის აღსანიშნავად აბჟუურმა მეგრული ფორმა გამოიყენა. შდრ. მეგრ. ნიშანი „ხალი“ (ყიფშიძე 1914: 290).

შეითანი (ქართ.) „[არაბ. შაიტან] ეშმაკი, სატანა“ (ქეგლ VII: 809), შეითანი / შეიტანი (ლაზ.) „ეშმაკი“ (ქლენტი 1938: 212) – შჰათან / შეთან (ადიღ.), შჰათან (უბიხ.), ა-შჰათან (აფხ.), შჰათან (აბაზ. „ეშმაკი“ (შაგიროვი 1989: 82). შდრ. თურქ. (< არაბ.) *şeytan* „სატანა, დემონი“ (მაგაზანიკი 1945: 567).

ჩანახი (ქართ.) „1. გულამოდებული ხის (ან თუნუქისაგან გაკეთებული) ცილინდრული ჭურჭელი მარცვლეულისათვის. 2. ამ საწყაოს წონისა“ (ქეგლ VIII: 317), ჩანახი „სხვათა ენაა, ქართულად მრდა ჰქვიან ZA. „დიდი პინა CD“ (საბა 1993: 315) – შენაყ (ყაბარდ.) „მათლაფა“ (შაგიროვი 1977-ა: 143), ა-ჩანახ (აფხ.) „თეფში, მათლაფა“ (უსლარი 1887: 175). ამოსავალია თურქული *çanak* „თიხის ჯამი“ (მაგაზანიკი 1945: 108); გვაქვს აფხაზურ კომპოზიტში ა-ჩეიჩანახ „ლამბაქი“ (რალ 1964: 55). შესაძლოა, ყაბარდოულში თურქულიდან შესულიყო, აფხაზურისთვის კი შუალედური რგოლი ქართულია.

ჩარხი (ქართ.) „[სპარ. ჩარხ] საბრუნებელი მანქანა“ (ქეგლ VIII: 335), ჩარხი (მეგრ.) „ჩარხი სალესავი“ (ჭარაია 1997: 155), ჭარხა (ლაზ.) „ბორბალი“, „საქსოვი დაზგის ნაწილი“ (მარი 1910: 223), ჩარხ / ჩარხ (სვან.) „ჩარხი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 829) – შარჯ (ადილ.), შარჯ (ყაბარდ.), ჭარხ (უბიხ.), ა-ჩარჯ (აფხ.) „ჩარხი“, ჩარხ (აბაზ.) „ბორბალი“ (შაყრილი 1971: 142). სპარსულიდან შეთვისებული სიტყვა ფართოდ არის გავრცელებული კავკასიურ ენებში: ჩარხ (ხუნძ., ლეზგ.) „ჩარხი“, ჩარხ (ანდ., ვაინახ.) „ბორბალი“; გვხვდება ოსურში ცალხ „ბორბალი“ (აბაევი 1958: 287). აფხაზურში ქართულიდანაა ნასესხები. ამაში გვარწმუნებს აუსლაუტის პალატალიზებული ზ, რომელიც ქართული სახელობითი ბრუნვის -ი ნიშნის რეფლექსია.

ჩოხა (ქართ.) „[თურქ. ჩუხა] 1. ზედა სამოსელი – წელში გამოყვანილი, ღრმად გულამოჭრილი, გახსნილსახელოებიანი და ჯანიერკალთებიანი; 2. ძვ. ბერ-მონაზონთა ტანსაცმელი“ (ქეგლ VIII: 534); ჩოხა (მეგრ.) „ჩოხა“ (ელიავა 1977: 350) – სეუხა / შ.ჟხჳ (ადილ.) „მაუდი“, ჩუხა (აბაზ.) „id.“ (შაგიროვი 1989: 115), ა-ჩოჟჳ / ა-ჩუჳა (აფხ.) „მაუდი“ (ჯანაშია 1954: 345). ჩოჯა / ჩოხა ქართულში IX-X საუკუნეებში ჩნდება, ამიტომ უფრო საფიქრალია, რომ ეს ტერმინი სპარსულიდან იყოს შეთვისებული, ვიდრე თურქულიდან (ჯავახიშვილი 1962: 99). ძველ ქართულში ის „საბერო სამოსელია“ (აბულაძე 1973: 512). მეგრულში ჩოხა ქსოვილის სახეობას, კერძოდ, „შალს, მაუდს“ აღნიშნავს. შდრ. თურქ. çuha „მაუდი“ (მაგაზანიკი 1945: 126).

ჩუანი / ჩუვანი (მეგრ.) „თუჯის ქვაბი“ (ჭარაია 1997: 157), რჩუანი „id.“ (ჭანტურია 1996: 216); ჩუვენი (ლაზ.) „ქვაბი“ (მარი 1910: 211); ჩუენი / ჩუედნ / ჩედნ / ჩონ / ჩუენ (სვან.) „სპილენძის, ან თუჯის ქვაბი, დიდი კარდილა“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 833), ჩონა (რაჭ.) „თუჯის ქვაბი“ (დლონტი 1984: 661) – შეტან (ადილ.) „ქვაბი“, შეტნ (ყაბარდ.) „ქვაბი“, ა-ჩ(გ)უან (აფხ.) „თუჯის ქვაბი რძის ასადულებლად“, ჩ(გ)უან (აბაზ.) „ქვაბი, ჩ(გ)უან (უბიხ.) „ქვაბი“, ჩეტანა (უბიხ.) „დიდი ქვაბი“ (ჯანაშია 2015: 117); პ. ჭარაიას მიაჩნია, რომ აფხაზურში მეგრულიდან ნასესხობად (ჭარაია 1912: 13). ვფიქრობთ, რომ ორსავე ენაში ნასესხებია თურქულიდან, მაგრამ სესხების შუალედური რგოლის გარკვევა ჭირს (ბუკია 2007: 166). სიტყვა გავრცელებული კავკასიურ ენებში: ჩოდენ (ხუნძ.), ჩონ / ჩონ / ჩინა (ვაინახ.). გვაქვს ოსურშიც: ცუან / ციუან „თუჯი“. რუსული чугун ამ ნასესხობათა რიგშია (აბაევი 1958: 318). კ. შაყრილი გვთავაზობს, აფხაზური ა-ჩ(გ)უან სიტყვის ეტიმოლოგიას: აჩ = აჩარა „ჭამა“, უა. მომდინარეობს სიტყვიდან „კეთება“, ნ ლოკატიური აფიქსია, შესაბამისად, ა-ჩ(გ)უან ზედმიწევნით ნიშნავს „რაშიც საჭმელს აკეთებენ“ (შაყრილი 1971: 63). ბუნებრივია, ასეთი ხალხური ეტიმოლოგიის მიღება შეუძლებელია, მითუმეტეს, თავადვე აღნიშნავს, რომ სიტყვა თურქულ ენებშიც იძებნება.

ხაზინა (ქართ.) „[არაბ. ხაზინე „სალარო“, „საჭურჭლე“] „1. განძი, საგანძური. 2. სახელმწიფო ქონება“ (ქეგლ VIII: 1315) – ხ'არზენ (ადილ.) „საუკეთესო, ძვირფასი“, ხ'არზენჯ

(ყაბარდ.) „ხაზინა“, ხაზგნა (უბიხ.) „საგანძური, ხაზინა“ (შაგიროვი 1977-ა: 109), ა-ხაზგნა (აფხ.) „საგანძური“ (რალ 1964: 503), ხარზგნა (აბაზ.) „1. საგანძური; 2. სიმდიდრე“ (აბრლ 1967: 384). არაბული წარმოშობის სიტყვა გვხვდება სხვა ენებშიც: ლაკ., ჩეჩნ. ხაზნა, სომხ. ხაზინა, ოსური ხაზნა / ხაზინა „ძვირფასეულობა“, „საგანძური“, „სიმდიდრე“ (აბაევი 1989: 195). ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 13).

ხათრი (ქართ.) „[არაბ.-სპარ. ხათირ] პატივისცემა, თავაზი“ (ქეგლ VIII: 1316), ხათრი (მეგრ.) „პატივისცემა, მორიდება“ (ყიფშიძე 1914: 396), ხათრ / ხათრ (სვან.) (თოფურია, ქალდანი 2000: 867) – ხათერ (ადილ.) „პატივისცემა“, ხათერ (ყაბარდ.) „id.“ ა-ჰათერ (აფხ.) „id.“ (ჭარაია 1912: 11), ხათერ (აბაზ.) „id.“. არაბულ-სპარსული სიტყვა წარმოდგენილია სხვა ენებშიც: ხუნდ. ზათირ, ლაკ. ხათირ, ლეზგ. ხათურ, აღულ. ხათირ, წახ. ხათრ, ოსური ხათერ / ხათირ (აბაევი 1989: 147).

ხამპალა (მოხ.) „წყალი ან რძეში მოხარშული მჭადის ფქვილის გორგლები“ (დლონტი 1984: 738) – ჰალგჰამჰ (ადილ.), ხაღ'ამჰ (ყაბარდ.), ა-ჰამპალ (აფხ.), ჰამპალ (აბაზ.) „სიმინდის ცომისგან მოხარშული კვერები“, ხამტამჰ / ხალტამა / ხაღჰანჰ / ხაღჰამჰ / ხამპალჰ / ხალტამა (ოს.) „id.“ (აბაევი 1989: 169-170). ბ. ბალყაროვი მიიჩნევს, რომ ფორმა ოსურში ჩერქეზულიდანაა შეთვისებული (ბალყაროვი 1965: 29). ამოსავალია თურქ. yatlama (ცხიმში გამომცხვარი ფენოვანი კვერები“ (აბაევი, იქვე). სავარაუდოდ, ჩერქეზულიდან

ოსურში შესული სიტყვა ამ უკანასკნელის მეშვეობით აღმოჩნდა მოხეურში. ნ. მაჭავარიანი გვთავაზობს აფხაზური ა-ჰამპალ სიტყვის განსხვავებულ ეტიმოლოგიას. ის მიიჩნევს, რომ ფორმა კომპოზიტს უნდა წარმოადგენდეს: ა-ჰა მსხალი“ + მპალ. ეს უკანასკნელი ქართული წარმოშობისაა: ქართ. კვერი > მეგრ. კვარი > აფხ. (მ)პალ. კომპოზიტი ეტიმოლოგიურად „მსხალკვერს“ ნიშნავს და არის პირამიდის ფორმის სარიტუალო საკვები, რომელსაც ახალ წელს ხარშავენ (მაჭავარიანი 2014: 142).

ხარჯი (ქართ.) „[არაბ. ჰარჯ] 1. რაც იხარჯება, – გასავალი, დანახარჯი“ (ქეგლ VIII: 1349), ხარჯი (მეგრ.) „ხარჯი, გასავალი“ (ყიფშიძე 1914: 399), ხარჯ / ხარჯ (სვან.) „ხარჯი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 869) – ხარჯ (ადილ.), ხარჟ (ყაზარდ.) „id.“ (შაგიროვი 1989: 87); ა-ხარჯ (აფხ.) „გასავალი, ხარჯი“ (ჯანაშია 1954: 411), ა-ჰარჯ „id.“ (შაყრილი 1987: 290). ამოსავალია თურქული harc (მაგაზანიკი 1945: 232). ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 13).

ხეირი (ქართ.) „[არაბ. ხეირ] 1. სიკეთე, წარმატება. 2. სარფა, მოგება, გამორჩენა“ (ქეგლ VIII: 1371), ხეირი „სიკეთე“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1731) – ხერ / ხეარ (ადილ.) „სიკეთე, სარგებელი, სიხარული“ (შაგიროვი 1977-ა: 110), ხირ! (აფხ.) „ხეირი!“ (ჯანაშია 1954: 415), ხაირ „ხეირი, სიკეთე“ (გვანცელაძე 2003: 197). ხადერ (აბაზ.) „სარგებელი“ (აბრლ 1967: 383); სიტყვა ფართოდ არის გავრცელებული სხვა კავკასიურ

ენებშიც: ყაბარდ. ხაძრ, ჩეჩნ., ინგ., ხეძრა, ხუნძ., ლეზგ., ხაძრ, ანდ, ხაძრ, ლაკ. ხაძრ... გვხვდება ოსურშიც: ხაძირ „ხეირი“ (აბაევი 1989: 134). ამ შემთხვევაში სესხების შუალედურ რგოლზე საუბარი ძნელია, თუმცა ბუნებრივია, რომელიმე კავკასიური ენიდან უნდა შესულიყო დანარჩენში.

ხინკალი (ქართ.) „დაკეპილი ხორცი, პურის ცომში გა-
ხვეული და მოხარშული“ (ქეგლ VIII: 1456) – ხენკალ
(ადილ.), ხენკალ / ხანკალ (ყაბარდ.) „ატრია“. ხუნძური სი-
ტყვა შესულია სხვა ენებში: ჩეჩნ., ინგ. ხინგალ, ყუმ. ჰინკალ
„ხინკალი“, ოსური ხანკალ / ხინკალ „ატრია“. ვ. აბაევი
თვლის, რომ „ატრიის“ მნიშვნელობით ოსურიდანაა შესული
ჩერქეზულ ენებში (აბაევი 1989: 174).

ხურჯინი (ქართ.) „[სპარ. ხურჯონ] ორთვლიანი ნაქ-
სოვი აბგა მხარზე გადასაკიდებელი ან ცხენის უნაგირის
ტახტაზე ჩასაკვრელი, ჩვეულებრივ სურსათ-სანოვავის სა-
ზიდად“ (ქეგლ VIII: 1532), ხურჯინი „თურქთ(ა) ენაა, ქარ-
თულად მახალი ჰქვიან, აბგას – მახალაკი“ (საბა 1993: 435),
ხურჯინი / ხურჯონი / ხუროჯინი / ხურუჯონი (მეგრ.)
„ხურჯინი“ (ყიფშიძე 1914: 30), ხურჯინ / ხურჯუნ (სვან.)
„ხურჯინი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 877) – ხ'გრჟენ (ყა-
ბარდ.), ა-ხ'გრჯენ (აფხ.) „ხურჯინი, აბგა“ (ჯანაშია 1954: 425),
ა-ხ'გრჯან „id.“ (კასლანძია 2005-ა: 373). ჩერქეზულ-აფხა-
ზურისთვის ამოსავალია ქართველურიდან შეთვისებული
ფორმა. ვ. აბაევი მიუთითებს ოსურ და კავკასიურ ენებში
გავრცელებულ სხვა ფორმებსაც: ოსური ხორძენ / ხურძინ,
თაბას. ხურჯ, ლაკ. ხურჯინ. მათთვის ამოსავალია სპარ-
სული xurjin (აბაევი 1989: 217).

ჯაშუში (ქართ.) „[არაბ. ჯასუს] 1. პირი, რომელიც რომელიმე მთავრობის დავალებით იგებს სხვა ქვეყნის სახელმწიფოს სამხედრო საიდუმლოს. 2. მახეზღარა“ (ქეგლ VIII: 1567) – ჯასუს (ადილ.), ჟასუს „ჯაშუში, მსტოვარი“ (შაგიროვი 1989: 126). შდრ. თურქ. casus „ჯაშუში“ (მაგაზანიკი 1945: 95). სესხების შუალედურ რგოლზე მსჯელობა ჭირს.

ჯიბე (ქართ.) „[არაბ. ჯიბ] ზედა ტანსაცმელზე მიკერებული პატარა პარკი ფულის, ცხვირსახოცის და მისთან. ჩასადებად“ (ქეგლ VIII: 1585), ჯიბე „ფარაგი“ (საბა 1993: 456), ჯიბე (მეგრ.) „ჯიბე“ (ყიფშიძე 1914: 413), ჯები / ჯეზე (ლაზ.) „id.“ (მარი 1910: 236); ჯიბ / ჯიბაჲ / ჯიბჷ (სვან.) „id.“ (თოფური, ქალდანი 2000: 887) – ჯგბ(ა) / ჟგვ (ადილ.) „ჯიბე“, ჯგბჷ (უბიხ.) „id.“, ჯგვ (აბაზ.) „id.“ (შაგიროვი 1989: 112), ა-ჯგბა (აფხ.) „ჯიბე“ (ჯანაშია 1954: 450), ა-ჯაბა (ბზ.) „id.“ (ბლაჟბა 1964: 206). ქ. ლომთათიძის თვალსაზრისით ქართულიდანაა შეთვისებული აფხაზურში (ლომთათიძე 1976: 47). სიტყვა ფართოდაა გავრცელებული კავკასიურენოვან სივრცეში: ჯიბ (უდ., თაბას.), ჟიფ (არჩ.), ჟიფ (ლაკ.), ასევე ოსურში ძგფვ (აბაევი 1958: 406). აფხაზური კომპოზიტი ა-გვრჯგბა „გულის ჯიბე“ (შაყრილი 1986: 166) მეგრულიდანაა ნასესხები. ამოსავალია გურიშ ჯიბე / გურჯიბე „გულის ჯიბე“.

ჯილაგი (ქართ.) „გვარი, ჯიში, მოდგმა“ (ქეგლ VIII: 1538) – ჟღჷ / ჩღჷ (ადილ.) „მოსახლეობა“, „საზოგადოება“, „ხალხი“ (შაგიროვი 1977: 197). შდრ. აგრეთვე აფხ. ა-ჟღლა

„ჯიში“, „გვარი“, უდ. ცილ „შთამომავლობა“. ყაბარდო-ულიდან ნასესხობის სახით გვხვდება ოსურშიც: ძღლჷ / ძილჷ „საზოგადოება“, „ხალხი“, ხოლო დიგორული ძილაგჷ ქართულიდან ნასესხობაა (აბაევი 1958: 405, 397). ჩერქეზულ ფორმაში გ. როგავა უშვებს გაქვავებული კლას-კატეგორიის - ლჷ ნიშნის არსებობას (როგავა 1956: 73). საეჭვოა, რომ კავკასიური წარმომავლობისა იყოს. სიტყვა გვხვდება ყარაჩა-ულ-ბალყარულ, ყირგიზულ და სხვა ენებში (შაგიროვი 1977: 197).

ჯინი (ქართ.) „[არაბ. ჯინნ] 1. ავი სული, გრძნეული, დემონი (ქეგლ VIII: 1591), ჯინი „(არაბ.) სპარსულად ფერია, ზღაპრულად კეთილი სული, შემწე კაცთა და წინააღმდეგი დევთა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1771) – ჟინ (ადილ.), ჟენ / ჯენჷ (ყაბარდ.), ა-ჯენ (აფხ.), ჯენ (აბაზ.), ჯინ (უბიხ.) „ჯინი, ავი სული“ (შაგიროვი 1977: 195). შდრ. თურქ. cin „ავი სული“ (მაგაზანიკი 1945: 101). სესხების შუალედური რგოლის გარკვევა ძნელია.

ჯურმა (რაჭ.) „შიგნეულისგან გაკეთებული საჭმელი“ (ლლონტი 1984: 786) – ჟერმჷ / ჯორმჷ (ადილ.), ჯჷრმჷ (უბიხ.) „შიგნეულისგან გაკეთებული საჭმელი“. სიტყვა თურქულიდანაა ნასესხები და ფართოდ არის გავრცელებული სხვა ენებში: ოს. ძორმჷ / ზორმჷ „კუპატი“ (აბაევი 1959: 398), ყარაჩ.-ბალყ. ჯერმე „კუპატი, ნაწლავებისგან გაკეთებული ძეხვი“, ნოდ. ძორმე „ოჯახური კუპატი“ ყირგ. ჯჷრმჷ „id.“ (შაგიროვი 1977: 194). სავარაუდოდ, რაჭულისთვის სესხების შუალედური რგოლი ჩერქეზულია.

თავი IV

ხმაბაძვითი სიტყვები

ხმაბაძვითი სიტყვები სესხების მიმართულების დასადგენად ნაკლებად საიმედოა, მაგრამ ცალკეულ ფორმებზე დაკვირვებით მაინც იკვეთება გარკვეული ტენდენციები:

აშ, იშ, იშო (ქართ.) „ხარის გარეკვის შორისდებული“, იშია „ხბო ბავშვთა ენაზე“, „ხბოს მოფერებითი სახელი“ (ქავთარაძე 1972: 181) – ჴგ / ცგ (ადილ.), „ხარი“, ცგ (უბიხ.) „ხარი“, ა-ც (აფხ.) „ხარი“, ჩგ (აბაზ.) „ხარი“ (შაგიროვი 1977: 107). გ. კლიმოვი მიიჩნევს, რომ ჩერქეზული სიტყვები ენათესავენ „ცხვრის“ აღმნიშვნელ საერთოქართველურ *ჴაც ფორმას (კლიმოვი 1964: 82). ი. ქავთარაძე აფხაზურ-ჩერქეზულ ფორმებს უკავშირებს ხარის მოხმობის ქართულ შორისდებულებს აშ, იშ, იშო და ხბოს მოფერებით სახელს იშია (ქავთარაძე, იქვე).

ბზიკი (ქართ.) „ფუტკრის მსგავსი ყვითელი მწერი“ (ქეგლ I: 1051) – ბზ / ბჟ (ადილ.) „ფუტკარი“, ბჟ-ვ (ყაზარდ.) „ფუტკარი“; ა-ბჟ (აფხ.) „ხოჭო“, ბჟ (აბაზ.) „ხოჭო“ (შაგი-

როვი 1977: 89). ხმაბადვითი სიტყვაა შდრ. ქართ. ბზუილი. გ. როგავა ჩერქეზულ ფორმათა შორის განიხილავს უბიხურ ბჟამჷ „კრაზანა“ ფორმას (როგავა 1956: 42). კ. ბოუდა ადილე-ურ ფორმას უკავშირებს ქართულ ბზიკ-ს (ბოუდა 1950: 292).

ბზრიალი (ქართ.) „სწრაფად ბრუნვა, ტრიალი“ (ქართული ლექსიკონი 2014: 78) – ბზაბზჷ (ადილ.) „ტრიალი“; ხმაბადვითი სიტყვებია. სავარაუდოდ, სესხებაზე საუბარი ძნელია (მასალა მოგვაწოდა მ. საღლიანმა).

ბუ (ქართ.) „ღამის მტაცებელი ფრინველი, დიდთავა და დიდრონთვალეზა, მოგრძო მოკაკულ-ნისკარტიანი“ (ქეგლ I: 1154), ლუ (მეგრ.) „ბუ“ (ყიფშიძე 1914: 352) – ზუნდუუ / ზუნთგუ (ადილ.) „ბუ“ (აეგლ 2010: 346). ადილეური სიტყვების ბოლო ნაწილი უუ / უუ ხმაბადვითი ხასიათისაა. შდრ. უბიხური ზუნთგუ „ბუ“ (ჯანაშია 2015: 97). ა. შაგიროვს, რომელიც განიხილავს მოცემულ ფორმებს, შედარებისთვის მოჰყავს ქართ. ბუ, მეგრ. ლუ, ლაკ. ოსუ „ბუ“. ადილეურიდან არის ნასესხები უბიხური ჟუნდუ „ჰოტი“, ზუნტგუ „ბუ“ (შაგიროვი 1977: 202). ვფიქრობთ, ჩერქეზულ მასალასთან შესადარებლად უფრო რეალურია ქართული (ზემოიძერ.) ზანდარა „დიდი, ზორბა“ (ღლონტი 1984: 228) ფორმის მობზობა.

ბუბუნი (ქართ.) „ხარის გაბზული ნელი ყვირილი ბუღ-რაობისას“ (ქეგლ I: 1155) – ბუტუნ / ბეტუნ (ადილ.) „ბღავილი“ (აეგლ 2010: 82); ადილეური სიტყვა, ისევე როგორც ქართუ-

ლი, ხმაბაძვითია. შდრ. აფხ. ა-ბგჟჟრა „ბღავილი“. ამ უკანასკნელს ტ. გუდავა აკავშირებს ხუნძურ-ანდიურ და ქართულ მასალასთან: ხუნძ. ბუბუ „არის ბღავილი“, ქართ. ბუბუნი „id.“ (გუდავა 1959: 56-57). ქ. ლომთათიძე აფხაზურ ფორმას აკავშირებს ქართულ ბლუილ-თან (ლომთათიძე 1955: 826).

ბღავილი (ქართ.) „ძროხისა და ცხვრის ხმიანობა“ (ქეგლ I: 1200), ღვარა / ღვარაფი (მეგრ.) „ყვირილი, ბღავილი“ (ყიფშიძე 1914: 352) – ღწგწ / ღწხწწ (ადილ.) „ბღავილი“, ღა (უბიხ.) „ბღავილი“ (კვახაძე 2014: 284). ორსავე ენობრივ სისტემაში სახეზეა ხმაბაძვითობა. გასარკვევია ადიღურ ფორმებში გწ, ხწ ელემენტების ფუნქცია.

გუგული (ქართ.) „ტყის ფრინველი“ (ქეგლ II: 1492), გუგული (მეგრ.) „გუგული“ (ყიფშიძე 1914: 219), გუგული (ლაზ.) „გუგული“ (მარი 1910: 136) – კგკგა (ადილ.), ქგგგ (ყაბარდ.), ა-კგკგ (აფხ.), კგკგა (აბაზ.), გგგგ / კგკ / კგგ (უბიხ.), გიგუ / გიგო (ხუნძ.), გუგუტა (ბაცბ.), ქუქუქ (ლეზგ.) „გუგული“ (კლიმოვი 1965: 301). ხმაბაძვითი სიტყვაა. ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 12). ნ. მაჭავარიანის ვარაუდით, აფხაზურში ნასესხებია ქართულიდან (მაჭავარიანი 2009: 151), შესაბამისად, ჩერქეზულშიც ქართულიდან ჩანს შეთვისებული.

კაკანი (ქართ.) „1. ქათმის ხმიანობა. 2. კაკანის მსგავსი წვრილი ხმით სიმღერა; კაკანივით გაბმული ლაპარაკი. 3. გადატ. გაბმული სროლის ხმა“ (ქეგლ IV: 1025), კაკანი „ქათმისა და კაკბის ჯმიანობა“ (საბა 1991: 347), კარკალი (მეგრ.) „კაკანი“ (ყიფშიძე 1914: 252) – კჳკჳნ (ადილ.) „კაკანი“, კერ-კერ (უბიხ.) „ქათმის ხმა“ (კვახაძე 2014: 282), ა-კაკარა / ა-კარ-კარრა (აფხ.) „id.“; ხმაბაძვითი სიტყვებია და ნათესაობის დასამტკიცებლად ნაკლებად გამოდგება (ჭარაია 1912: 27), თუმცა აფხაზურ სიტყვათა ვარიანტები, ასევე უბიხური გვაგარაუდებინებს, რომ ქართველურის გავლენა იგრძნობა, ა-კაკარა ქართულიდანაა შეთვისებული, ა-კარკარრა და კერ-კერ კი – მეგრულიდან.

ფრენა (ქართ.) „1. ფრთების მოძრაობა, სვლა ჰაერში; 2. გადატ. მეტისმეტად სწრაფად სირბილი, – ქროლა“ (ქეგლ VII: 169), ფურინუა (მეგრ.) „ფრენა“ (ყიფშიძე 1914: 339) – ფერ-ფერ (ყაბარდ.) „ფრენის ხმა, იმიტაცია“ (კვახაძე 2014: 265), ფერ (უბიხ.) „ფრენა“ (ჯანაშია 2015: 110), ფერრა (აბაზ.) „ფრენა“ (ჩუხუა 2006: 59), ა-ფერრა (აფხ.) „ფრენა“ (უსლარი 1887: 153); ხმაბაძვითი სიტყვებია. პ. ჭარაია ამ ფორმებს უკავშირებს მეგრულ ფარფალ-ს „პეპელა“ (ჭარაია 1912: 35). შდრ. უდიური ფურ-, არჩ. ფარხ- (კლიმოვი 1964: 190).

ქეც-ქეც (მეგრ.) „თხის მოსახმობი“ (ქობალია 2010: 634) – ქჳც-ქჳც (ადილ.), კაც-კაც (უბიხ.) „თხის მოხმობის შორისდებული“ (კვახაძე 2014: 82), ქაც-ქაც (უბიხ.) „id.“ (ჯანაშია 2015: 110), ქაცა-ქაცა (აფხ.) „id.“, ქეც-ქეც / ქაც-ქაც

(აფხ.) „id.“ (კვარკია 1981: 26). ხმაბაძვითი სიტყვებია, მაგრამ ვვარაუდობთ, რომ კავშირშია „თიკნის“ აღმნიშვნელ მეგრულ ქაცარ-თან. შესაბამისად, ფორმები მეგრულიდან ნასესხებად უნდა განვიხილოთ აფხაზურ-ჩერქეზულში.

ღიაფი (მეგრ.) „ღნავილი“ (ქაჯაია 2002-ა: 182) – ღენ (ადილ.) „ტირილი“, ღენ (ყაბარდ.) „ტირილი“, 'ლა (უბიხ.) „ტირილი“ (კვახაძე 2014: 284). ხმაბაძვითი სიტყვებია.

ღორღოლ (სვან.) „ბუ“ (ლიპარტელიანი 2014: 265) – დღღურღღუ / თღღურღღუ (ადილ.) „ბუ“ (შაგიროვი 1977: 154). სახეზეა აშკარა ხმაბაძვითობა.

ღრღნა (ქართ.) „წვრილად ფხვნა კბილებით, – ხვრა“ (ქეგლ VII: 484) – ღრღნა (ყაბარდ.) „ღრღნა“. შესაძლოა, ხმაბაძვითი სიტყვა იყოს. ადიღეური ფორმის ხმაბაძვითობის ასახვას ნელად ა. შაგიროვი მოუხმობს ქართულ სიტყვას ღრღნა, ღერღა (შაგიროვი 1977: 171). შდრ. მეგრ. ღირღონუა „ღრღნა“ (ქაჯაია 2002-ა: 187).

ცახცახი (ქართ.) „ძლიერი კანკალი, – ძაგძაგი“ (ქეგლ VIII: 583), ცანცალი (მეგრ.) „ცახცახი“ (ყიფშიძე 1914: 370) – სესენ (ადილ.) „კანკალი“ (შაგიროვი 1977-ა: 65); ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ ადიღეური ფორმა ხმაბაძვითია, ისევე როგორც აფხაზურ-აბაზური ა-წესრა / წესრა „id.“ და ანალოგიისთვის მოჰყავს ქართული ცახცახი და მეგრ. ცანცალი (იქვე).

ხვრინვა (ქართ.) „სახელი ხვრინავს ზმნის მოქმედებისა,
– ხიხინით სუნთქვა ძილში“ (ქეგლ VIII: 1447), ხურხინი
(მეგრ.) „ხვრინვა“, ხურუნი (სვან.) „ხვრინვა“ (ფენრიხი, სარ-
ჯველაძე 2000: 705) – ფერკენ (ადილ.), ფერკენ (ყაზარდ.)
„ხვრინვა“, ა-ზერზრა „ხვრინვა“ (შაგიროვი 1977-ა: 39). მი-
თითებული სიტყვები ხმაბაძვითია.

თავი V

varia

ამ ჯგუფში წარმოდგენილია ქართველურსა და ჩერქეზულ-აფხაზურში პოვნიერი საერთო სემანტიკის მქონე სიტყვები, რომლებიც ფონეტიკურადაც მსგავსია, არ არის საერთოკავკასიური ან საერთო ქართველურ-ჩერქეზული ლექსიკური ფონდის კუთვნილება, შესაბამისად, ურთიერთნასესხობად უნდა წარმოვიდგინოთ, თუმცა სესხების მიმართულების გასარკვევად სათანადო მასალა ხელთ არ გვაქვს.

ამბორი (ქართ.) „კოცნა“ (ქეგლ I: 299) – ჭებჰუნ (ადილ.) „კოცნა“, ბა (ყაზარდ.) „კოცნა“ (კვახაძე 2014: 298). შესაძლოა, ქართული და ჩერქეზული ფორმები ერთმანეთს უკავშირდებოდეს. მ. ანდრონიკაშვილი ქართული სიტყვის ამოსავალ ფორმად მიიჩნევს ფალ. ჰამბორ-ს, შდრ. ოსური ამბუდგნ „ყნოსვა, შეგრძნება“ (ანდრონიკაშვილი 1966: 223).

ბაქია (ქართ.) „ტრაბახა, მკვეხარა“ (ქართული ლექსიკონი 2014: 74) – ბაჭ (ადილ.) „ბაქია, ტრაბახა“ (ადრლ 1975: 25); შესაძლოა, ერთი და იგივე ძირი იყოს.

ბეჭედი (ქართ.) „1. თითზე ჩამოსაცმელი პატარა რგოლი, სამკაული ძვირფასი ლითონისა; 2. ძვ. თვლიანი ბეჭედი, რომლის თვალზე ამოჭრილი იყო წარწერა ან სხვა რამ ნიშანი“ (ქეგლ I: 1046) – მგჳე (ადილ.) „ძვირფასი ქვა“; გ. როგავა ქართულ ფორმას უდარებს სხვა ადილურ სიტყვას: დგმ „ოქრო“, სადაც გამოყოფს დგ- გაქვავებულ კლას-ნიშანს და ძირს შჳ, პარალელურად მოჰყავს ხუნძ. მესედ < მე-სედ „ოქრო“, ჳამ. მისუდ < მი-სუდ „ოქრო“, არჩ. მისარტუ < მი-სა(რ)ტ(უ) „ოქრო“. ქართულ ფორმასთან მოხმობილი აქვს მეგრული მარწკინდი „ბეჭედი“ (როგავა 1956: 6). შევნიშნავთ, რომ არნ. ჩიქობავა მეგრულ-ლაზური მაწინდი / მაწკინდი / მარწკინდი „ბეჭედი“ სიტყვების შესატყვისად მიიჩნევს ქართულ წინდ- „გორაო“ ფორმას (ჩიქობავა 1938: 179). ერთი რამ ცხადია, ქართული ბეჭედი და ადილური მგჳე „ძვირფასი ქვა“ მსგავსებას ამჟღავნებენ. მ. ანდრონიკაშვილი ქართულ ბეჭედ-ს სპარსულ pēčitak „ხვეული, რკალი“ ფორმიდან მომდინარედ თვლის (ანდრონიკაშვილი 1966: 229).

ბეხე (სვან.) „სტაფილო“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 161) – ფხე (ადილ.) „სტაფილო“, ფხე (ყაბარდ.) „სტაფილო“ (კვახაბე 2014: 69) – მ. საღლიანი ვარაუდობს, რომ სიტყვა ადილურიდან აქვს შეთვისებული სვანურს (საღლიანი 2013: 41). თუმცა არსებობს სხვა თვალსაზრისიც: მ. ჩუხუა სვანურ სი-

ტყვას აკავშირებს ქართულ მხალი / ფხალი, ზანურ ხული „თალგამულა, მიწაფხალი“ ფორმებთან, რომელსაც მონათესავე ფუძეები ემეზნება ნახურ და დაღესტნის ენებში (ჩუხუა 2000-2003: 75).

ბუგრი (ქართ.) „მსხმო, მუწუკები (საბა)“ (ქეგლ I: 1156) – ბზგ / ბზგე (ადილ.) „მუწუკი“; ა. შაგიროვი ადილეურს, გარდა ქართული ფორმისა, ადარებს ჩეჩნ.-ინგ. ბოგ „კოპი“, უბიხ. ბზგე „მუწუკი“. ეს უკანასკნელი ადილეურიდანაა შესული (შაგიროვი 1977: 71).

ზოგი (ქართ.) „ყველას შორის რომელიმე ერთი (ან რამდენიმე), რაღაც გარკვეული ნაწილი“ (ქეგლ IV: 163) – ზე (ადილ.) „ერთი“ (შაგიროვი 1977: 210). ადილეური სიტყვა უბიხური ზვ-ს „ერთი“ მონათესავეა. ასევე, იგივეა, რაც აფხაზურ-აბაზური ზა / ზე ელემენტი სიტყვებში ჟუჟეძა / ჟუჟიზ „თერთმეტი“, ზნე „ერთხელ“, ზეჯე „ყველა“ (დიუმე-ზილი 2015: 27). აფხაზურ ფორმას არნ. ჩიქობავა უკავშირებს ქართულ ზოგი და ხუნძურ ცოგი „სხვა“ სიტყვებს (ჩიქობავა 1937: 52-53).

ზოზინი (ქართ.) „ნელი, აუჩქარებელი, გვიანი, უსიცოცხლო საქმიანობა, მოძრაობა“ (ქეგლ IV: 165), ზოზღნა (ქართ.) „გაუბედავად, ძლივს, ღეჭვით წარმოთქმა რისამე“ (IV: 167) – ზაზჳ / ზაზუ „ნელი“, „აუჩქარებელი“. გვხვდება

აბაზურში ჟუჟაჟუა / ზაზა სახით, რომელიც ყაბარ-
დოულიდან შეთვისებულად მიიჩნევა (შაგიროვი 1977: 198).

თხრა (ქართ.) „ჭრა, ამოყრა, ამოღრმავება მიწისა“ (ქეგლ IV: 515), ნთხორუა (მეგრ.) „თხრა“ (ჭარაია 1997: 103), ონ-
თხორუ (ლაზ.) „თხრა“ (მარი 1910: 149) – თხ'ჴნ (ადილ.)
„თხრა“ (კვახაძე 2014: 288). საინტერესოა, რომ სიტყვა ჩერქე-
ზულში პოვნიერია მხოლოდ ადიღეური ენის აბძახურ დი-
ალექტში. ხომ არ შეიძლება ვიფიქროთ ნასესხობაზე, ადიღე-
ური სიტყვის ლაბიალიზებული უკანაენისმიერის ასახსნე-
ლად ზანური ფორმა გამოგვადგება.

ლიჟუმი (სვან.) „მზრალად ხვნა“ (თოფურია, ქალდანი
2000: 445) – ზ'ჴნ (ადილ.) „ხვნა“; სემანტიკა და ძირის აგებუ-
ლება მსგავსია სვანურსა და ადიღეურში. სავარაუდოდ, ადი-
ღეურიდან უნდა იყოს ნასესხები. საკითხი შემდგომ კვლევას
მოითხოვს (მასალა მოგვაწოდა მ. სალლიანმა).

ლიწ'ჴნე (სვან.) „მარგვლა“ ზედმ. „ამოგლეჯა“, „მო-
წიწკნა“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 479) – კჴ'ჴნ (ადილ.) „მარ-
გვლა“; სემანტიკისა და ფონეტიკური შედგენილობის მიხედ-
ვით მსგავსი ფორმებია (მასალა მოგვაწოდა ს. სალლიანმა).

ლგლლენ (სვან.) „დიდი ზომის ქვაბი“ (თოფურია, ქალ-
დანი 2000: 516) – ლ'ჴ'ჴ'ჴ (ადილ.) „სპილენძის ქვაბი“; მივიჩ-
ნევთ, რომ ერთი და იგივე ძირია. სესხების მიმართულების
დადგენა ძნელია (მასალა მოგვაწოდა მ. სალლიანმა).

ნაბლჷ (ადილ.) „ბუდე“, აბლჷ (ყაბარდ.) „ბუდე“, აბლა (უბიხ.) „ბუდე“ (კვახაძე 2014: 96) – ობლე (ლაზ.) „ბუდე“ (მარი 1910: 176); გ. კლიმოვი მიიჩნევს, რომ ლაზური ფორმა ჩერქეზულიდან არის ნასესხები (კლიმოვი 1971-ა: 259). თუმცა სტრუქტურის მიხედვით ლაზური სიტყვა დანიშნულების ო- აფიქსიან ფორმას ჰგავს. ძირისთვის შდრ. სვან. ბლეჲ > ბლეჰ/მ „ნაპრალი“, ქართ. ბლავ-ან-ი „ნატამალი“ შესაბამისად, ლაზური ძირი ბუდ-ის სემანტიკისგან დაცლილი არ არის. მ. ჩუხუა საერთოქართველურ *ბლაჲ- არქეტიპს აღადგენს.

პუსკონუა (მეგრ.) „ჩქმეტა, ბწკენა“, პუსკორუა / პუროსკუა (მეგრ.) „მოჰრა, მოწყვეტა“ (ქაჯაია 2002: 492) – ჭეჰჰსკჷგნ (ადილ.), ჭეჰჰსკჷგნ (ყაბარდ.) „ბწკენა“ (კვახაძე 2014: 258). ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში ქართული ბწკენ-ის შესატყვისად მოყვანილია მეგრული ბიწკონუა / ბისკონუა და სვანური ლიჰჰანწკჷჲ ფორმები (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 105), მაგრამ ჩვენ მიერ მითითებული სიტყვაც პოვნირია მეგრულში. ვფიქრობთ, ქართველურსა და ჩერქეზულში მსგავსი ძირებია წარმოდგენილი. საკვლევია სესხების მიმართულება.

ფხანა (ქართ.) „1. ხელის (ფრჩხილების...) სმა ქავილის გასაქარვებლად. 2. ქავილი“ (ქეგლ VII: 227) – ცგ-ფხ-გნ (ადილ.) „ფხანა“, ზა (უბიხ.) „ფხანა“ (კვახაძე 2014: 264); ლექსიკური ერთეული ქართულსა და ჩერქეზულში მსგავსი

ძირებითაა წარმოდგენილი. თუ საერთო წარმომავლობის არაა, საკვლევია სესხების მიმართულება.

ქუფე (სვან.) „ბევრი“, ქუფედ „ბლომად“, ჯგუფი (ქართ.) „რამდენიმე ერთმანეთთან ახლოს მყოფი ვინმე (რამე), – გუნდი“ (ქეგლ VIII: 1571) – გგუ / კგუ (ადილ.) „ჯგუფი“, კგგუ (უბიხ.) „id.“, ა-გგუ „id.“ (აფხ.) , გგუ (აბაზ.) „id.“ (შაგიროვი 1977: 117-118), ქგუ (უბიხ.) „id.“ (ჯანაშია 2015: 111); სიტყვა წარმოდგენილია თურქულ ენებში: ყუმიკ. გოუპ, ნოლ. კუპ „id.“. შესაძლოა, ინდო-ევროპულიდან იყოს ნასესხები. შდრ. რუს. купа „საგანთა, მცენარეთა... ერთობლიობა“, უკრ., ბელ. купа „გროვა“, პოლ. kupa „id.“, „ბრბო“ (შაგიროვი 1977: 117-118). აქვე შევნიშნავთ, რომ სვანური ქუფე „ბევრი“, ქუფედ „ბლომად“ ჩერქეზულიდან ნასესხობად განიხილება (საღლიანი 2013: 39).

ღრუ (ქართ.) „სიცარიელე ამა თუ იმ საგნის შიგნით, ღრმა ფოსო; ფულურო“ (ქეგლ VII: 480) – ღუზ / ღუ (ადილ.) „სორო“, „ბუნაგი“. ადიღური სიტყვა ენათესავება უბიხურ ღუზ „სორო“, აფხ. ა-ტგჰრა „სორო“, „ბუნაგი“ ფორმებს (შაგიროვი 1977: 132). ქ. ლომთათიძე აფხაზური სიტყვის ზა (< ღა) ელემენტს ადარებს ქართულ მღვიმე, ფულურო, ძვ. ქართ. ჳურელი ფორმებს (ლომთათიძე 1955: 825).

შენახვა (ქართ.) „დადება, მოთავსება დაცულ ადგილას“ (ქართული ლექსიკონი 2014: 679), შენახება (მეგრ.) „შენახვა“ (ელიავა 1997: 337), ლიშხუნი (სვან.) „შენახვა“ (თოფურია,

ქალდანი 2000: 468) – შენ (ადილ.) „შენახვა“; თუ საერთო-კავკასიური ძირი არ არის, სავარაუდოდ, ქართველურიდან არის შესული ადიღურში (მასალა მოგვაწოდა მ. საღლიანმა).

შეჯიბ (სვან.) „რკო“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 813) – მეშე (ადილ.) „რკო“; სვანურ სიტყვას შესატყვისობა არ ეძებნება ქართველურ ენებში. შესაძლოა, ადიღურიდან იყოს შეთვისებული. სესხების მიმართულებაზე ხაზგასმით საუბარი რთულია (მასალა მოგვაწოდა მ. საღლიანმა).

ჩაყვა (მეგრ.) „ხის ჭურჭელი მაწვნისათვის“ (ჯავახიშვილი 1979: 233; სახოკია 1985: 353), ჩაკვა / ჩაყვა (იმერ.) „ხის ფართოფსკერიანი თავვიწრო, სახელურიანი ჭურჭელი, ხმარობენ მაწვნის ჩასასხმელად“ (გაჩეჩილაძე 1976: 157) – ჩაყგ (უბიხ.) „ტაშტი“ (კვახაძე 2014: 170), ა-ჩაყა (აფხ.) „ხის მოზრდილი ხელიანი ტოლჩა მაწვნისა და რძის დასალევი“ (ჯანაშია 1954: 344); მეგრულ ფორმას აფხაზურიდან ნასესხობად მიიჩნევს გ. კლიმოვი (კლიმოვი 1986: 182). ფორმა ორსავე ენობრივ სისტემაში ნასესხობაა, მათი სესხების მიმართულების და შუალედური რგოლის დადგენას დამატებითი კვლევა სჭირდება (ბუკია 2007: 167).

ცალი (ქართ.) „ორისაგან, წყვილისაგან ერთი“ (ქეგლ VIII: 570) – ძვ / ცვ (ადილ.) „კბილი“. ადიღური სიტყვა ენათესავება აფხაზურ ა-ხაფცც, ა-ც აბაზურ ფცც „კბილი“ ფორ-

მებს. ხ. ზღაქა აფხაზურ-ჩერქეზულ ფორმებს უკავშირებს ქართულ ცალ-ს (ზღაქა 1948: 42).

წულა (ქართ.) „რბილი, უყელო ან დაბალყელიანი ფეხსაცმელი“ (ქეგლ VIII:1183), შდრ. წალა (ქართ.) „1. მაღალყელიანი, ქუსლიანი ფეხსაცმელი, – ჩექმა; 2. უხმარიათ წულის მნიშვნელობითაც“ (ქეგლ VIII: 1016) – ცაქ (ადილ.) „ფეხსაცმელი“, „წულები“, ცაქ (უბიხ.) „ფეხსაცმელი“ (შაგიროვი 1977: 105). გ. როგავა მიიჩნევს, რომ ქართული წალა / წულა ადიღეურიდანაა ნასესხები და ამოსავალ ფორმად მიაჩნია ქვემო ადიღეური ცაქ „წალა“ (როგავა 1946: 14) ა. შაგიროვი მიუთითებს, რომ ადიღეური სიტყვის წარმოშობა-ეტიმოლოგია დაუდგენელია, თუმცა არის მცდელობა, დაუკავშირდეს აფხ. ა-ცა „ტყავი“, უბიხურ ცა „ტყავი“ ფორმებს (შაგიროვი, იქვე). ბ. ბალყაროვი აყენებს ჩერქეზული ფორმების ქართულ წულა-სთან დაკავშირების საკითხს (ბალყაროვი 1965: 111).

წოვა (ქართ.) „ძუძუს პირში მოქცევით სრუტვა, წუწნა რძისა“ (ქეგლ VIII: 1164), წულა (მეგრ.) „წოვა“ (ყიფშიძე 1914: 382), ოწუ (ლაზ.) „წოვა“ (ქუთელია 1982: 5) – ძ-სა-ნ (ადილ.), ძ-ჭ-ნ (ყაბარდ.) „დაღევა“, ა-წარა (აფხ.) „წოვა“ (შაგიროვი 1982: 103). მოყვანილი ჩერქეზულ-აფხაზური სიტყვები საერთო წარმომავლობისად მიიჩნევა (შაგიროვი, იქვე). აფხაზური სიტყვას ქართველური შესაბამის ფორმებს უკავშირებს ვ. ჭარაია (ჭარაია 1912: 46).

ხალა / ხაფა / ხუალა (მეგრ.) „შობა, გაჩენა“ (ყიფშიძე 1914: 396; ჭარაია 1997: 175; ელიავა 1997: 382) – ლ'ხ'ზ-ნ (ყაბარდ.) „მშობიარობა“, ლ'ჟზ-ნ (ადილ.) „მშობიარობა“ (კვახა-ძე 2014: 257), ა-ხარა (აფხ.) „გაჩენა“ (უსლარი 1887: 167); ქარ-თველური და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა პ. ჭარაიამ (ჭარაია 1912: 40). სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია საერთო ქართველურ-აფხაზურ ლექსემად (ბლაჟბა 1948: 42). მეგრული ფორმა მხოლოდ მესაქონლეობის ლექსიკაში რე-ალიზდება (ბუკია 1999: 86). შესაძლოა, ნასესხობა იყოს რომე-ლიმე ენობრივი სისტემიდან მეორეში.

ხგრტიპგრტი (სვან.) „ძველმანი“ – ჰათჳრთ (ადილ.) „ხარახურა, ძველმანი“; სვანური სიტყვა რედუპლიცირებული ფორმა ჩანს, რომელიც კარგად იკითხება ადილურ იმავე მნიშვნელობის ლექსემაში (მასალა მოგვაწოდა მ. სალლიანმა).

ხჴჴჴ / ხჴჴჴ / ხჴჴჴ (სვან.) „ბევრი, მრავალი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 877) – ხ'ჴჴ (ადილ.) „ბლომად, საკმარისად, უხვად“; სესხების მიმართულების გარკვევა ჭირს, თუმცა ერთნაირი სემანტიკის მატარებელი სიტყვები ფონეტიკურ მსგავსებასაც ამჟღავნებენ (მასალა მოგვაწოდა მ. სალლიანმა).

ჴამჴჴ (სვან.) „ძალა“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 880) – ჴარგჴ (ადილ.) „ძლიერება“, სიმძლავრე“; ვფიქრობთ, ამოსავალი ადილური ფორმა უნდა იყოს, მაგრამ დამატებითი კვლევა საჭირო (მასალა მოგვაწოდა მ. სალლიანმა).

ჩერქეზულ-აფხაზური ონომასტიკონი საქართველოში

(დანართი)

სამეცნიერო ლიტერატურაში დღემდე მიმდინარეობს გაცხოველებული კამათი საქართველოს ტერიტორიაზე ჩერქეზული ტოპონიმებისა და ანთროპონიმების გავრცელების თაობაზე. გამოთქმულია მრავალი, ერთმანეთისაგან განსხვავებული შეხედულება.

მეცნიერთა ნაწილი მიიჩნევს, რომ -ფსა, -ყვა, -ფა სუფიქსიანი გეოგრაფიული სახელები ჩერქეზული წარმოშობისაა და მიგვანიშნებს ამ ტერიტორიაზე (გურია-სამეგრელო და სვანეთი) ჩერქეზული ტომების ოდინდელი ცხოვრების კვალზე.

ნ. მარი მიიჩნევდა, რომ გურიაში არსებული ჰიდრონიმი სუფსა აფხაზური წარმოშობისა, ამასთანავე აღნიშნავს, რომ გურიის ძველი სახელი შემონახულია ტოპონიმ სურეში (მარი 1939: 45).

ივ. ჯავახიშვილი თავის ნაშრომში „საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნო-

ლოგიური პრობლემები“ წერდა: „ამ მასალის ანალიზით [ტოპონიმიკის – მ. ბ.] აზიზებისა და სამეგრელოზე უფრო სამხრეთით მდებარე მიწა-წყლის ძველისძველი მოსახლეობის ტომობრივი ვინაობის გაგებაც ხერხდება. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა, რომ გურიის ერთ-ერთ მდინარეთთაგანსაც სუფსა ეწოდება. ამ სახელის -ფსა ბოლოკიდური მკაფიოდ მეტყველებს მის სადაურობაზე. ამასთან საყურადღებოა, რომ ამ მდინარის მარტო ბოლოკიდური წყლის აღმნიშვნელი ფსა კი არ ამჟღავნებს მის ადიღეურობას, არამედ თვით ამ სახელის პირველი სუფ ნაწილი“ (ჯავახიშვილი 1950: 43-44).

იმავე აზრს ავითარებდა არნ. ჩიქობავა: „დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიკაში არ არის შემთხვევითი ისეთი ადიღეური ელემენტების არსებობა, როგორცაა სუფსა, აჭყვა, მალთაყვა, აკამფსისი: არსებობს სერიოზული საფუძველი ვივარაუდოთ, რომ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ქართველ ტომებს წინ უსწრებენ აფხაზურ-ადიღური ტომები“ (ჩიქობავა 1948: 263).

ს. ჯანაშია ყურადღებას მიაქცევს დასავლეთ საქართველოში გავრცელებულ -ფსა და -ყვა დაბოლოებიან ტოპონიმებს (ჰიდრონიმებს) სუფსა, აგიდაყვა, აჭყვა, მალთაყვა, იმავე სუფიქსიან სხვა ოიკონიმებს: ჯურუყვეთი, ბოზოყვათი, მურყვეთი (გურია-აჭარა), ბოყვა (რაჭა), აყუა, აბჟაყვა (აფხაზეთი), მათ რიგში განიხილავს ანტიკურ წყაროებში დადასტურებულ ჭოროხის ძველ სახელწოდებას აკამფსისი, ამ ფორმასთან დაკავშირებით უთითებს სომხურ ანონიმურ წყაროს, სადაც წერია: „[ჭოროხს] ეგრისელები აკამსის-ს უწოდე-

ბენ, ხალდეები კი – კაკამარ-ს. ამის მიხედვით კი ასკვნის, რომ 1. ფორმა აკამსისი, ე. ი. აკამფსისი ადგილობრივად იხმარებოდა; 2. ამ სახელწოდების ფუძე სხვა გაფორმებითაც იყო მოცემული, ვინაიდან (კ)აკამ-ფს-ის-ი და კაკამ-არ ერთი და იგივე ფუძის ნაყარია (ჯანაშია 1952: 119).

კაკამ-არ-ის -არ სუფიქსზე მკვლევარი ვარაუდობს, რომ ის უნდა იყოს ნაშთი ჭანური წკარ / წარ-ისა „წყლის“ მნიშვნელობით. ს. ჯანაშია მიუთითებს, რომ -ფსა სუფიქსიანი ტოპონიმები თავისი არსით იგივეა, რაც -წყალ-კომპონენტდართული ქართული ჰიდრონიმები (ცხენისწყალი და სხვ.).

-ფსა-ზე და -ფა-ზე დაბოლოებულ ტოპონიმთა განხილვისას მკვლევარი მიუთითებს ფაზის ჰიდრონიმზე, აღნიშნავს, რომ აღდგენილი *ფასიდ ფორმა იგივე ძირია, რაც ქართ. ფოთი / ფუთი და სვამს კითხვას – ამ სახელს იგივე ჩერქეზული სიტყვა ხომ არ უდევს ფუძედ, ე. ი. ემთხვევა თუ არა ფას და ფსა ფუძეები ერთმანეთს (გვ. 122).

საბოლოოდ მკვლევარი ასკვნის, რომ -ფსა და -ყვა, აგრეთვე -თა დაბოლოებიანი გეოგრაფიული სახელები ჩერქეზული წარმოშობისაა და მიგვითითებს ამ ტერიტორიაზე ჩერქეზული ტომების განსახლებაზე უძველეს დროში.

სხვა ნაშრომში ს. ჯანაშია განიხილავს გურიაში გავრცელებულ გვარსახელებს: ინგოროყვა, სალუქვაძე, ბოლქვაძე, თალაქვაძე, ჭანუყვაძე, ღელეყვა, მათში გამოყოფს -ყვა სუფიქსს, რომელიც ჩერქეზულში „ძე“-ს ნიშნავს. ამასთან -ყვა ელემენტს უბიხურში შეესაბამება -ქუა / -ქვა. ამის გამო

მეცნიერი მიიჩნევს, რომ სალუქვაძე, ბოლქვაძე უბიხური წარმომავლობის არის (ჯანაშია 1952: 482-490).

ჩერქეზული წარმოშობის ანთროპონიმებად განიხილავს გ. როგავა საქართველოში გავრცელებულ პირსახელებს: ბათაყვა, ზიყვა, გეყვა, ჩერეყვა, თემყვა, სესრეყვა, ჯაყვა, შეყვა... ზოგი მათგანი შედარებით ახალი შეთვისებული ჩანს, მაგ., თემყვა თურქული წარმოშობის სახელიდან უნდა მომდინარეობდეს: თემგრ > თემგრყვა, მაგრამ სხვა მრავალი უძველესი პერიოდის შენაძენი უნდა იყოს (როგავა 1946: 15).

გ. როგავა მიუთითებს, რომ ჩერქეზული წარმოშობის სახელები იმ დროს უნდა იყოს შეთვისებული ქართველურ ენებში, როცა ფარინგალურ ხშულთა რიგის ბგერები შენახული ჰქონდა ჩერქეზულ დიალექტებს. მკვლევარს ნასესხებად მიაჩნია შემდეგი მეგრული გვარები: ბაძალუა, ტაბალუა, წირღვავა, ფაღვა, ბოხუა, ლაბახუა, ჩუხუა, ვეკუა, რეკვავა, ძიგუა, ლოგუა, სიგუა, გაგუა და სხვ. (როგავა 1946: 16-17).

საქართველოს ტერიტორიაზე აფხაზ-ჩერქეზთა ოდინდელი საცხოვრისის არსებობას ადასტურებს ქ. ლომთათიძეც. სტატიაში „აფხაზთა ვინაობისა და განლაგების ზოგიერთი საკითხის შესახებ“ (ლომთათიძე 1956), რომელიც წარმოადგენს პ. ინგოროყვას „გიორგი მერჩულეს“ რეცენზიას, მეცნიერი განიხილავს ტოპონიმთა ნაწილს, რომელიც მოყვანილი ჰყავს პ. ინგოროყვას თავის ნაშრომში (იხ. ქვემოთ): ბზიფი, სოჩა, ლაია / ლია, წურწუხი / წუწახი... -თა და -ფსა (<-ფსე) სუფიქსიან სახელებს, ეხება პ. ინგოროყვას თვალსაზრისს აფხაზთა საქართველოს ტერიტორიაზე გვიან,

მე-17 საუკუნეში ჩამოსახლების შესახებ და მიიჩნევს, რომ ჩერქეზ-აფხაზები დასავლეთ საქართველოში თანაცხოვრობდნენ ქართველებთან. ამის დასტურად, გარდა ტოპონიმიკური მასალისა, მოჰყავს ქართველურ და აფხაზურ ენათა ინტერფერენციის თავისებურება: „რაც უფრო მივიწევთ აფხაზეთის ტერიტორიის ჩრდილო ნაწილისკენ, მით უფრო ნაკლებად შეიმჩნევა მეგრულის გავლენა [რაც კარგად ჩანს აბჟუურში – მ. ბ.] და თავს იჩენს ქართულის გავლენა“. ამის დასტურად რამდენიმე მაგალითია მოყვანილი: ბზიფურში გავრცელებულია ქართულიდან შეთვისებული ა-ხარხ „ხერხი“ < ქართ. ხერხი, ა-ჯიქურემ „სიმინდი“ < ქართ. ჯიქურა, მეტიც, სიტყვები შესულია ქართული სახელობითი ბრუნვის ნიშნითურთ: ა-კაპემ „კოპე“, ა-ბაღრემ „ბელურა“... მაშინ, როდესაც აბჟუურში მეგრულიდან შეთვისებულია ა-ხარხ „ხერხი“ < მეგრ. ხორხი, ან საკუთრივ აფხაზური ფორმა გვაქვს: ა-ფშ, „სიმინდი“ (ლომთათიძე 1956: 137-138). გარდა ლექსიკისა, აფხაზურის უდავო გავლენა ჩანს მორფოლოგიის გარკვეულ უბნებში (იქვე : 139).

ვ. თოფურია სტატიაში „ქართველურ ენათა დიალექტების მონაცემთა მნიშვნელობა ენის ისტორიისა და ზოგადი ენათმეცნიერებისათვის“ განიხილავს ენათა და დიალექტთა ინტერფერენციის საკითხს და სუბსტრატულ მასალაზე მსჯელობისას მიუთითებს, რომ გურულ დიალექტსა და სვანურ ენაში წარმოდგენილი ჩერქეზიზმები (-ფსჲ და -ყვა დაბოლოებიანი ტოპონიმები და ანთროპონიმები) აფხაზურ-ჩერქეზულ ენათა სუბსტრატს წარმოადგენს, თუმცა იქვე და-

სძენს, რომ ჩერქეზთა დასახლებას ამ ტერიტორიაზე ისტორიული წყაროები არ უჩვენებენ (თოფურია 1965: 173).

საწინააღმდეგო აზრი აქვს გამოთქმული მეცნიერთა მეორე ნაწილს.

პ. ინგოროყვა კატეგორიულად უარყოფს ჩერქეზ-აფხაზთა არსებობას საქართველოს ტერიტორიაზე, ისტორიულ წყაროებში მოხსენიებულ სატომო სახელს აფხაზი მიიჩნევს მესხურ ტომად. ფუნდამენტურ ნაშრომს „გიორგი მერჩულე“ მეცნიერი ურთავს „სპეციალურ ექსკურსს – აფხაზეთის მხარეთა გეოგრაფიული სახელწოდებანი და მათი კავშირი ქართულ ენობრივ სამყაროსთან“. ამ მონაკვეთში განხილულია თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე წარმოდგენილი 136 გეოგრაფიული ადგილი და მკვლევრის მიერ მიჩნეულია ქართულ სახელებად. მათი უმეტესობა მართლაც ქართულია, მაგ.: წყურგილი, სათამაშო, ბაგა, ჭანდარი, ღალიძგა, ჭალა. მათ გვერდით ქართულად, ან ქართული წარმოშობისად არის ნავარაუდები სოჭი, ხოსთა (ხოსტა, ხომტა), მაწესთა, მძიმთა (მზიმთა), ლაგუმგსა... ხოლო -ფსა სუფიქსს წმინდა ქართულ სიტყვად მიიჩნევს და მიიჩნევს, რომ ქართულიდან არის შეთვისებული ჩერქეზულში (ინგოროყვა 1954: 146-188).

გ. ახვლედიანი პ. ინგოროყვას მიერ მოხმობილ ტოპონიმთა ეტიმოლოგიებზე ამბობს, რომ ყველა მათგანი ერთნაირად დამარწმუნებელი არ არის (ახვლედიანი 1957: 108). ამ სახელთა უმეტესობა მართლაც ქართულია, ან ქართველური წარმოშობისა, თუმცა -ფსა, -ყვა სუფიქსებს ქართველურად, ან აფხაზურ-ჩერქეზულთან საზიარო მასალად გა-

ნიხილავს. გეოგრაფიულ სახელებში გავრცელებული -თა სუფიქსიც (ჩხიკვთა, მოწამეთა... მაწესთა, გუდაუთა...) ქართველურ-აფხაზურ (resp. ჩერქეზულ) მოვლენად მიაჩნია (გვ. 111). გ. ახვლედიანი საკითხის განხილვის დასასრულს ამბობს: „ქართველურ ენებში გეოგრაფიულ სახელთა და გვარების -ყვა დაბოლოება უნდა ჩაითვალოს გადმონაშთად და არა ჩერქეზულის ნაკვალევად საქართველოს ტერიტორიაზე (გვ. 114).

პ. ინგოროყვას აზრს იზიარებს ალ. ონიანი. ის განიხილავს ტოპონიმებს, რომლებიც ს. ჯანაშიას დასავლეთ საქართველოში ჩერქეზთა ოდინდელი სახლობის უცილობელ დასტურად მიაჩნია, ეტიმოლოგიურად იკვლევს მათ და ეჭვქვეშ აყენებს ს. ჯანაშიას თვალსაზრისს (ონიანი 1989: 299-309).

მნელია რომაულ-ბიზანტიურ წყაროებში დადასტურებული ჭოროხის სახელწოდება აკამფსისი ჩერქეზული წარმოშობისად განვიხილოთ. მისი დაკავშირება ჭოროხის სხვა სახელწოდებასთან კაკამარი დაბრკოლებას აწყდება. ანგარიშგასაწევია თავად ს. ჯანაშიას მიერ წარმოთქმული თვალსაზრისი: „ძველი მწერლები ცდილობენ ეს სახელი (აკამფსისი) ბერძნული ეტიმოლოგიის მქონედ გამოაცხადონ“ (ჯანაშია 1959: 119).

სიტყვა ფაზისთან დაკავშირებით ალ. ონიანი შენიშნავს, რომ ბერძნული ფაზისის შესატყვისი გვაქვს საერთო-ქართველურ ქრონოლოგიურ საფეხურზე, შესაბამისად, მის ჩერქეზულ წარმომავლობაზე უხერხულია.

ქ. სოხუმის (*ცხუმი) აფხაზური სახელი აყვა ისტორიულ წყაროებში XVIII საუკუნემდე არ დასტურდება. შეუძლებელია ქალაქის უძველესი სახელი ისტორიულ წყაროებში ასე გვიან გამოჩენილიყო. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ქალაქი უამრავი ქართველური ტოპონიმის გარემოცვაშია მოხვედრილი.

ალ. ონიანი ასკვნის: „ლიტერატურაში დასახელებულ სხვა ტოპონიმთა ჩერქეზული წარმომავლობა ფაქტადაც რომ მივიჩნიოთ, დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ამგვარი ტოპონიმების ძალიან მცირე რაოდენობა რჩება. მათი წარმოქმნა კი შეიძლება ჩერქეზთა პატარ-პატარა ჯგუფების ამ ტერიტორიაზე შემთხვევით მოხვედრითაც“ (გვ. 305).

ა. ლლონტი განიხილავს ორივე შეხედულებას -ფსა სუფიქსის წარმომავლობის შესახებ და აღნიშნავს, რომ ორივე თვალსაზრისს დაჰყვება გარკვეული ცალმხრივობა. ერთი მხრივ, -ფსა (ფასა) არის ტრადიციული, საერთო-ქართველური ჰიდრონიმი (ვარიანტებით ფშა, ფშავი, სვან. ფაშგუა), მეორე მხრივ, ანგარიშგასაწევია ჩერქეზული მასალაც. აღნიშნული ლექსემა ისტორიულად საერთო ყოფილა ამ ორი სხვადასხვა ენობრივი გარემოსათვის (ლლონტი 1981: 20).

ლ. სულამანიძე უარყოფს დასავლურქართულ ტოპონიმებში ჩერქეზული ელემენტის კვალს და ქართულ ნი-ადაგზე ხსნის -ფსა, -ყვა სუფიქსების ეტიმოლოგიას. კერძოდ, -ფსა-ს აკავშირებს სითხის ან ჰაერის ჭავლის მიერ გამოცემული ხმის იმიტაციასთან და საილუსტრაციოდ მოჰყავს პ. ინგოროყვას მიერ მოხმობილი სიტყვები: ფსია (მეგრ.) „წყალ-

დიდობა“, ფშა „წყარო“, ფშანი „დიდი ფშა“, მრავალფშა „წყარო“, „მდინარე“, ფშატალა „თოვლნარევი წყალი“... -ყვა სუფიქსთან დაკავშირებით კი ამბობს, შესაძლოა იყოს მეგრული ყვანა-ს გაცვეთილი ფორმა, მაგ.: ბადუშ ყვანა > ბადუყვა > ბადუყვეთი, ჯურუმყვანა > ჯურუყვა > ჯურუყვეთი, ან უკავშირდებოდეს მეგრულ სიტყვას ჟვა „შუბლი“, რომელიც გადატანით აღნიშნავდა მდინარის მუხლს, მოსახარს, ნავმისადგომად ვარგის ადგილს. არ არის გამორიცხული, რომ ანთროპონიმთა ბოლოკიდური -ყვა მარცვალი თიკუნში მოსალოდნელი ყვავ ქართული სიტყვის ბოლო მარცვალდაკარგული სახე იყოს. ამის მაგალითად მოყვანილია სავარაუდო ბობოყვაჰი > ბობოყვათი, დედალუყვაჰი > დედალუყვათი, აგრეთვე ჭანიყვაჰი, რომლისგანაც მომდინარეობს ჭანუყვაჰე (სულამანიძე 1990: 131-141).

ა. ტულუში საკითხის განხილვისას ყურადღებას მიაქცევს ერთ საჩოთირო გარემოებას – როგორ გაჩნდა ჩერქეზული გვაროვნული სახელები საქართველოს ტერიტორიაზე? თუ ჩავთვლით, რომ ამ რეგიონში ათასწლეულების წინ მოხდა ჩერქეზულ-აფხაზური ტომების ჩანაცვლება ქართველური ტომებით, მაშინ ხომ გვარსახელები საერთოდ არ არსებობდა? შესაბამისად, ჩერქეზული ანთროპონიმების გავრცელება საქართველოს ტერიტორიაზე გვიანდელი მოვლენაა. მკვლევარს მოჰყავს ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობა გურიაში აფხაზთა გაბატონების შესახებ: გურიაში „შარვაშიძე მოვიდა აფხაზეთიდან“ (ვახუშტი 1973: 26). იოანე ბატონიშვილიც გადმოგვცემს, რომ შარვაშიძეები გარდა აფხა-

ზეთისა, „რომელნიმე სახლობენ გურიასა შინა თავადად და სხვანი ქართლსა შინა“.

ა. ტულუში შარვაშიძის გურიაში ჩამოსვლას უკავშირებს ჩერქეზულ-აფხაზური ანთროპონიმების გავრცელებას ამ რეგიონში: „როგორც ჩანს, შარვაშიძეთა ფეოდალური სახლის ერთ-ერთ შტოს აქ, გურიაში, ებოძა მამულები და მათაც ამ მამულში თავიანთი აფსარი ყმები ჩამოასახლეს, რასაც, ბუნებრივია, მოჰყვებოდა აქ კომპაქტურად ჩასახლებულ აფსართა მიერ ადგილების სახელდებაც თავის ენაზე და ეს უნდა იყოს მიზეზი გურიაში აფხაზურ-ადილური ტოპონიმების გაჩენისა“ (ტულუში 2007: 150).

მ. ჩუხუამ წარმოადგინა სრულიად განსხვავებული თვალსაზრისი ქართულ გვარებში დადასტურებულ -ყვა სეგმენტის წარმომავლობაზე.

მკვლევარი ინგოროყვა, როყვა, ჭანუყვამე... ტიპის გვარებში წარმოდგენილ ელემენტს უკავშირებს ქართულ -ყმა- სეგმენტიან გვარებს მალა-ყმა-ძე, ვაშა-ყმა-ძე, კეჭა-ყმა-ძე... სადაც გამოყოფილი ფორმა უკავშირდება ძველ ქართულში კარგად ცნობილ ყმა „წული, ქალი, ვაჟი, მართვე“ (აბულაძე 1973: 468) სიტყვას.

ზემოთ მოხმობილ გვარებში სეგმენტი შვილს ნიშნავს, შესაბამისად, ვაშა-ყმა = ვაშაძე, მალა-ყმა = მალაძე... შემდგომ გვარსახელს დაერთო -ძე დაბოლოება (მოხდა ორმაგი სუფიქსაცია), ვინაიდან ყმა სიტყვის სემანტიკა დაიჩრდილა.

ქართული ყმის შესატყვისი უნდა იყოს ზანური ყვა. ქართ. მ ზანური ვ შესატყვისობა პოსტკონსონანტურ პოზიციაში ზანურისთვის ბუნებრივია. შდრ.: ქართ. ხმარება

> მეგრ. ხტარება / ხვარება; ქართ. უქმი > მეგრ. უქუი / უქვი; ქართ. ჭმახე > მეგრ. ჭტახე / ჭვახე (შენგელია 1999: 10-11).

მ. ჩუხიას აზრით, იგივე პროცესი განვითარდა ქართ. შინაყმა > (მეგრ.) შინაყუა / შინაყვა, პატრონყმოზა > (მეგრ.) პატენყვალა ფორმებში.

მეგრულ ფორმებში ყმა > ყვა პროცესის ქრონოლოგიაზე წარმოდგენას გვიქმნის გუდავა ტოპონიმის ისტორია. ბაგრატ მესამის ქრონიკებში გუდავა მოხსენიებულია გუდაყვა ფორმით: „[ბაგრატ მესამემ ბედია] შექმნა საყდრად საეპისკოპოსოდ, მოცვალა მუნ გუდაყვსა საეპისკოპოსო“ (ქართლის ცხოვრება 1955: 281).

ისტორიულად გუდა-ყვა არქეოფორმის არსებობა მიუთითებს, რომ მალთა-ყვა ტიპის ტოპონიმები წარმოიშვნენ ადამიანთა გვარებისაგან (ჩუხუა 2011: 227-228).

მ. ჩუხუას ეს გამოკვლევა ნათელს ჰფენს ქართულ ტოპონიმებსა და ანთროპონიმებში -ყვა ელემენტის წარმომავლობას.

ესაა ქართულ სამეცნიერო მიმოქცევაში არსებული ძირითადი შეხედულებები ჩერქეზულ საკუთარ სახელთა პოვნირების შესახებ. საკითხი დღემდე არ არის მონოგრაფიულად (resp.) კომპლექსურად შესწავლილი.

Manana Bukia

Circassian-Georgian language parallels

Summary

Circassian-Kartvelian language studies have a long history. It has been studied by the Georgian and Circassian, as well as foreign scholars. Accordingly, a large amount of scientific material which reflect different (often radically different from each other) standpoints, has been accumulated. The linguistic analysis of the material aids to reconstruct Georgian-Circassian historical relations.

Linguistic relation implies genetically unified lexical fund (Common Caucasian and Common Circassian-Kartvelian lexical material) and borrowings. The paper presents those forms which are considered to be the result of inter-borrowing as well as the vocabulary entered both subsystems from the third source (foreign languages).

The paper aims to present the studies, which included the

scientific viewpoints in circulation and to show my attitude towards these studies. The research outcomes reveal the Common Circassian-Kartvelian lexical units (of common origin, borrowed), which hadn't been observed so far. This fact was hindered by the absence of complete Svan and Megrelian-Laz dictionaries, which the most actively manifest linguistic interference. The research outcomes demonstrate the new interpretation of borrowing way of some words.

The list, on which attention is focused in the resume, is a small mirror of monograph content.

The analytical material is divided into several parts:

1. The vocabulary entered Georgian from Circassian:

It turned out that many Apkhaz-Circassian forms, which entered Georgian are left beyond the attention:

žāmk°ā (Qabard.), a-čamək°a (Apkh.), žamək°a / čamək°a (Abaz.) „millet / maize gruel made of cheese and milk“. from the Megrelian borrowed form čemkva / čemhva „porridge-like food made of milk and flour“;

bāš, (Adyg.), baš, (Qabard.), bača (Ubykh), laba (Abaz.), a-lab, a-laba (Apkh.) „stick“, a-labaša (Apkh.) „a shepherd's stick“ – labaša (Megr.) „pointed shepherd's stick topped with iron“. The Common Apkhaz-Circassian word has entered from Megrelian from Apkhaz ;

pədən (Adyg.), pədən (Qabard.), a-pdan / a-pdən (Apkh.)

„shackles / fetters“ > Megr. *abdani* / *abudani* / *apdani* „iron shackles/fetters for a horse“;

wəɖʰa (Ubykh), *aanda* (Aphk.), *ɔnda* (Abaz.) „fence“ > *ɣanda* (Megr.) „fence“;

tək° (Adyg.) „cozy place“, *təg°* (Qabard.), *təp* (Abaz.), *a-təp* (Aphk.) „place“. In Apkhaz the word denotes „summer dwelling place of shepherds“ – *tbu* / *tibi* / *tipu* / *təpe* (Megr.) „cattle stall, shepherd’s dwelling place in summer“;

kapă / *čapă* (Adyg.), *kapă* / *čăpă* (Qabard.), *a-kʰapa* (Aphk.), *kʰapa* (Abaz.) „sheep’s fat tail“ – *kepa* (Megr.) „sheep’s fat tail“;

ɣəɪm (Adyg.) „pregnant“ – *ɣanaw* (Svan) „pregnant“;

čəɪr (Adyg.) „steel“ – *čei* / *čēi* (Svan) „copper“. A Svan word denoting „steel“ is isolated from other relevant data of the Kartvelian languages;

ɣă (Adyg.) „year“, *ɣʰa* (Ubykh) „time, age“, *ɔa* (Abaz.) „time“, *aapən* (Aphk.) „spring“ > *apuni* (Megr.) „spring“;

šəɬă (Adyg.), *šəɬă* (Qabard.), *čata* (Abaz.), *čəɬă* (Ubykh), *a-xčət* (Aphk.) „cream, soured cream“ > *xəçeti* / *xiçeti* (Megr.) „curds of whey“.

2. The words entered Circassian from Georgian:

bebera (Geo.) „blister“ > *psəbəb* „blister“;

buryi (Geo.), *birɣw* / *buryw* (Svan) „auger / gimlet / drill“ > *bəɣɣə-j* (Adyg.) „bolt“;

buɣini / *buɣuni* / *bukuni* (Megr.) „wooden vessel for

matsoni (yogurt)“, beq̄w / boq̄w (Svan) „vessel made of a tree-bark for wheat“ > baq̄ʷər (Ubykh) „vessel for salting and keeping cheese“, a-bq̄ʷəl (Aphk., Abzh.) „wooden vessel for curdling milk“, bq̄ʷəl (Abaz.) „cask“. A common Kartvelian word entered Aphkaz-Circassian via Megrelian;

gvabanaki (Geo.) „a kind of felt-like' upper cloth“, gvabanaki (Megr.) „shepherd's (hooded, sleeveless) short felt cloak“ > gʷābānač (Adyg.), gʷābānač (Qabard.) „shepherd's upper cloth“, a-gʷabanakʷ (Aphk.), gʷabanakʷ (Abaz.) „cloth made of a sheep's skin“;

dolo (Megr.) „meadow / field“ > dʷə (Adyg.), a-dʷə „meadow / field“;

epša (Megr.), jopša (Laz) „full“ > psaw (Adyg.) „whole“, „full“. Relevant forms of Megrelian words occur in other Kartvelian languages: Geo. savse: Zan epša / opša: Svan gweši. Likely, the words entered Circassian from Megrelian;

zeti (Geo.), zeti (Megr.), zet (Svan) „plant oil“ > zet (Qabard.), a-zet (Aphk.) „plant oil“. The words entered Qabardian and Aphkaz from Georgian;

tvali / tval-margaliṭi (Geo.) „precious stones / gems and pearls“, twäl (Svan) - 'precious stones', twälä (Ubykh) „precious stones“. Ubykh borrowed the word from Georgian.

kiri (Geo.) „lime“, kiri (Megr.), kiri (Laz), kir (Svan) „lime“ > kir (Ubykh), a-ḱʷər (Aphk.) „lime“. The word entered Ubykh and Aphkaz from Georgian (Shagirov 1989:139);

kuno (Megr.) „fish catching basket“ > ḱʷānə (Adyg.), gʷan (Qabard.) „basket“, „container“, a-ḱʷəna (Aphk.) „egg-shaped

funnelled wicker fish trap“, „wicker cylindrical basket“;

lapša „gelding, castrated stallion, gelding horse“, labša / lapša / jabša (Megr.) „gelding horse“, > ałaša / ałašš (Adyg.), ĩaša (Ubykh), lašša (Abaz.), a-lašša (Aphk.) „gelding, castrated stallion, gelding horse“. Unlike the opposite view in the specialist literature, I considered it to be entered Circassian from Megrelian;

la'va (Megr.) „cheek, jaw“; „flank/side“ > ĩayaa / ĩayaa (Ubykh) „jaw“. An Ubykh word doesn't occur in other Circassian languages. Likely, it entered Ubykh from Megrelian; γ

omi (Geo.) „war“ > wajm (Adyg.) „war“. Likely, Adygean borrowed the word from Georgian;

kacvi (Geo.), kuci (Megr.) „buckthorn“ > k'acw (Ubykh) „thorn“, a-kuc (Aphk.) „tall scrub“. The word entered Aphkaz and Ubykh from Megrelian;

komonži (Megr.), komoži / komoži (Laz) „husband“ > k'abža (Ubykh) „husband“, „man“ (Vogt 1963:133). A correspondence stem of an Ubykh k'abža doesn't occur in Aphkaz and Circassian. Likely, the word is borrowed in Zan.

qlupi (Geo.) „gulp-mouthfull of spirit“ > 'wɔb (Adyg.) „gulp-mouthfull of spirit“. Of the Circassian languages and dialects the form occurs only in Chemgur. Likely, the word entered Adygean from Georgian;

čiki (Megr.) „lady's mantle“ > čəca (Circ.) „bush“, a-čək' (Aphk.) „bush, shrub“;

xapi (Geo.) „pumpkin“, xapera (dial.) „one of species of pumpkin“, xapi (Laz) „pumpkin, one of species of pumpkin“, xaperaši (Laz) „black pumpkin“ > q'ab (Chem.) „pumpkin“, qab

(Abdz.) „watermelon“, qab (Bzhed.) „pumpkin“. Likely, the word entered Adygean from Georgian.

3. Borrowed vocabulary that entered both languages from other language, but an intermediate link is obvious:

al'tmaq (Adyg.), qātmaq (Qabard.), al'tmaq (Ubykh), a-rtmaq (Apkh.), artmaq (Abaz.) „shoulder bag“ = atamqa / atmaqa / atma'a (Megr.) „shepherd's bag“; „shoulder bag“. It is borrowed from Turkey; cf. Qarach. artmaq „bag“, Nog. artpal „shoulder bag“;

aržali (Javakh.) „fate, destiny“ = až,aļ / až,aļ (Adyg.) „death“, „time for death“. The word entered from Arab: ažal „deadline / term“, „limit“, „time for death“;

bašlaqi (Geo.) „balaclava hat, bashlyk“, bašlaqi (Megr.), bašlu / bašluyi = bašl'əq (Adyg.) „balaclava hat, bashlyk“, bašləq (Qabard.), bašlək (Ubykh), bašləq (Abaz.) „balaclava hat, bashlyk“. The word entered Kartvelian and Circassian from Turkish;

bina (Geo.) „apartment, dwelling place, residence“, bina (Svan) „apartment, dwelling place, residence“ > bān / bānə (Adyg.) „grave“, bənə (Ubykh) „grave“. The word is originated from an Arab word bina which denotes „building“ in Turkish;

boyazi (Geo.) „mouth, strait“, boyazi (Gur.) „port, harbor for rafts“, boyazi (Megr.), boyazi (Laz) „mouth, strait“ = bāy.āz (Shaps.), a-bayaza (Apkh.) „port“. A Turkish boğaz „channel, strait“ is initial for Apkhaz-Circassian forms. The word seems to be a new loan word. Likely, the word entered Kartvelian and Apkhaz-Circassian without an intermediate link;

buɣi (Geo.) „steamy air, heat haze“ ≈ baxă / pax (Adyg.) „smoke“. The words cannot be separated from Arab bukar and Turkish buhar - „id.“ forms;

daſta (Geo.) „quire, printer's sheet (=24 pages); wad/pack of smth“ ≈ dest(ă) (Adyg) „wad / pack of smth“, dest(ă) (Qabard.) „box of matches“, desta (Abaz.) „wad / pack / bundle of smth“; cf. Turk. (>Pers.) deste „pack / bundle of smth, string / bunch of“;

devi „horned/many-headed) fairy devil“, demi / ndemi (Megr.), divi (Laz), dăw / dăw / dāw (Svan) „(horned / many-headed) fairy devil“ ≈ dev (Ubykh.) „(horned/many-headed) fairy devil“, a-daw / a-dawə (Apkh.) „(horned/many-headed) fairy devil“. In spite the word entered Georgian, Ubykh and Apkhaz from oriental languages, it entered Apkhaz and Ubykh via Georgian. In a lender language (for Apkhaz it can be only Turkish) the word occurs in the form of div. An Apkhaz word is the result of tranformation of a Georgian dev-, Ubykh is a calqued form of a Georgian one;

tamada „chairman of feast/toastmaster“ ≈ thămadă (Adyg.) „1. chief; 2. son-in-law, admirer / worshiper“, a-tamada (Apkh.) „old man“. An initial form is a Persian dāmād „son-in-law“. In the Caucasus a son-in-law had to conduct a feast. Accordingly it caused the semantic changing: son-in-law > chairman of feast / toastmaster;

tariyi „date“, tariyi (Laz) „date, history“ ≈ taurəx (Adyg.), taurəx (Qabard.) „legend, oral narration“, a-taarəx / a-t'ərəx (Apkh.) „history“. Arabic tawārix entered Persian, Turkish and all Caucasian languages;

topi (Geo.) „gun“, topi (Megr.) „id.“, twep / töp / tep / top (Svan) „id.“ ≈ top (Adyg.), top (Qabard.), top (Abaz.), top (Ubykh) „gun“. The word entered from Turkish top „gun“;

kala „tin (metal)“, kale (Megr.) „id.“ ≈ qälaj (Adyg.), a-kalej (Aphk.), kalij (Abaz.) „id.“. An Arab.-Pers. qāl entered Aphkaz from Georgian (Charaya 1912: 12). B.Balqarov considers that kala entered the Caucasian languages from either Arab or Persian via Georgian;

lula „gun barrel“ ≈ lūl(ă) / lūlă (Adyg.), lūla (Ubykh.), l'ul'a (Abaz.) „pipe of a smoking pipe“. Semantically gun barrel ≈ pipe of a smoking pipe' is close to each other. Likely, it entered the Circassian languages from Georgian; cf. Turk (>Pers.) lüle „pipe“;

maša „fire tongs, wooden / metal tongs for earthenware maize-bread-baking dish“, maša „fire tongs“ ≈ maša (Ubykh), a-maša (Aphk.) „fire tongs, chisel“; cf. maša „fire tongs, chisel“. Yet the word is Turkish, likely it should have entered Aphkaz and Ubykh via Georgian;

oqa (Geo.), oka (Laz) „unit of weight(= 1,2 kilos)“ ≈ uaqa / uoqa (Ubykh), a-waqa (Aphk.) „unit of weight(= 1,2 kilos)“. An initial form for both words is a Turkish okka but an Aphkaz consonant q makes me suggest that an intermediate link is Georgian;

paidi (Gur., Kiziq.) „advantage, benefit“, penda (Megr.) „abundance“, faide (Laz) „advantage, benefit“, paida / päjda (Svan) „abundance“ ≈ fedă (Adyg.), a-fajda (Aphk.), fajda (Abaz.) „income / revenue“ < Turk. fayda „benefit/profit“;

čanaxi (Geo.) „grain/flour wooden / iron container made

from hollowed out trunk" ≈ šənaq (Qabard.) „deep dish (for soup, etc.)“, a-čanax (Aphk.) „plate, deep dish (for soup, etc.)“. An initial form is a Turkish çanak „earthenware bowl“;

xampala (Mokh.) „maize-bread balls boiled in water or milk“ ≈ haľəpamă (Adyg.), xăľ'amă (Qabard.), a-hampal (Aphk.), hampal (Abaz.) „boiled round loafs made of maize dough“ > Turk. yartlama „round loafs baked in fat“;

qabuli (Geo.), qabuli (Megr.), qabuli / qălbun (Svan) „consent“ ≈ qabăľ (Ubykh.), a-qabăľ / qabul (Aphk.) „consent“, qabăľ (Abaz.) „allowance / permission“ < Turk. kabul „consent“;

4. Onomatopoeic words which aren't trustworthy to ascertain borrowing character of a word , though observation on some forms determines certain direction:

bzriali (Geo.) „quick spinning round“ ≈ bzabzăw (Adyg.) „rotating“;

bubuni (Geo.) „bull's lowing, bellowing“, buwən / bəwən (Adyg.) „bleating / groaning / roaring“. Like Georgian an Adygean word is onomatopoeic; cf. Aphk. a-bəw°w°ra „bleating / groaning / roaring“;

kaķani (Geo.), kaķali (Megr.) > kăkăn (Adyg.), kər-kər (Ubykh), a-kaķarra (Aphk.) „hen's cackling“. Variants of Aphk. as well as Ubykh words make me suggest that the Kartvelian influence is obvious: a-kaķara entered from Georgian, a-karkarra and kər-kər – from Megrelian;

prena (Geo.), purinua (Megr.) „flying“ – pər-pər (Qabard.)

„sound of flying, imitation“, pər (Ubykh.), pər̄ra (Abaz.), a-pər̄ra (Aphk.) „flying“. They are onomatopoeic words. P.Charaya links these words with Megrelian parpali „butterfly“;

kec-kec (Megr.) „calling a goat“ > k̄ac-k̄ac (Adyg.), k̄ac-k̄ac (Ubykh), kaca-kaca / k̄ec-k̄ec / k̄ac-k̄ac (Aphk.) „interjection for calling a goat“. I suppose that these onomatopoeic words are connected with a Megrelian words kacar denoting a „goat kid“ Accordingly, the given forms are supposed to be entered Aphkaz-Circassian from Megrelian;

xvr̄inva (Geo.), xur̄xini (Megr.), xur̄uni (Svan) „snoring“ – pər̄qən (Adyg.), pər̄qān (Qabard.), a-x̄ər̄x̄r̄ra (Aphk.) – „snoring“;

5. Varia. This group includes the Kartvelian and Aphkaz-Circassian words with common semantics and which are phonetically similar. They don't belong either to Common Caucasian or to Kartvelian-Circassian group. Accordingly, they should be considered to be inter-borrowed words, though a borrowing way is unknown:

bugri (Geo.) „rash of pimples, pimple“ ≈ b̄āg° / b̄āg°ə (Adyg.) „pimple“;

bəxə (Svan) „carrot“ ≈ p̄xə (Adyg.), p̄xə (Qabard.) „carrot“;

zozini (Geo.) „sluggishness, dawdling“, zoz̄ina (Geo.) „mumbling, speaking timidly and obscurely“ ≈ z'az'ā / z'az' (Adyg.), ž̄waž̄wa / zaza (Abaz.) „slow“, „unhurried“;

ližwmi (Svan) „autumn ploughing“ ≈ z'ōān (Adyg.) „ploughing“. Semantics and root structure is similar in Svan and

Adygean;

abyǝ (Adyg.), abyǝ (Qabard.), aby'a (Ubykh.) „nest“ ≈ obʼe (Laz) „nest“;

ličāne (Svan) „weeding“, lit. „uprooting“, „pulling out“ ≈ pčǝn (Adyg.) „weeding“. According to semantics and phonetic structure they are similar;

löljen (Svan) „large pan / pot“ ≈ l'ǝyp (Adyg.) „metal pot“. Likely, they are same roots.

The work is attached by an appendix „Circassian-Apkhaz onomastics in Georgian“ which reviews the scholarly literature analyzing prop. names (toponyms, anthroponyms) with -pxa, qva, -ta elements in Georgian.

A part of scholars (N. Marr, I. Javakhishvili, Arn. Chikobava, S. Janashia, G. Rogava...) considers these forms to be Circassians and name the territory (Guria-Samegrelo and Svaneti) where the Circassian tribes have resided at some time. According to other standpoints (G.Akhvlediani, A.Glonti...) these suffixes are of Common Circassian-Kartvelian origin. There is the third viewpoint: the names with -pxa, -qva, -ta suffixes represented in Georgian onomastics are of prop. Georgian origin (P. Ingoroqva, A. Oniani, M. Chukhua...).

Манана Букия

Черкесско-картвельские языковые встречи

Резюме

Исследования черкесско-картвельских языковых взаимоотношений имеют большую историю. Их исследовали как грузинские и черкесские, так и зарубежные ученые. Соответственно, накопился огромный научный материал, отражающий расхожие (зачастую, радикально расхожие) взгляды. Анализ языкового материала помогает нам в реконструкции перипетий картвельско-черкесских исторических взаимоотношений.

Языковые взаимоотношения подразумевают единый в генетическом отношении лексический фонд (общекавказский и общий черкесско-картвельский лексический материал) и заимствования. В настоящей работе представлены только те формы, которые мы считаем взаимозаимствования. Здесь же мы рассматриваем лексику, вошедшую в обе подсистемы из

третьего источника (иностранных языков).

Цель нашей работы представить исследования, содержавшие точки зрения, представленные в научном обращении, и показать наше отношение к ним. В процессе работы были выявлены общие черкесско-картвельские (общего происхождения, заимствования) лексические единицы, не замеченные ранее. Этому препятствовал тот факт, что до последнего времени в распоряжении исследователей не было сравнительно полных словарей сванского и мегрело-лазского диалектов, где активнее всего и выявляется языковая интерференция. В результате проведенных исследований по-новому было интерпретировано направление заимствования отдельных слов.

Создать представление о содержании монографии поможет перечень, на который мы обратили внимание в резюме.

Анализируемый материал был разбит на несколько частей:

1. Лексические единицы, вошедшие в картвельский из черкесского:

Выяснилось, что от глаза исследователей укрылось довольно много черкесско-абхазских форм, вошедших в картвельский:

Заимствование из формы: žāmk°ā (каб.), a-čamək°a (абх.), žamək°a / čamək°a (абаз.) «мамалыга из сыра и молока» в мегрельском диалекте čemkva / čemhva «подобие каши из молока и муки»;

bāš, (адыг.), baš, (кабард.), bača (убых.), laba (абаз.), a-lab, a-laba (абх.), «палка», a-labaša (абх.) «пастушья трость» – labaša (мегр.). Общее абхазско-черкесское слово заимствовано мегрельским из абхазского.

pədən (адыг.), pədən (кабард.), a-pdan / a-pdən (абх.) «железные оковы» > мегр. abdani / abudani / apdani «конские железные подковы»;

wəd°a (убых.), aanda (абх.), wanda (абаз.) «ограда» > ɣanda «ограда»;

tək° (адыг.) «уютное место», tæg° (кабард.), tər (абаз.), a-təf (абх.) «место». В абхазском это слово обозначает «пастушья летняя стоянка» – tɒu / tibi / tipu / təpe (мегр.) «стоянка для скота, пастуха на летовке»;

qarā / čarā (адыг.), qarā / čārā (кабард.), a-q̄ara (абх.), q̄ara (абаз.) «курдюк» > qera (мегр.) «курдюк»;

ɣ°əth (адыг.) «беременная» – ɣapaw (сван.) «беременная»;

čəg (адыг.) «сталь» – čei / čēi (сван.) «медь». Сванское слово, обозначающее сталь, стоит обособленно от соответствующих данных других картвельских языков;

ɣā (адыг.) «год», ɣa (убых.) «время, возраст», wa (абаз.) «время», aarən (абх.) «весна» > aruni (мегр.) «весна»;

šətaš (адын.), šətaš (кабард.), čaša (абаз.), čaš (убых.), a-xčat (абх.) «сливки, сметана» > xəčeti / xičeti (мегр.) «творожная масса из сыворотки».

2. слова, вошедшие в черкесский из картвельского:

bebera (груз.) «волдырь» > psəbəb «волдырь»;

buḡi (груз.), biḡw / buḡw (сван.) «сверло» > bəḡ°ə-i (адыг.) «болт»;

buḡini / buḡuni / buḡuni «деревянная посуда для простокваши», beḡw / boḡw (сван.) «посуда для пшеницы из коры дерева» > baḡ°əḡ (убых.) «деревянная посуда для приготовления и хранения сыра», a-bḡ°əl (абх.-абж.) «деревянная посуда для взбивания молока», bḡ°əl (абаз.) «бочка». Это общекартвельское слово вошло в абхазско-черкесский посредством мегрельского.

gvabanaḡi (груз.) «своеобразная верхняя одежда», gvabanaḡi (мегр.) «пастушья бурка» > ḡ°ābānaḡ (адыг.), ḡ°ābānaḡ (кабард.) «пастушья верхняя одежда», a-ḡ°abanaḡ (абх.), ḡ°abanaḡ (абаз.) «бурка из овечьей шкуры»;

dolo (мегр.) «поляна, поле» > d°ə (адыг.), a-d°ə «поле, луг»;

eṛša (мегр.), joṛša (лаз.) «полный» > psaw (адыг.) «целый», «полный». Формы, соответствующие этому мегрельскому слову, есть и в других картвельских языках: груз. savse зан. eṛša / oṛša сван. ḡweši. По нашему предположению, оно вошло в черкесский из мегрельского.

zeti (груз.) «масло», zeti (мегр.) «масло», zet (сван.) «масло» > zet (кабард.) «масло», a-zet (абх.) «масло». Это слово вошло в кабардинский и абхазский из грузинского языка.

tvali / tval-margaliṭi (груз.) «драгоценный камень», twäl

(сван.) «драгоценный камень» > twālā (убых.) «драгоценный камень». Убыхским языком оно было заимствовано из грузинского (Шагиров, там же);

ķīgi (груз.) «известь», ķīgi (мегр.) «известь», ķīgi (лаз.) «известь», ķīr (сван.) «известь» > ķīr (убых.) «известь», а-ķ'эг (абх.) «известь». В убыхский и абхазский вошло из грузинского (Шагиров, 1989: 139).

ķupo (мегр.) «корзина для рыбной ловли» > ķ'āпэ (адыг.), g'ap (каб.) «корзина», «кладовая», а-ķ'эпа (абх.) «ловушка для рыбы, корзина»;

lapša «кастрированный жеребец, мерин», labša / lapša / jabša (мегр.) «мерин» > aīaša / aīašā (адыг.), īaša (убых.) laš,a (абаз.), а-laš,a (абх.) «мерин, кастрированный жеребец». В отличие от соображения, высказанного в научной литературе, мы считаем, что это слово вошло в черкесский из мегрельского.

la'va (мегр.) «щека, челюсть»; „склон“ > īay'a / īay'a (убых.) «челюсть». Этого убыхского слова нет в других черкесских языках, возможно, оно вошло в убыхский из мегрельского;

omi (груз.) «война» > wajm (адыг.) «война». Возможно, было заимствовано адыгским из грузинского.

kasvi (груз.) «облепиха», kusī (мегр.) «облепиха, колючий куст» > k'эсэ (убых.) «колючка», а-кус «куст». В абхазский и убыхский это слово вошло из мегрельского.

komopzi (мегр.) «муж», komo i / komoži (лаз.) «муж» > k'ab-

ја (убых.) «муж, человек» (Фогт 1963: 133). Основы, соответствующей убыхскому k'abža, в абхазском и черкесском нет. Вероятно, оно было заимствовано в занском.

qlurі (груз.) «глото́к» > *əb (адыг.) «глото́к». Из всех черкесских диалектов эта форма представлена только в чсмгуйском. Можно предположить, что она была заимствована адыгейским из грузинского.

čiki (мерг.) «манжетка» > čsa «куст» (черк.), а-čək (абх.) «куст, кустарник»;

xarі (груз.) «тыква», харега «(диал.) одна из разновидностей тыквы», хари (лаз.) «тыква», харегаši (лаз.) «черная тыква» > q'ab (чем.) «тыква», qab (абадз.) «арбуз», qab (бжед.) «тыква». Возможно, это слово вошло в адыгейский из грузинского.

3. Заимствованная лексика, вошедшая в обе языковые системы из иностранных источников, где хорошо прослеживается промежуточное звено заимствования:

al'tmaq (адыг.), qätmaq (каб.), al'tmaq (убых.), a-rtmaq (абх.), artmaq (абз.) «сума» ≈ atamqa / atmaq / atma'a (мерг.) «пастушья сумка, сума». Заимствовано из тюркского. Ср. карач. artmaq «сумка», ног. artpal «сума»;

ažali (джавах.) «судьба, рок» ≈ až:aI / až:aI (адыг.) «смерть», «время смерти». Это слово заимствовано из арабского: ažal «срок», «предел», «время смерти»;

bašlaqi (груз.) „то же, что кабалах (башлык)“, bašlaqi

(мерг.) «башлык», başlu / başluı ≈ başlı'eq (адыг.) «башлык», başlı'eq (кабард.) «башлык», başlı'eq (убых.) «башлык», başləq (абаз.) «башлык». Грузинским и черкесским это слово было заимствовано из тюркского;

bina (груз.) «отдельное жилище», bina (сван.) «жилище, жилье» > bān / bānə (адыг.) «могила», bənə (убых.) «могила». Происходит от арабского bina, в тюркском представленного в форме bina «здание».

boğazi (груз.) «гавань», boğazi (гур.) «стоянка для плотов, гавань», boğazi (мерг.) «бухта, залив», boğazi (лаз.) «пролив ≈ bāğ'āz (шапс.) «гавань», a-bağ'aza (абх.) «гавань». Картвельские и абхазско-черкесские формы происходят от тюркского boğaz «пролив, канал». Это слово похоже на сравнительно недавнее заимствование, возможно, оно вошло в картвельский и абхазско-грузинский самостоятельно.

buıı (груз.) «пар ≈ baħā / paħ (адыг.) «пар». Невозможно отделить эти слова от арабской формы bukar «пар» и тюрк. buhar «id».

daşta (груз.) «пачка, упавка письменной бумаги ≈ dest(ā) (адыг.) «пачка, упаковка», deşā (кабард.) «спичечный коробок», desta (абаз.) «пакет, пачка, упаковка». Ср. тюрк. (< перс.) deste «пачка, пучок».

devi (груз.) «злое сказочное существо», demi / ndemi (мерг.), divi (лаз.), dāw / dāw / dāw (сван.) «дэв» (великан) = dev (убых.) «дэв», a-daw / a-dawə (абх.) «дэв»; несмотря на то, что это слово было заимствовано грузинским, убыхским и

абхазским из восточного мира, где оно представлено в форме div, в абхазский и убыхский оно вошло из грузинского: абхазское слово было получено в результате трансформации грузинского дэв, убыхское же прямо повторяет грузинскую форму;

tamada «глава застолья» ≈ thāmadā (адыг.) «1. старший», 2. «зять, поклонник», а-tamada (абх.) «старик». Происходит от перс. dāmād «зять». На Кавказе вести застолье поручали зятю, отсюда переход семантики зять > тамада.

tariyi «дата», tariyi (лаз.) «дата, история» ≈ taurəx (адыг.), taurəx (кабард.) «легенда, предание», а-taарəx / а-t'əгəx (абх.) «история». Арабское tawāriḫ вошло в персидский, тюркский и почти во все кавказские языки;

topi (груз.) «винтовка», topi (мерг.) «id.», twep / tör / tep / top (сван.) «id.» ≈ top (адыг.), top (кабард.), top (абаз.), top (убых.) «винтовка». Заимствовано из тюркского top «винтовка»;

qala (груз.) «олово», qale (мерг.) «олово» ≈ qälaj (адыг.) «олово», а-qalej (абх.) «id.», qalij (абаз.) «олово», араб.-перс. qalī абхазским заимствовано из грузинского (Чарайя 1912: 12). По мнению Б. Балкарова, qala в кавказские языки это слово вошло из арабского или персидского посредством грузинского.

lula (груз.) «ствол» ≈ lül(ä) / lülä (адыг.), lülä (убых.), lül'a (абаз.) «курительная трубка». Семантика лула ≈ курительная трубка перекрывают друг друга. Мы полагаем, что в черкесские языки это слово вошло из грузинского. Ср. тюрк. (<перс.) lüle «трубка»;

maša (груз.) «клещи, кочерга», maša (мерг.) «клещи для угля» ≈ maša (убых.) «клещи, долото», а-maša (абх.) «клещи для угля». Ср. maša «долото, клещи». Несмотря на то, что это слово является тюркским, не исключено, что в абхазский и убыхский оно вошло из грузинского.

oqa (груз.), oqa (лаз.) «единица измерения (около 1,200г), ока» ≈ uаqа / uоqа (убых.), а-wаqа (абх.) «ока». Несмотря на то, что обе эти языковые единицы восходят к тюркскому okka, но согласный звук в абхазской форме вызывает предположение, что промежуточным звеном заимствования для неё был грузинский;

paidi (гур., кизик.) «выгода, прибыль», penda (мерг.) «достаток, изобилие», faide (лаз.) «польза, пригодный», paida / pājda (сван.) «достаток, изобилие» ≈ fedā (адыг.), а-fajda (абх.), fajda (абаз.) «доход» < тюрк. fayda «прибыль, выгода»;

čanaχi (груз.) «деревянная или жестяная посуда для зерна цилиндрической формы» ≈ šənaq (кабард.) «миска», а-čanaχ (абх.) «тарелка, миска». Происходит от тюркского çanak «глиняная миска».

hampala (мох.) «клецки на воде или молоке» ≈ hałəramā (адыг.), xāł'amā (каб.), а-hampal (абх.), hampal (абаз.) «пироги из кукурузного теста» < тюрк. yatlama «слоеные пироги»;

qabuli (груз.), qabuli (мерг.), qabul / qālbun (сван.) «согласен, за» ≈ qabāl (убых.), а-qabəl / а-qabul (абх.) «согласие», qabāl (абаз.) «разрешение» < тюрк. (< араб.) kabul «принять, согласиться».

4. Звукоподражательные слова, не особо надежные для установления заимствования, но в результате наблюдения за некоторыми формами все же прослеживаются определенные направления:

bzǰali (груз.) «крутиться» = bzabzǰaw (адыг.) «крутиться»;

bubuni (груз.) «мычание» – buwəp / bəwəp (адыг.) «рёв»; адыгейское слово, как и грузинское, звукоподражательное. Ср. абх. а-бəw°w°ra «рёв»;

q̄aq̄ani (груз.), q̄aq̄ali (мегр.) «гогот» > q̄āq̄ān (адыг.), q̄əg-q̄əg (убых.), а-q̄aq̄ara / а-q̄aq̄aḡa (абх.) «кудахтанье, гогот». Фонетические варианты абхазских слов, как и убыхских, предоставляют нам возможность предположить, что здесь ощущается влияние картвельского, а-q̄aq̄ara заимствовано из грузинского, а-q̄aq̄aḡa и q̄əg-q̄əg – из мегрельского;

repa (груз.) «движение крыльями, летать», ruḡina (мегр.) «летать» – rəg-rəg (кабард.) «шум полета, имитация», rəg (убых.), rəḡa (абаз.), а-рəḡ (абх.) «летать»; звукоподражательные слова. П. Чарайя связывает эти формы с мегрельским rapal «бабочка»;

kes-kes (мегр.) «так зазывают козу» > k̄əs-k̄əs (адыг.), q̄ās-q̄ās (убых.), kasa-kasa / k̄ās-k̄əs / k̄ās-k̄ās (абх.) «междометия для зазыва козы, козлят». Мы полагаем, что это звукоподражательное слово связано с мегрельским kasaḡi, обозначающим «козленок». Соответственно, в абхазско-черкесском эти формы нужно рассматривать как заимствования

из мегрельского.

xvṭinva (груз.) «храп», хигṭini (мегр.), хигini (сван.) «храп» – рэгqəп (адыг.), рэгqāп (кабард.) «храп», а-х'эгх'гга (абх.) «храп».

5. *varia*. В этой группе представлены слова с общей семантикой в картвельских, абхазском и черкесском, схожие фонетически, не являющиеся общекавказскими или принадлежностью картвельско-черкесского лексического фонда, соответственно, мы должны их подразумевать как заимствования, однако в нашем распоряжении нет надлежащего материала для определения направления заимствований:

bugri (груз.) «прыщи» ≈ bāg° / bāg°ə (адыг.) «прыщ»;

bəxə (сван.) «морковь» ≈ рхə (адыг.) «морковь», рхə (кабард.) «морковь».

zozini (груз.) «тихий, неспешный», zozuna (груз.) «несмело, еле-еле» ≈ z'az'ă / z'az' (адыг.), ž,waž,wa / zaza (абаз.) «тихий, неспешный»;

ləžwmi (сван.) «пахать» ≈ z°'āп (адыг.) «пахать»; семантика и строение основ в сванском и адыгейском схожи.

aby°ă (адыг.), aby°ă (кабард.), aby'а (убых.) «гнездо» ≈ obyе (лаз.) «гнездо»;

liçāne (сван.) «полоть» доск. «выдирать» ≈ рçāп (адыг.) «полоть»; схожие формы по семантическому и фонетическому составу.

ləlyep (сван.) «большой котел» = ĩäy°p (адыг.) «медный котел»; считаем, что здесь одна и та же основа.

К настоящей работе прилагается Черкесско-абхазский ономастикон в Грузии, где представлен обзор научной литературы с анализом собственных имен (топонимы, антропонимы) с элементами -пса, -ква, -та, хранящихся в грузинском.

По мнению части ученых, указанные формы являются черкесскими и указывают на след былого проживания на этой территории (Гурия-Самегрело и Сванетия) черкесских племен (Н. Марр, И. Джавахишвили, Арн. Чикобава, С. Джанашия, Г. Рогава...).

Согласно другим взглядам, эти суффиксы общего черкесско-картвельского происхождения (Г. Ахвледиани, А. Глonti...).

Существует и третья точка зрения, согласно которой имена с суффиксами -пса, -ква, -та, представленные в грузинской ономастике, являются именами собственно грузинского происхождения (П. Ингороква, А. Ониани, М. Чухуа).

გამოყენებული ლიტერატურა

აბაევი 1958 – В. И. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. 1. Москва-Ленинград

აბაევი 1973 – В. И. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т.2. Ленинград

აბაევი 1979 – В. И. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т.3. Ленинград

აბაევი 1989 – В. И. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. 4. Ленинград

აბდოკოვი 1973 – А. И. Абдоков, Фонетические и лексические параллели Абхазско-Адыгских языках, Нальчик

აბდოკოვი 1983 – А. И. Абдоков, О звуковых и словарных соответствиях северокавказских языках, Нальчик.

აბრლ 1967 – Абазинско-русский словарь. Москва

აბულაძე 1973 – ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი

ადრლ 1975 – Адыгейско-русский словарь, Майкоп

აეგლ 2010 – Толковый словарь адыгейского языка. Т. 1
Майкоп

აეგლ 2012 – Толковый словарь адыгейского языка. Т. 2
Майкоп

აეგლ 2014 – Толковый словарь адыгейского языка. Т. 3
Майкоп

ავალიანი 1995 – ა. ავალიანი, ქართულ-მეგრულ-სვანუ-

რი სიტყვარი, თბილისი

ავიძბა 2010 – ლ. ავიძბა, დაავადების აღმნიშვნელი ზოგიერთი ტერმინისათვის აფხაზურ ენაში, ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები, ტ. II თბილისი

აკაბა 1984 – Л. Х. Акаба, Исторические корни архайческих ритуалов абхазов. Сухуми

ანდრონიკაშვილი 1966 – მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, ტ. I, თბილისი

არშბა 1980 – Н. В. Аршба, Словарь животноводческих терминов. Абхазско-русский, русско-абхазский. Сухуми

ასათიანი 1974 – ი. ასათიანი, ჭანური (ლაზური) ტექსტები, თბილისი

ახვლედიანი 1957 – გ. ახვლედიანი, აფხაზეთის ისტორიული ტოპონიმიკის ზოგიერთი საკითხისათვის, ჟურნალი „მნათობი“, № 2

ბალყაროვი 1965 – Б. Х. Балкаров, Адыгские элементы в Осетинском языке, Нальчик

ბართაია 2010 – ნ. ბართაია, ქართულში შემოსული სპარსული ლექსიკა, თბილისი

ბაღათურია 1996 – ნ. ბაღათურია. ლაფშა-ს ეტიმოლოგიისათვის. ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები. VI. თბილისი

ბახია-ოქრუაშვილი 2011 – ს. ბახია-ოქრუაშვილი, აფხაზთა ეთნოლოგია, თბილისი

ბერიძე 1912 – ვ. ბერიძე, სიტყვის კონა იმერულ და რაჭულ თქმათა, სანკტ-პეტერბურგი

ბოუდა 1950 – K. Bouda, Beiträge zur etymologischen Erforschung des Geirgischen. „Lingua“, II, № 3

ბოუდა 1960 – Ch. Bouda, Étymologies oubykh. „Journal Asiatique“. v. CCXLVIII, fasc. 2. Paris

ბჟანია 1962 – И. Н. Бжания, Из истории хозяйства абхазов. Этнографические очерки. Сухуми

ბუკია 1999 – მ. ბუკია, ცხენოსნობისა და მეცხენეობის ლექსიკა ზანურში (მეგრული დიალექტის მიხედვით), სა-დისერტაციო ნაშრომი ფილოლოგიის მეცნიერებათა კან-დიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი

ბუკია 2001 – მ. ბუკია, ქრისტიანული ტერმინოლოგიის დამკვიდრების გზები მეგრულ საკულტო ლექსიკაში. ქარ-თველური მემკვიდრეობა. ტ. V, ქუთაისი

ბუკია 2002 – მ. ბუკია, კოლხურ-აფხაზური ისტორი-ულ-ეთნოგრაფიული ურთიერთობის ასახვა მეგრულ ტრანსჰუმანსურ ლექსიკაში. ქართველური მემკვიდრეობა. ტ. VI, ქუთაისი

ბუკია 2006 – მ. ბუკია, რამდენიმე ურთიერთნასეს-ხობისათვის მეგრულსა და აფხაზურში, თსუ ზუგდიდის ფილიალის შრომები, II, თბილისი

ბუკია 2006-ა – მ. ბუკია, ცხენოსნობისა და მეცხენეობის ლექსიკა ზანურში, თბილისი

ბუკია 2007 – მ. ბუკია, ქართველურ-აფხაზური ლექსი-კური შეხვედრები, კავკასიოლოგიური კრებული, თბილისი

ბუკია 2008 – მ. ბუკია, კომპოზიტთა ერთი რიგისა-

თვის ქართველურ და აფხაზურ ენებში, შ. მესხიას ზუგ-
დიდის სახელმწიფო ინსტიტუტის შრომების კრებული, I,
თბილისი

ბუკია 2009 – მ. ბუკია, ქართველურ-აფხაზური ლინ-
გვოკულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან II. რიტუა-
ლური ლექსიკა, ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და
აფხაზოლოგიის პრობლემები, ტ. I, თბილისი

ბუკია 2013 – მ. ბუკია, ნარკვევები ქართველურ-აფხა-
ზური ლინგვოკულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან,
ტ. I, თბილისი

ბლაჟბა 1948 – Х. Бражба, Общие корни (и основы) в
абхазском и картвельских языках, იბერიულ-კავკასიური
ენათმეცნიერება, II, თბილისი

გაჩეჩილაძე 1976 – პ. გაჩეჩილაძე, იმერული დია-
ლექტის სალექსიკონო მასალა, თბილისი

გენკო 1998 – Генко Н. А. Абхазско- русский словарь,
Сухуми

გვანცელაძე 1997 – თ. გვანცელაძე, ქართველიზმები
აფხაზურ ბოტანიკურ ტერმინოლოგიაში და აფხაზთა ის-
ტორიული მიგრაციის მიმართულებანი, კრებული „გიორ-
გი როგავას“, თბილისი

გვანცელაძე 1997-ა – თ. გვანცელაძე, აფხაზეთის ისტო-
რიოგრაფიის ლინგვისტური საფუძვლები. დისერტაცია ფი-
ლოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის
მოსაპოვებლად. თბილისი

გვანცელაძე 2000 – თ. გვანცელაძე, კვირის დღეთა
აღნიშვნის აფხაზურ-აბაზური სისტემის ისტორიისათვის,

არნოლდ ჩიქობავას საკითხავები-XI, თბილისი

გვანცელაძე 2003 – თ. გვანცელაძე, აფხაზური და ქართველური ენების შემსწავლელთათვის, ქართულ-აფხაზური ლექსიკონი, ტ. I, თბილისი

გვანცელაძე 2011 – თ. გვანცელაძე, აფხაზური ენა, სტრუქტურა, ისტორია, ფუნქციონირება, თბილისი

გოგებაშვილი 1999 – ც. გოგებაშვილი. ფერის აღმნიშვნელ ლექსემათა სემანტიკურ-სტრუქტურული ანალიზი სვანურ ენაში. ავტორეფერატი ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი დისერტაციისა. თბილისი

გუდავა 1959 – Т. Е. Гудава, Сравнительный анализ глагольных основ в аварском и андийских языках, Махачкала

გუდავა 1964 – ტ. გუდავა, მერცხალი, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. XIV, თბილისი

გულია 2004 – დ. გულია, ქართულ-მეგრულ-აფხაზური ლექსიკონი, „მახარია“, № 1, თბილისი

დეეტერსი 1957 – G. Deeters, Bemerkungen zu K. Bouda's „Südkaukasisch-nordkaukasischen Etymologien“, Göttingen

დიუმეზილი 2009 – ჟ. დიუმეზილი, ლაზური ზღაპრები და გადმოცემები, თბილისი

დიუმეზილი 2015 – ჟ. დიუმეზილი, შესავალი ჩრდილო-კავკასიურ ენათა შედარებით გრამატიკაში, თბილისი

ელიავა 1997 – გ. ელიავა, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, მარტვილი – თბილისი

ვანილიში 1964 – მ. ვანილიში, ა. თანდილავა – ლაზეთი, თბილისი

ვახუშტი 1973 – ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბილისი
ვაისმანი 1889 – А. Вейсмань, Греческо-русский словарь, С-Петербург

თანდილავა 2013 – ა. თანდილავა, ლაზური ლექსიკონი, თბილისი

თოფურია 1965 – ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა დიალექტების მონაცემთა მნიშვნელობა ენის ისტორიისა და ზოგადი ენათმეცნიერებისათვის, საქ. მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, № 2

თოფურია, ქალდანი 2000 – ვ. თოფურია, მ. ქალდანი, სვანური ლექსიკონი, თბილისი

იაკოვლევი 1941 – Н. Яковлев, Д. Ашхамаф, Грамматика адыгского литературного языка, Москва-Ленинград

იმნაიშვილი 2006 – გ. იმნაიშვილი, გურული დიალექტი, თბილისი

ინგორიყვა 1954 – პ. ინგორიყვა, გიორგი მერჭულე, თბილისი

კასლანძია 2005 – В. А. Касландзия, Абхазско-русский словарь, т. I, Сухуми

კასლანძია 2005-ა – В. А. Касландзия, Абхазско-русский словарь, т. II, Сухуми

კახაძე 1969 – ო. კახაძე, ჰურეულის ზოგიერთი ტერმინის შესახებ ქართულში, იკე, ტ. XII, თბილისი

კერაშევა 1957 – З. И. Керашева, Особенности шапсугского диалекта адыгейского языка, Майкоп

კვარკია 1981 – В. Е. Кварчия. Животноводческая

лексика в абхазском языке, Сухуми

კვახაძე 2014 – ალ. კვახაძე, ჩერქეზულ ენა-კილოთა სემანტიკურ-შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი

კილბა 1983 – Э. Килба, Особенности речи батумских абхазов, Тбилиси

კლიმოვი 1963 – Г. А. Климов, О лексике осетинского происхождения в сванском языке, Этимология, Москва

კლიმოვი 1964 – Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, Москва

კლიმოვი 1965 – Г. А. Климов, Абхазско-адыгские этимологии (исконный фонд). Этимология, Москва

კლიმოვი 1968 – Г. А. Климов, Абхазско-адыгские этимологии II (заимствованный фонд). Этимология-1966, Москва

კლიმოვი 1969 – Г. А. Климов, Абхазоадыгско-картвельские лексические параллели. Этимология-1967, Москва

კლიმოვი 1971 – Г. А. Климов, Кавказские этимологии, Этимология-1968, Москва

კლიმოვი 1971-ა – Г. А. Климов, Рецензия на работу Ж. Дюмезиля „Documents anatoliens sur les langues et les traditions du Caucase, IV. Récits lazès (dialecte d'Archavi)“, Этимология-1968, Москва

კლიმოვი 1986 – Г. А. Климов, Введение в кавказское языкознание, Москва

ლიპარტელიანი 2014 – ა. ლიპარტელიანი, სვანურ-ქართული ლექსიკონი (ჩოლურული კილო), თბილისი

ლომთათიძე 1955 – ქ. ლომთათიძე, ბგერათა პროცესებისა და ბგერათა შესატყვისობების ზოგი საკითხი იბერიულ-კავკასიურ ენებში (ქართულ-აფხაზურ-ადიღურ მასალაზე), საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. XVI, 10, თბილისი

ლომთათიძე 1956 – ქ. ლომთათიძე, აფხაზთა ვინაობისა და განლაგების ზოგიერთი საკითხის შესახებ, ჟურნალი „მნათობი“, № 12

ლომთათიძე 1961 – ქ. ლომთათიძე, გაქვავებულ გრამატიკულ კლას-ნიშანთა საკითხისთვის აფხაზური ენის სახელის ფუძეებში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XXVI, № 1, თბილისი

ლომთათიძე 1974 – ქ. ლომთათიძე, უბიხურ ენაში ქართველურ ენათაგან შესული ლექსიკური მასალის საკითხისთვის, იკე, ტ. XIX, თბილისი

ლომთათიძე 1976 – ქ. ლომთათიძე, აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი, I, ფონოლოგიური სისტემა და ფონეტიკური პროცესები, თბილისი

ლომთათიძე 1984 – ქ. ლომთათიძე, კომპლექსთაგან მომდინარე ბილაბიალური ხშულები ქართველურ ენებში, თბილისი

ლომთათიძე 1999 – ქ. ლომთათიძე, აფხაზურსა და ქართველურ ენებში არსებული ზოგი საერთო ფუძის ნასესხობის მიმართულებისათვის, ჩიქობავას საკითხავები – X. თბილისი

ლომთათიძე 2000 – ქ. ლომთათიძე, მიწათმოქმედების დარგის ერთი საერთო ზმნური ფუძე ქართულსა და აფხაზურში და მისი ეტიმოლოგიის ცდა, ქართველური მემკვიდ-

რეობა, IV, ქუთაისი

ლომთათიძე 2001 – ქ. ლომთათიძე, ერთი ფონეტიკური კანონზომიერება ბგერათა ფარდობისა: ხ (ჰ), ხვ (ჰვ) > აფხ. ჰ, ჰ° (ნასესხებ ფუძეებში) და სვან. მეხვბე („ძმა ძმისთვის“) > აფხ. ამაჰ°, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მე-60 სამეცნ. სესიის მასალები, თბილისი

მაგაზანიკი 1945 – Д. А. Магазаник. Турецко-русский словарь. Москва

მარი 1910 – Н. Я. Марр. Грамматика Чанского (Лазского) языка с хрестоматией и словарем, Типография императорской академии наук, С.-Петербург, 1910

მარი 1912 – Н. Я. Марр. К вопросу о положении абхазского языка среди яфетических. „Материалы по яфетическому языкознанию“, V, СПб, 1912

მარი 1939 – Н. Я. Марр. Избранные работы. т. 5, Москва-Ленинград

მარტიროსოვი 1984 – ა. მარტიროსოვი, ქართული ენის ჯავახური დიალექტი, თბილისი

მაყაშვილი 1991 – ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, მცენარეთა სახელწოდებანი, თბილისი

მაჭავარიანი 1966 – გ. მაჭავარიანი, სუბსტრატის საკითხისათვის დასავლურ-ქართველურ (ზანურ-სვანურ) ენობრივ არეალში, იკე, XV, თბილისი

მაჭავარიანი 2005 – ნ. მაჭავარიანი, ყურძნის ჯიშების აღმნიშვნელი სახელწოდებები აფხაზურში, საენათმეცნიერო მიკბანი, XVII, თბილისი

მაჭავარიანი 2006 – ნ. მაჭავარიანი, მცენარეთა ლექსიკა აფხაზურში, თბილისი

მაჭავარიანი 2009 – ნ. მაჭავარიანი, ფრინველთა აფხაზური სახელწოდებების სემანტიკურ-სტრუქტურული ანალიზი, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. 37, თბილისი

მაჭავარიანი 2014 – ნ. მაჭავარიანი, აფხაზური აკამპალ ლექსების ეტიმოლოგიისათვის, იკე, ტ. 42, თბილისი

ონიანი 1989 – ა. ონიანი, ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკის საკითხები, თბილისი

ჟღენტი 1938 – ს. ჟღენტი, ჭანური ტექსტები, არქაბული კილოკავი, თბილისი

ჟღენტი 1953 – ს. ჟღენტი, ჭანურ-მეგრულის ფონეტიკა. თბილისი

რალ 1964 – Русско-абхазский словарь, гл. ред. Х. С. Бражба, Сухуми

როგავა 1943 – გ. როგავა, ზანური ბალ- (ბალ-უნ – „ეყოფა“, „კმარა“) ზმნის ეტიმოლოგიისათვის, საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. IV, № 6, თბილისი

როგავა 1946 – გ. როგავა, ფარინგალურ ხშულთა რიგისათვის ქართველურსა და ადიღურ ენებში (ამონაბეჭდი), იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. I, თბილისი

როგავა 1956 – Г. В. Рогава, К вопросу о структуре именных основ и категориях грамматических классов в Адыгских (Черкесских) языках, Тбилиси

როგავა 1978 – უბიხურიდან შეთვისებული ერთი ზმნური ძირი ზანურში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული, I, თბილისი

როგავა 1987 – გ. როგავა, ზოგი ადიღური სიტყვა ქართველურ ენებში, ეტიმოლოგიური ძიებანი, თბილისი

საბა 1991 – სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, თბილისი

საბა 1993 – სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. II, თბილისი

საღლიანი 2005 – მ. საღლიანი, ნასესხობანი სვანურ ენაში, დისერტაცია ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებად, თბილისი

საღლიანი 2013 – მ. საღლიანი, სვანურ-აფხაზურ-ადიღური (resp. ჩერქეზული) ლექსიკური შეხვედრები, ეტიმოლოგიური ძიებანი X, თბილისი

სახოკია 1985 – თ. სახოკია, მოგზაურობანი, ბათუმი

სულამანიძე 1990 – ლ. სულამანიძე, ე. წ. აფხაზურ-ადიღურ-ჩერქეზულ ელემენტთა შესახებ ქართველურ საკუთარ სახელებში, ჟურნალი „განთიადი“, № 10

ტულუში 2007 – ა. ტულუში, გურიაში აფხაზურ-ადიღური ტოპონიმებისა და გენეონიმების გაჩენის მიზეზისა და დროის საკითხისათვის, ქართველური ონომასტიკა, III, თბილისი

უსლარი 1887 – П. К. Услар. Этнография Кавказа. Языкознание. Абхазский язык. Тифлис

ფენრიხი, სარჯველაძე 2000 – ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი

ფოგტი 1963 – H. Vogt. Dictionnaire de la langue Oubykh. Oslo

ფოჩხუა 1974 – ბ. ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბილისი

ქავთარაძე 1972 – ი. ქავთარაძე, რამდენიმე საერთო ხმა-რების სიტყვა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, თსუ შრომები, B

3 (142). თბილისი

ქართლის ცხოვრება 1955 – ქართლის ცხოვრება, მატია-
ნე ქართლისაჲ, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითად ხელნა-
წერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I

ქართული ლექსიკონი 2014 – გ. ცოცანიძე, ნ. ლოლაძე,
ქ. დათუკიშვილი, ქართული ლექსიკონი, თბილისი

ქაჯაია 2001 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსი-
კონი, ტ. I, თბილისი

ქაჯაია 2002 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსი-
კონი, ტ. II, თბილისი

ქაჯაია 2002-ა – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსი-
კონი, ტ. III, თბილისი

ქაჯაია 2009 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსი-
კონი, ტ. IV (დამატებანი), თბილისი

ქდკ – ქართული დიალექტოლოგიური კორპუსი
www.corpora.co

ქეგლ – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი
არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, თბილისი, 1955-1964

ქირია 2015 – ჭ. ქირია, ლ. ეზუგბაია, ო. მემიშიში,
მ. ჩუხუა, ლაზურ-მეგრული გრამატიკა, თბილისი

ქობალაია 2010 – ა. ქობალაია, მეგრული ლექსიკონი,
თბილისი

ქუთელია 1982 – ნ. ქუთელია, ლაზური პარამითეფე,
თბილისი

ქუთელია 2005 – ნ. ქუთელია, ლაზურის ფონემატური
სისტემა, თბილისი

ქურდიანი 2007 – იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიე-

რების საფუძვლები, თბილისი

დლონტი 1981 – ალ. დლონტი, ტოპონიმური ძიენაბი,
ტ. III, თბილისი

დლონტი 1984 – ალ. დლონტი, ქართულ კილო-თქმა-
თა სიტყვის კონა, თბილისი

ციფშიძე 1914 – И. А. Кипшидзе, Грамматика мингрельско-
го (иверского) языка с хрестоматией и словарем. С-ПБ

ყრღ 1957 – Кабардинско-русский словарь, Москва

შაგიროვი 1977 – А. К. Шагиров. Этимологичес-
кий словарь адыгских (черкесских) языков. т. I.
Москва

შაგიროვი 1977-ა – А. К. Шагиров. Этимологичес-
кий словарь адыгских (черкесских) языков. т. II.
Москва

შაგიროვი 1982 – А. К. Шагиров. Материальные и
структурные общности лексики абхазско-адыгских языков.
Москва

შაგიროვი 1989 – А. К. Шагиров, Заимствованная
лексика абхазско-адыгских языков. Москва

შაყრილი 1968 – К. С. Шакрыл, Некоторые лексические
и звуковые соответствия в абхазско-адыгских языках, Сухуми

შაყრილი 1971 – К. С. Шакрыл, Очерки по абхазско-
адыгских языках, Сухуми

შაყრილი 1985 – К. С. Шакрыл, Труды. Очерки по
абхазскому языку и фольклора, Сухуми

შაყრილი 1986 – К. С. Шакрыл, В. Х. Конджария,

Словарь абхазского языка, т. I, Сухуми

შაყრილი 1987 – К. С. Шакрыл, В. Х. Конджария, Л. П. Чкадуа, Словарь абхазского языка, т. II, Сухуми

შენგელია 1978 – ვ. შენგელია, მეგრული ჭირკუ სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის, ზოგადი და იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების საკითხები, თბილისი

შენგელია 1999 – ვ. შენგელია, ქართველურ და ჩერქეზულ ენობრივ სისტემათა ისტორიისათვის, ავტორეფერატი ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი დისერტაციისა

შენგელია 2006 – ვ. შენგელია, ქართველურ და ჩერქეზულ ენობრივ სისტემათა ისტორიის ზოგი საკითხი, თბილისი

შენგელია 2006 – ე. შენგელია, სამოსელთან დაკავშირებული ძირითადი ლექსიკა მეგრულ-ლაზურში, საენათმეცნიერო ძიებანი, XXII, თბილისი

ჩართოლანი 2003 – ნ. ჩართოლანი, სვანური ტექსტები და ლექსიკა, ბალსზემოური კილო, თბილისი

ჩიქობავა 1937 – არნ. ჩიქობავა, სიტყვა „ზოგი“-ს ეტიმოლოგიისათვის, ენიმკი-ს მოამბე, ტ. 1, თბილისი

ჩიქობავა 1938 – არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი

ჩიქობავა 1942 – არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბილისი

ჩიქობავა 1948 – А. С. Чикобава, Картвельские языки, их исторический состав и древний лингвистический облик, ибериულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. II, თბილისი

ჩუბინაშვილი 1887 – დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, ს.-პბ. Д. Чубинашвили, Грузино-русский

სლოვარ, С.-Пб

ჩუხუა 2000-2003 – მ. ჩუხუა, ქართველურ ენა-კილო-თა შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი

ჩუხუა 2006 – მ. ჩუხუა, ლაბიალურ თანხმოდანთა შესატყვისობისათვის ქართველურსა და აფხაზურ-ადილურ ენებში, არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 65-ე სამეცნიერო სესიის მასალები, თბილისი

ჩუხუა 2007 – მ. ჩუხუა, დენტალური რიგის ბგერითი შესატყვისობანი ქართველურსა და აფხაზურ-ადილურ ენებში, ჩიქობავას საკითხავები-XVIII, თბილისი

ჩუხუა 2007-ა – მ. ჩუხუა, ამოსავალ სისინა სიბილანტთა რეფლექსაციისათვის ქართველურ და აფხაზურ-ადილურ ენებში, არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 66-ე სამეცნიერო სესიის მასალები, თბილისი

ჩუხუა 2011 – მ. ჩუხუა, -ყვა დაბოლოების გენეზისისათვის ქართველურ ენებში, ლინგვოკულტუროლოგიური მიეზანი, ტ. II, ბათუმი

ძიძარია 1989 – О. П. Дзидзария, Морская лексика в абхазском языке, Сухуми

ჭანტურია 1996 – აკ. ჭანტურია, მასალები მეგრულ-ქართული ეთნოგრაფიული ლექსიკონისათვის, თსუ შრომები, ტ. 321, თბილისი

ჭარაია 1912 – П. Чарая, Об отношении абхазского языка к яфетическим, МЯЯ, IV, С.-Пб

ჭარაია 1997 – პ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი

ჭინჭარაული 2005 – ა. ჭინჭარაული, ხევსურული ლექსიკონი, თბილისი

ხაბიჩევი 1980 – М. Хабичев. Взаимовлияние языков народов Западного Кавказа. Черкеск. 1980.

ჯავახიშვილი 1937 – ივ. ჯავახიშვილი, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, თბილისი

ჯავახიშვილი 1950 – ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები, თბილისი

ჯავახიშვილი 1962 – ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, III-IV, თბილისი

ჯავახიშვილი 1976 – მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და წვრილი ხელოსნობის ისტორიისათვის. ივ. ჯავახიშვილის საერთო რედაქციით. ტ. I. აღმშენებლობა და ავეჯი, თბილისი

ჯავახიშვილი 1986 – მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და წვრილი ხელოსნობის ისტორიისათვის. ივ. ჯავახიშვილის საერთო რედაქციით, ტ. IV, ნაწ. I. მესაქონლეობა, თბილისი

ჯავახიშვილი 1986-ა – მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და წვრილი ხელოსნობის ისტორიისათვის. ივ. ჯავახიშვილის საერთო რედაქციით, ტ. III, ნაწ. II. საჭმელ-სასმელი, თბილისი

ჯანაშია 1942 – ს. ჯანაშია, სვანურ-ადილური (ჩერქეზული ენობრივი შეხვედრები (ქართველურ-ადილური პარალელები, I), ენიმკის მოამბე, ტ. 12, თბილისი

ჯანაშია 1952 – ს. ჯანაშია, ეგნატე ინგოროყვას გენეალოგიისათვის, შრომები, ტ. 2, თბილისი

ჯანაშია 1954 – ბ. ჯანაშია, აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი

ჯანაშია 1955 – Б. П. Джанашия, Абхазская лексика виноградарства и виноделия, автореферат диссертационной работы, представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Тбилиси

ჯანაშია 1959 – ს. ჯანაშია, ჩერქეზული (ადიღეური) ელემენტი საქართველოს ტოპონიმულაში, შრომები, ტ. 3, თბილისი

ჯანაშია 1960 – Н. С. Джанашия, Религиозные верования абхазов. Статьи по этнографии Абхазии. Сухуми

ჯანაშია 1968 – ს. ჯანაშია, ეთნოგრაფია, შრომები, ტ. IV, თბილისი

ჯანაშია 2007 – С. Джанашия, Черкесские дневники, Тбилиси

ჯანაშია 2015 – რ. ჯანაშია, უბიხური ენა, თბილისი

ჯიქია 1974 – ს. ჯიქია, თურქულ-ლაზური ენობრივი ურთიერთობიდან. 3. თურქული ზგერების გადმოცემისათვის ლაზურში. თსუ შრომები, В 8-9 (155-156), თბილისი

ჯიქია 1975 – ს. ჯიქია, თურქულ-ლაზური ენობრივი ურთიერთობიდან. 4. თურქული ლექსიკური ელემენტებისათვის ლაზურში. თსუ შრომები. ენათმეცნიერება. ტ. 164. თბილისი

შემოკლებათა განმარტებანი

აბაზ.	აბაზური
აბჟ.	აბჟური
აბძ.	აბძახური
ადილ.	ადილეური
აზერ.	აზერბაიჯანული
ალთ.	ალთაური
ანატ.	ანატოლიური
ანდ.	ანდიური
არაბ.	არაბული
არაბ.-სპარ.	არაბულ-სპარსული
არჩ.	არჩიბული
აფხ.	აფხაზური
აფხ.-აბაზ.	აფხაზურ-აბაზური
ალულ.	ალულური
ახვახ.	ახვახური
ბაგვ.	ბაგვალალური
ბალყ.	ბალყარული
ბაცბ.	ბაცბური
ბელ.	ბელორუსული
ბეჟ.	ბეჟიტური
ბერძ.	ბერძნული
ბზ.	ბზიფური

ბოთლ.	ბოთლიხური
ბჟედ.	ბჟედუდური
ბულგ.	ბულგარული
გერმ.	გერმანული
გურ.	გურული
დარგ.	დარგუული
დიგ.	დიგორული
დიდ.	დიდოური
ვაინახ.	ვაინახური
ზან.	ზანური
ზემოიმერ.	ზემოიმერული
ზუგდ.	ზუგდიდი
თაბას.	თაბასარანული
თათრ.	თათრული
თურქ.	თურქული
თურქ.-არაბ.	თურქულ-არაბული
თურქ.-სპ.	თურქულ-სპარსული
თუშ.	თუშური
იმერ.	იმერული
ინგ.	ინგუშური
ინგილ.	ინგილოური
ირონ.	ირონული
იტალ.	იტალიური
კარატ.	კარატაული
კახ.	კახური
ლაზ.	ლაზური
ლათ.	ლათინური

ლაკ.	ლაკური
ლეზგ.	ლეზგიური
მარტვ.	მარტვილი
მეგრ.	მეგრული
მეგრ.-ლაზ.	მეგრულ-ლაზური
მთიულ.	მთიულური
მონღ.	მონღოლური
მოხ.	მოხეური
ნოდ.	ნოღაური
ოს.	ოსური
ოსმალ.	ოსმალური
პოლონ.	პოლონური
რაჭ.	რაჭული
რუს.	რუსული
სვან.	სვანური
სლოვ.	სლოვენური
სომხ.	სომხური
სპარ.	სპარსული
ტინდ.	ტინდიური
უბიხ.	უბიხური
უდ.	უდიური
უკრ.	უკრაინული
ფრ.	ფრანგული
ქართ.	ქართული
ქართლ.	ქართლური
ქიზიყ.	ქიზიყური
ყაზარდ.	ყაზარდოული

ყარაჩ.	ყარაჩაული
ყარაჩ.-ბალყ.	ყარაჩაულ-ბალყარული
ყირგ.	ყირგიზული
ყუმიკ.	ყუმიკური
შაფს.	შაფსულური
ჩერქ.	ჩერქეზული
ჩეჩნ.	ჩეჩნური
ჩეჩნ.-ინგ.	ჩეჩნურ-ინგუშური
ჩეხ.	ჩეხური
ჩხორ.	ჩხოროწყუ
ძვ. ალან.	ძველი ალანური
ძვ. ებრ.	ძველი ებრაული
ძვ. ქართ.	ძველი ქართული
წალენჯ.	წალენჯიხა
წახ.	წახური
ჟამ.	ჟამალალური
ჟან.	ჟანური
ჟემგ.	ჟემგური
ხევს.	ხევსურული
ხვარშ.	ხვარშიული
ხუნძ.	ხუნძური
ჯავახ.	ჯავახური
ჯვ.	ჯვარი
ჰინალ.	ჰინალუდური
ხოფ.	ხოფური
ჰუნზ.	ჰუნზიბური

ძირ-ფუძეთა საძიებელი

აფხაზურ-ჩერქეზული ენები

ადილეური

აბას 69

აბრეგ 70

აზან 72

აზან 72

აღაშა 46

აღაშ 46

აღთმაჯ 72

აჟალ 75

არყ 75

არშენ 75

აფასე 69

აჯალ 75

აძერემ 76

აგ 6

აბან 54

აბლგჟ 33

აბლ 7

აბლ'ყ 79

აბან 82

აბ 7

აბგ 132

აბგე 132

აბზარ 77

აბლგჟ 33

აბნ 80

აბნე 80

აბჟანდ 31

ბჟენ 30

ბზრყ 77

ბვრ 79

ბვრასკვზე 51

ბვრასკვზხ 51

ბვშ 8

ბვძრ 77

ბვჯენ 30

ბვლ'ზ (შაფს.) 80

ბვ-ვ 52

ბვ 124

ბვბვზჟ 125

ბვგჟ-ჰ.ჟ'აქ'ა 66

ბჟ 7

ბჟ 124

ბლან 33

ბოლგჟ 33

ბუტენ 125

ბლ 9

ბვრყ 77

ბვრლ-გ 34

ბვკ 8

ბვკ'ერ 8

*ბვრ 55

ბვტენ 125

ბვლ 81

ვართ 9

ვას 10

ვამ 10

გეზღან 34
 გე 13
 გეჟან 37
 გეფ 135
 გუბანარ 35
 დამ 42
 დო 82
 დამტარ 83
 დაგ 10
 დანგ 10
 დან 39
 დესთ(ან) 84
 დომბან 85
 დუნად 86
 დუნეი 86
 დედ 39, 61
 დედე 61
 დედან 39
 დენ 61
 დელტრედლუ 128
 დემ 131
 დეჟ 50
 დეჟე 50
 დე 39
 ზარან 87
 ზარარ 87
 ზე 132
 ზანთხ 42
 ზენდელუ 125
 ზენტელუ 125
 ზან 133
 თამ(ან) 42
 თამელ 83
 თას 89

თაურეხ 88
 თახთან 104
 თანდაფ 11
 თარან 88
 თენარე 91
 თოფ 89
 თუთენ 90
 თენ 52
 თენმ 85
 თენი 85
 თელტრედლუ 128
 თექ 10
 თხან 133
 თჰანდ 87
 კანამ 92
 კანფეჟი 44
 კაფ 12
 კანკან 127
 კანმთ 114
 კეთ 56
 კაფ 44
 კან 61
 კანდენ 12
 კანე 37
 კეფ 135
 კეჟე 126
 ლადმ 93
 ლაღემ 93
 ლელ(ან) 94
 ლელ 94
 ლან 23
 ლან-ხანმ 23
 ლანგ 13
 ლან-ნ 138

ლ'ნღუ 133
 მამუნ 94
 მარკო 49
 მასკა 12
 მასე 49
 მაწ 13
 მაწა 13
 მახ'ლ'ნ 51
 მწლ' 110
 მწლ'გ 110
 მწუაუ 94
 მწრაკ' 48
 მწრჯან 95
 მწშე 50
 მწშ, 49
 მწწ 13
 *მწწა 13
 მწკ'გ 14
 მესტ 96
 მესტ(წ) 96
 მოლწ 97
 მორწ 97
 მესტარ 97
 მეშკ' 136
 მეჭე 131
 ნაბლწ 134
 ნალ 98
 ნამეს 98
 ნახტა 99
 ნახ'ტა 99
 ნეზ 36, 62
 ნეზე 62
 ნეზე-პეზე-მე 62
 ნატ 53

იმმლგ 74
 იმმლგ- 74
 იმმლგე 74
 იმმლგე 74
 იმრედ 59
 იერედ 59
 იგ-ს'წ-ნ 13
 პაპეშ 100
 პწაშწ 49
 პწას'წ 49
 პწე 60
 პკწ 133
 *ჟაჟ 13
 ჟეჟ 122
 ჟმქწ 15
 ჟაკა 15
 ჟონ 123
 ჟულ 122
 ჟერმ 123
 ჟან 16
 ჟარ 16
 საიერ 103
 სურათ 104
 სემაგ 59
 სესენ 128
 სეჰათ 101
 სწზწ 101
 სწლამ 102
 სეგე 60
 სენ 17
 სეუბა 117
 სწ 57
 სეგენ 53

ტაბა 104
 ტურან 86
 ტე 43
 ტემ 28
 უასხე 19
 უენა 40
 უან 17
 უანა 17
 უადი 51
 უასა 54
 უე 124
 უეზუნ 130
 უეზე 18
 უეტე 105
 უეპსკენ 134
 უენჟაყ 100
 უენჯაყ 100
 უნა 19
 უნრე 18
 უნრად 18
 უნსე 18, 19
 უნშხ 19
 უნღერცეზი 106
 ფარა 107
 ფაყა 19
 ფაბ 82
 ფაჟა 19
 ფელეჟიანი 107
 ფრუნჟი 81
 ფსაჟი 40
 ფსე 55
 ფსებებ 32
 ფხა 64
 ფხაზი 64

ფხე 131
 ფედენ 20
 ფენჯერ 107
 *ფერა 55
 ფერკენ 129
 ფე-ე 20
 ფეი 7
 ქეც-ქეც 127
 ქანდ 21
 ქანდა 21
 ქანცე 21
 ღენ 128
 ღა 22
 ღარიბი 110
 ღა-ჭა 22
 ღე 135
 ღეჟ 135
 ღეზენ 126
 ღეგენ 126
 ღემ 21
 ღერო 80
 ყაბ (აბი.) 63
 ყასაფი 113
 ყანჟალ 112
 ყარაღელ 113
 ყადამა 58
 ყტამა 58
 ხა-ხამა 23
 ყეზ 58
 შაჟ 6
 შენ 136
 შეჟიანი 118
 შინა 114
 შინაზი 117

შალ 114
 შატპ 23
 შეთან 116
 შე 24
 შნმბთ 114
 შნგ 115
 შნთან 116
 შუხ 117
 ჩაფ 12
 ჩეცა 60
 ჩეზ'ა 16
 ჩლნ 123
 ჩეთ 56
 ჩეთა 56
 ჩერ 24
 ჩან 16
 ჩარ 16
 ჩაუ 55
 ჩერა 109
 ჩეს 110
 ცე-ფხე-ნ 135
 ცნ 137
 ცაქ 137
 ცე 124
 ცემფ 60
 ძეჟ
 ძნ 137
 ჭერკ [ჰ] 24
 ჭნ 61
 ხათერ 119
 ხანძე 25
 ხარზენ 118
 ხარჯ 120
 ხერ 120

ხმარ 120
 ხპთ 26
 ხ'ნ 138
 ხე 64
 ხემზ 25
 ხარამ 74
 ხარამ 74
 ხენკალ 121
 კაბ (ბჟედ.) 63
 კამ 112
 კარენ 139
 კალაი 91
 კ'ნ 26
 კაბ (კემგ.) 63
 კან 44
 კან 44
 კასუს 122
 კორ 67
 კორმ 123
 კეზ(ჰ) 122
 კად 26
 კალალ 73
 კალეპამ 119
 კალ'გუ 27
 კალ'ელ 27
 კანძე 25
 კანილ 109
 ჭედ 108

აბაზური

აბრაგ 70
 აზან 72
 ათრა 52

ალმაზ 73
 ამლეკი 74
 ამთუუ 106
 ართმაყ 72
 არშენ 75
 არყა 75
 აფასე 69
 აჯალ 76
 აჭამრემ 76
 ბაზარ 77
 ბამბი 78
 ბამბიდი 78
 ბარაყ 77
 ბაშლგე 79
 ბაჯ 82
 ბაგანდა 31
 ბლაჯ 32
 ბორა 71
 ბრა 55
 ბლა 9
 ბეჟ 125
 ბყელ 34
 გაბანაქ 35
 გარა 6
 გართა 9
 გაძ 21
 გაგეშ 93
 გეზლან 35
 გეჟ 135
 გერტანქა 82
 დამელა 83
 დაჯე 10
 დესთა 84
 დომბაი 85

დუნაი 86
 ზაზა 113
 ზარარ 87
 თოფ 89
 თუთენ 90
 თუმან 91
 თე 43
 თენჩ 85
 თეჟ 10
 კალამ 92
 კალიდი 91
 კამბეშ 92
 კგანწგრა 44
 კაფა 11
 კათან 38
 კათანაჰ 39
 კეკეა 126
 ლა
 ლაბა 8
 ლაშა 46
 ლულა 94
 მაიმუნ 95
 მაიმესტ 96
 მაწა 13
 მაქაძა 94
 მოლა 97
 მცე 61
 მხე 49
 მხუე 51
 მგა 27
 ნალ 98
 ნალ 98
 ნამეს 98
 ნახთა 99

პატრაჯან 76	ჩარხ 117
ჟუაჟუა 133	ჩუხა 117
ჟაკა 15	ჩე 24
საბაფ 102	ძე 55
საბშა 114	ჭაკა 14
საბენ 103	ხათერ 119
სალამ 102	ხაიერ 120
საჰათ 101	ხარზენა 119
საჰან 102	ხათე 63
სურათ 104	ჭმარგა 66
სე 19	ჭმარრა 66
ტაბა 104	ჯამეჟა 15
ტამა 28	ჯენ 123
ტკან 86	ჯეფ 122
უაჯაყ 100	ჯჰარ 67
ჟარად 18	ჰამჰალ 119
ჟარაიდა 18	ჰარამ 74
ფელჰან 107	ჰარაკათ 75
ფრუნჯ 81	ჰა 26
ფერრა 127	შა 22
ფეც 137	შანდა 18
ქერა 109	შაფენ 18
ქესა 110	შა-ფენე 18
ღარიბ 110	ჰამიდა 108
ღნე 40	
ყაბელ 111	აფხაზური
ყალან 112	
ყამა 112	აანდა 18
ყანჯალ 112	ააფენ 22
ყალარა 58	აბაზ 69
შაითან 116	აბორ 71
ჩ(ე)ჰან 118	აბორა 71
ჩათა 23	აბოურა 71
ჩამეჟა 15	აბრაგ 70

აზან 72	ა-გაბანაქ 35, 36
აუნათა 9	ა-გარა 6
ა-ბაზარ 77	ა-გართა 9
ა-ბამბა 78	ა-გაგეშ 93
ა-ბადრაც 77	ა-გთან (აბჟ.) 38
ა-ბატ 31	ა-გიან (აბჟ.) 37
ა-ბაღრეი 32, 143	ა-გებლან 35
ა-ბაღერ 32	ა-გეძან 37
ა-ბაღაზა 80	ა-გეპ 135
ა-ბახჩა 79	ა-გერჯეზა 122
ა-ბაჯ 30	ა-გეძრა 45
ა-ბაჰა 32	ა-დამელ 84
ა-ბაჰა 79	ა-დამელა 84
ა-ბირაც 78	ა-დამელანწარა 84
ა-ბლერა 33	ა-დაურა (აბჟ.) 83
ა-ბნაჰეჰ 65	ა-დაგე 10
ა-ბჟეი 30	ა-დაუ 84
ა-ბჟე 125	ა-დაუე 84
ა-ბრა 55	ა-დუნეი 86
ა-ბრინჯ 81	ა-დეუ 39
ა-ბლა 9	ა-დგელწა 25
ა-ბლაბ 9	ა-დმბეი 85
ა-ბლაჯმა 9	ა-დე 39
ა-ბელრა 33	ა-დექან 86
ა-ბემბა 78	ზა 132
ა-ბედრაც 78	ა-ზარალ 87
ა-ბერაც 78	ა-ზეთ 41
ა-ბერძენ 70	ზე 132
ა-ბეშუმრა 126	ა-თაარეზ 89
ა-ბელე 81	ა-თათენ 90
ა-ბეელ (აბჟ.) 34	ა-თამადა 87
ა-გამა 46	ა-თანაქე 91
ა-გერჟანქა 82	ა-თარა 52
ა-გაბან 36	ა-თერაზ (აბჟ.) 88

ა-თერგზ 88
 ა-თე 43
 ა-თეთენ 90
 ა-თენი 85
 ა-თეფ 11
 ა-თელ 43
 ა-თა 11
 ა-თერგხ 89
 ა-კამეთ 114
 ა-კაკან 127
 ა-კაკან ძალა 50
 ა-კაკარა 127
 ა-კალამ 92
 ა-კალეი 91
 ა-კალმაჰა 63
 ა-კამბამ 92
 ა-კან 44
 ა-კანწეწერა 44
 ა-კარკარა 127
 ა-კასაფ 113
 ა-კაფა 12
 ა-კერ 45
 ა-კათანა (ბზ.) 38
 ა-კაკეშ 93
 ა-კაპეი 143
 ა-კეზა 46
 ა-კენა 46
 ა-კენგ 44
 ა-კეკე 126
 ა-ლა 9
 ა-ლაბ 8
 ა-ლაბა 8
 ა-ლაბაშა 8
 ა-ლამეს 98

ა-ლაღემ 93
 ა-ლაშა 46
 ა-ლმას 73
 ა-ლემტ 53
 ა-მამენ 94
 ა-მარცხალ 97
 ა-მაშა 96
 ა-მაცქარა 95
 ა-მაწა 13
 ა-მაჰმეზ 63
 ა-მაქა 94
 ა-მაჰ 51
 ა-მესტ 96
 ა-მულა 97
 ა-მც 61
 ა-მხე 49
 ა-მგა 26
 ა-ნამეს 98
 ა-ნაშანა 115
 ა-ნახთა 99
 ა-პაჰერ 101
 ა-პატერჯან (აბუ.) 76
 ა-პატერჯანლაჰა 77
 ა-ჟაკა 15
 ა-ჟაკა 15
 ა-ჟაკა 15
 ა-ჟულა 123
 ა-ჟებატ 32
 ა-ჟებატფშეა 32
 ა-რთმაყ 72
 ა-რშენ 75
 ა-საათ 101
 ა-საან 102
 ა-საბაფ 101

ა-საბშა 114	ა-ფრა 55
ა-საბშახ ^ე 114	ა-ფრინჯი 81
(ა)საბშა 114	ა-ფრენჯი 81
ა-სალამ 102	ა-ფსა 54
ა-საპან (აბჟ.) 103	ა-ფშ, 143
ა-საპენ (ბზ.) 103	ა-ფგლუან 107
ა-სსიორ 103	ა-ფგრა 127
ა-სურათ 104	ა-ქუც 56
ა-სე 19	ქაცა-ქაცა 128
ა-სეს 17	ქაც-ქაც 128
ა-ტაბერჯან (ბზ.) 76	ა-ქასა 110
ა-ტალბაშ (აბჟ.) 105	ქეც-ქეც 128
ა-ტალბოშ 105	ა-ქგრა 109
ა-ტამა 28	ა-ღარ 110
ა-ტახტა 105	ა-ღარა 110
ა-ტოლბაშ 105	ღალა 58
ა-ტეშ ^ე რა 135	ა-ღატამა 58
ა-ტეღა 52	ა-ყაბულ 111
ა-უადა 99	ა-ყაბულ 111
ა-უალაფა 106	ა-ყამა 112
ა-უანთა 106	ა-ყარულ 113
უარაიდა 19	ა-ყაურ 112
ა-უასა 54	ა-ყაუარ 112
ა-უატკა 75	ა-ყატამა (ბზ.) 58
ა-უაყა 100	ა-ყჩგერხუმარა 67
ა-უაჯაყ 100	ა-შალ 115
ა-უგრა 53	ა-შანა 115
ა-უნგ 40	ა-ჩ(ე)უან 118
ა-ფარა 108	ა-ჩა 50
ა-ფდან 20	ა-ჩამგქა 15
ა-ფდენ 20	ა-ჩანახ 116
ა-ფელუვან 107	ა-ჩარხ 117
ა-ფენჯგერ 107	ა-ჩაყა 136
ა-ფნელ 109	ა-ჩეიჩანახ 116

ა-ჩოტუპა 117
 ა-ჩუპა 117
 ა-ჩეზა (ბზ.) 36
 ა-ჩემიზარა 59
 ა-ჩენჩლაბია 48
 ა-ჩექ 60
 ა-შაიდან 116
 ა-შკამ 59
 ა-ჩი 24
 ა-ჩიხუმარ 67
 ა-ც 124
 ა-ცა 137
 ა-ცართა 36
 ა-ცბატ 32
 ა-ცკ 60
 ა-ძად 61
 ა-ძალა 50
 ა-ძე 55
 ა-ძეძე 61
 ა-წერკა 24
 ა-წესრა 129
 ა-წეწრა 45
 ა-წა 137
 ა-წარა 137
 ა-წატამა 29
 (ა)კათ 23
 ა-კაჰან 62
 ა-კაჰ 14
 ა-კაჰა 14
 ა-კერკა 24
 ა-ხაზენა 119
 ხაირ 120
 ა-ხარჯ 120
 ა-ხაფეც 137

ა-ხუმარა 66
 ა-ხიფაფერ (აბჟ.) 55
 ა-ხჰათ 23
 ა-ხარზ (აბჟ.) 64, 143
 ა-ხაჟ 65
 ა-ხაჟა 65
 ა-ხრჯან 121
 ა-ხელ 66
 ა-ხელჩაფა 66
 ა-ხერჯენ 121
 ა-ხათრა 63
 ა-ხარა 138
 ა-ხარზ (ბზ.) 143
 ა-ხერხერა 129
 ხირი 120
 ა-ჯაბა (ბზ.) 122
 ა-ჯალ 76
 ა-ჯარ 67
 ა-ჯარდამედ 84
 ა-ჯარსანა 67
 ა-ჯიქურეი 143
 ა-ჯგა 122
 ა-ჯენ 123
 ა-ჰა 120
 ა-ჰათა 63
 ა-ჰათერ 119
 ა-ჰალალ 73
 ა-ჰამჰალ 119
 ა-ჰარამ 74
 ა-ჰარჯ 120
 ა-ჰა 26
 ა-ჰგჰ 65
 ა-ჰგჰგჰ 65
 ა-ჰანელა 109

ა-ჭადღა 108
ა-ჭერემ! 76
ა-ჭერჯან 109
მა 22

უზიხური

აბღ-ა 134
ამენ 75
აღ'თმაჯ 72
ახ'გლა-ჭე 66
ბაღერ 32
ბაშღკ 79
ბაშხ'გ 49
ბაჩა 8
ბაჰჩა 79
ბაჭემ 70
ბაყ'ერ 34
ბზბაღ 78
ბზგენ 31
ბზტ 31
ბზყე 19
ბზგე 132
ბემხუ 49
ბზე 55
ბჟამ 125
ბრასკ-ჰ 51
ბრასქა 51
ბუღუ 82
ბენგ 80
ბეღ'ე 81
გებჟ 35
გემა 38
გაღა 6

გემ 45
გეგე 126
ღაგე 19
დეე 84
დუკან 86
ღე 39
ელმეზ 73
ზა 123
ზაღა 18
ზაღაგემა 18
ზენთეჟ 125
ზენტეჟ 125
თენეჟე 91
თოფ 90
თა- 52
თარაზ 88
თჟე 52
თჟაღ 42
თანგ 88
კალამ 92
კირ 45
კერ-კერ 127
კაც-კაც 128
კეფე 135
კეგ 126
კეკ' 126
კანგ 21
ლაბემა 48
ლაშა 46
ლაკა 48
ლულა 94
ლაღა 47
მამღენ 95
მაშა 96

მწა 13
 *მეგა 27
 მეცნ 61
 მეხე 51
 მეკადღლა 48
 მეწე 41
 ნალ 98
 ნახთა 99
 ნაგელა 68
 ნოხტა 99
 ნეკა 27
 ნეკე 36
 მადა 39
 მატა 53
 მე-ს-ყალა-ნ 22
 შეჟნ 14
 შეკა 15
 შეენდუ 125
 შეამე 19
 სალამ 102
 საჰათ 101
 სერ 103
 სიბა 115
 სიზზ 114
 ტამლა 84
 ტე 43
 ტე'მა 28
 უადე 99
 უაკა 100
 უოკა 100
 უანაფე 17
 უედლა 18
 უერნდნ 18
 ფანლტუნ 107

ფერ 127
 ქესა 100
 ქაც-ქაც 127
 ქეცე 56
 ქაბჟა 57
 ქაცე 21
 ქეფ 135
 'ლა 128
 ლჟნ 135
 ლა 22
 ყალა 22
 ყაჟნარ 111
 შაკე 60
 შალ 115
 შადთან 116
 შაზა 115
 ჩ(ე)ჟნ 118
 ჩატ 23
 ჩაყე 136
 ჩეტანა 118
 ჩე 24
 ცაჟნ 137
 ცე 124
 ცნ 137
 წერხა 49
 წერხა 49
 წეკ 61
 კარხ 117
 კინჰალ 62
 ჭე-მე 61
 ხაზენა 119
 ხ'ელა 66
 'ხა 134
 კაბელ 111

ჯათ 63
 ჯამ 112
 ჯ' 26
 ჯ'ემაღ 66
 ჯ-ა 52
 ჯაზა 65
 ჯვრამ 123
 ჯინ 123
 ჯგბ 122
 ჯ-გლ 68
 ჰარამ 74
 ჰილჯან 108
 ჰერჯან 108

ყაბარდოული

აბრჯ 70
 აბლ 134
 არყ 75
 ბა 130
 ბაბ 54
 ბალოი 29
 ბარაზგი 51
 ბარგზგი 51
 ბაუ 71
 ბაშ, 8
 ბაშლ'ყ 79
 ბაჟ 29
 *ბაზლ 55
 ბოუ 71
 ბუაყ'ა 12
 ბუ 125
 ბერ-ტემ 28
 ბაღალ 32

ბჟანდ 31
 ბჟენ 30
 ბჟენ 30
 ბჟ- 125
 ბლ 9
 გან 46
 გართ 9
 გამ 10
 გამ 21
 გაგეშ 93
 გებენ 34
 გზზნაჰ 35
 გზ 37
 გზნ 6
 დამელ 83
 დაღლ 83
 დამწყ'ა 11
 დგ 10
 დესთ 84
 დომბაი 85
 დომბ 85
 ზეთ 41
 ზაზ 133
 ზაზ 133
 თას 89
 თაურეზ 89
 თოფ 90
 თუმნ 91
 თენი 85
 თარზ 88
 თარზა 88
 კამბათ 144
 კაფ 12
 კეთ 56

კაბეშ 92
კ-ნ 61
კანდენ 12
კანთნ 38
კანგ 46
ლ'-ფხ'ამბზ 23
ლ'აყ'ა 12
ლ'ხ'ნ-ნ 138
მარკო 49
მასკე 13
მაწა 13
მერაკო 49
მესთ 96
მესყალ 97
მორზ 97
მჟაჯან 94
მზრაკპწ 48
მშშ 50
მზჩ 50
მწყ' 14
ნომინ 95
ნებზ 36
მატპ 53
მჯთუუ 106
მგ-ტპ-ნ 137
მთუუ 106
პწასხ'ზ 49
პტრწყან 76
*ჟაჟ 14
ჟორ 67
ჟენ 123
ჟნმქ'ზ 15
ჟაკ-პ 15
ჟასუს 122

ჟგზ'ა 16
საბენ 103
საბზფ 101
სგმაჯ 59
სგპ.თ 101
სგპ.წ 102
სარგკვ 25
სხ'ზ 59
სპნ 57
ტებზ 104
ტოლბაშ 105
ტგ 43
ტგმ 29
ტგმგ 29
ტგმგ-ს 28
ტგმვ 29
ტგვ 10
უგნვ 40
ჟან 17
ჟანვ 17
ჟანვჭაფს 17
ჟგლახ'ზ 106
ჟგპვსკენ 134
ჟგრ 53
ჟნრედ 18
ჟნრყ 18
ჟნრად 18
ჟვს 19
ჟვშხ 19
ფგდგ 20
ფრუნჯ 81
ფსგგგ 32
ფხგ 131
ფხვ 64

ფხზხ 64
 ფგრ-ფგრ 127
 ფგრჰნ 129
 ფგჰ 19
 ქ'ჯჯჯ 126
 ღგნ 128
 ღ-მაზ 22
 ღლღნ 58
 ღგნ 128
 ყაბგლ 111
 ყამ 112
 ყთმაყ 72
 ყლჰნ 112
 ყნჯალ' 112
 ც-ფხ'ამზ 23
 შგნაყ 116
 შგჰნ 118
 შარხ 117
 შატ 23
 ჩგცა 60
 ჩგ 24
 ჰაფს 17
 ჰნფ 12

ჰნ 61
 ხამწარაწ 44
 ხამ 25
 ხაი 121
 ხ'არზგნ 118
 ხარჟ 120
 ხთგრ 119
 ხლ'ამ 119
 ხსაფ 113
 ხ'გრეგნ 121
 ხამ 25
 ხგ 64
 ხგნკალ 121
 ხნკალ 121
 ჯგნ 123
 ჯგრონჩ 82
 ჰალალ 73
 ჰნდ 36
 ჰლ'გვ 27
 ჰლ'გჰ 27
 ჰრგჩთ 74
 ჰრგჰთ 74

ქართველური ენები

ქართული

აბაზი 69
 აბლაყ (ინგილ.) 74
 აბრაგი 70
 აბრეშუმი 70, 71
 აგვართა (გურ.) 10
 აზანი 72
 ალალი 73
 ალმასი 73
 ამბავი 108
 *ამბაი 108
 *ამბაი 108
 *ამბეი 108
 ამბორი 130
 ამლაკი 74
 ამლაყი 74
 ანწალა 25
 აპარაკი (ხევს.) 70
 არამი 74
 არაქათი 74
 არაყი 75
 არშინი 75
 არჯალი 75
 ატამი 28
 აფერიმ 76
 აფერუმ 76
 აშ 124
 აჩი 24
 აჩუ 24
 აჩუა 24
 ბადრიჯანი 76

ბავრაკი 77
 ბავრაყი (მთიულ.) 77
 ბაზარი 77
 ბაირალი 77, 78
 ბაკი 29
 ბალი 29
 ბამბა 78
 ბანბა 78
 ბაჟა 30
 ბაჟი 31
 ბატკი 31
 ბაქია 131
 ბაღჩა 78
 ბაშლაყი 79
 ბახჩა (გურ.) 79
 ბებერა 32
 ბევრი 79
 ბელელი 29
 ბელურა 32
 ბეჰედი 131
 ბზიკი 124, 125
 ბზრიალი 125
 ბზუილი 125
 ბინა 80
 ბოვრაყი (თუმ.) 77
 ბოკვერი 8, 21
 ბოლვა 33
 ბოლი 33
 ბოლოკი 33
 ბოტი 43
 ბოქვენნი 27, 36
 ბოლაზი 80

ბოყვი 34
 ბრინჯი 80
 ბუ 125
 ბუბუნი 125, 126
 ბუგრი 132
 ბურღი 34
 ბულა 81
 ბული 82
 ბღავანი 134
 ბღავილი 126
 *ბლაჟ 134
 ბღუილი 126
 ბწკენა
 ბჰე 7
 გემო 46
 გვაბანაკი 35
 გვალი პატრიქანი (გურ.) 76
 გვამი 26, 36
 გვიან 37
 გვიანება 37
 გირვანქა 82
 გობანი
 გომი 37
 გომური 37
 გორა 7
 გრძელი 38
 გუგული 126
 გუთანი 38, 39
 გუამი 36
 დაბა 30
 დავა 82
 დავთარი 83
 დაღალი 83
 დამლა 83

დასტა 84
 დევი 84, 85
 დიდი 39
 დინჯი 85
 დომბა 85
 დუნია 40, 85
 დუქანი 86
 ვანი 40, 41
 ვარადა 18
 ვარია 54
 ვარიამ 54
 ვიწრო 41
 ზანდარა (ზემოიმერ.) 125
 ზანდური 42
 ზარალი 87
 ზეთი 41
 ზოგი 132
 ზოზინი 132
 ზოზღნა 132
 თამადა 87
 თანაქა (გურ., იმერ.) 91
 თარაზო 88
 თარი 88
 თარიღი 88
 თასი 89
 თემი 42
 თერეზო (გურ.) 88
 თვალი 42
 თვალ-მარგალიტი 42
 თიკანი 43
 თოფი 89
 თოფრა 90
 თოხლი 43
 თუთუნი 90

თუმანი 90
 თუნუქა 91
 თუნუქი 91
 თხრა 133
 იმ 124
 იშია 124
 იშო 124
 კაკანი 127
 კალა 81
 კალამი
 კანი 44
 კამბეში 92
 კამბეჩი 92
 კამეში 92
 კამეჩი 92
 კანაფი 44
 კანი 44
 კასაბი 113
 კვერი 120
 კირი 45
 კოცნა 45
 კუ 46
 კუბო 46
 ლაფშა 46
 ლალუმი 93
 ლაში 47
 ლობიო 48
 ლოკვა 48
 ლულა 94
 ლუმბა 98
 მაგოლი 14
 მაზა 94
 მაიმუნი 94
 მარწყვი 49

მარჯანი 95
 მასხარა 95
 მაყვალ 38, 49
 მაშა 50, 95
 მაზა 49
 მდოგვი 50
 მერცხალი 49
 მესტი 96
 მირთმევა 52
 მისხალი 97
 *მერწიხალ 49
 მოლა 97
 მოცვი 39
 მრავალფშა 146
 მურა 97
 მღვიმე 135
 მძალე 50
 მძალე ნიგოზი 50
 მწერი 13
 მხალი 132
 ნათესავი 108
 *ნათესაი 108
 *ნათესეი 108
 ნალი 97
 ნამუსი 98
 ნისლა 47
 ნიშანი 115
 ოდა 99
 ომი 51
 ოყა 100
 ოჯახი 100
 პარასკევი 51
 პატრონყმობა 149
 რთმევა 52

რქა 52
 საათი 101
 საბაზი 101
 საგუსალი 57
 სავსე 40
 საინი 102
 საკვეთელი 39
 სალამი 102
 საპონი 102
 საყუდელი 41
 საჭედარი 98
 სეირი 103
 სველი 53
 სურათი 103
 სხამი 59
 ტაბიკი 11
 ტალახი 53
 ტაფა 104
 ტაშტი 89
 ტახტი 104
 ტოლუმბაში 105
 *უაც 124
 უდაბნო 40
 უდაბური 40
 უთო 105
 ულუფა 106
 უნაგირი 17
 ურო 53
 უქმი 149
 ფაიდი 108
 ფალავანი 106
 ფალევანი 107
 ფანდური 88
 ფანჯარა 107

ფასი 54
 ფაფა 54
 ფაფარი 55
 ფაჩუჩი
 ფინჯანი 108
 ფლანელი 109
 ფრენა 127
 ფულურო 135
 ფშა 55, 146
 ფშანი 147
 ფშატალა 147
 ფხალი 132
 ფხანა 134
 ქავი 55
 ქატო 56
 ქაცვი 56
 ქირა 109
 ქისა 109
 ქმარი 57
 ქსოვა 57
 ქურანა 47
 ღარიბი 110
 ღადანი 58
 ღერღა 128
 ღორი 26
 ღრუ 135
 ღრღნა 128
 ღულუნი 65
 ყაბული 111
 ყავარი 111
 ყალანი 112
 ყამა 112
 ყარაული 113
 ყასაბი 113

ყიამათი 114
 ყიამეთი 114
 ყლუპი 58
 ყმა 148
 შაბათი 114
 შალი 115
 შანა 115
 შეითანი 116
 პენახვა 135
 შინაყმა 149
 შმაგი 59
 შხამი 59
 ჩადი 60
 ჩადუნა 59
 ჩაკვა (იმერ.) 136
 ჩანახი 116
 ჩარხი 116
 ჩაყვა (იმერ.) 136
 ჩოინა (რაჭ.) 118
 ჩოხა 117
 ჩოჭა 117
 ჩქარი 16
 ცალი 136
 ცახცახი 128
 ცრუ 60, 61
 ძაბა 61
 ძეძვი 61
 წარცდა 12
 წალა 137
 წახდა 12
 წენწული 14
 წვეთი 23
 წინდი 131
 * წირხ- 49

წკა 61
 წოვა 137
 წულა 137
 წყალი 55
 ჭაჭა 14, 15
 ჭვავი 108
 * ჭვაი 108
 * ჭვეი 108
 ჭინჭალა 62
 * ჭინჭარა 62
 ჭინჭარი 62
 * ჭინჭარაქა 62
 ჭინჭრაქა 62
 ჭიპი 62
 ჭმახე 149
 ხაზინა 118
 ხათრი 119
 ხალთა 63
 ხამჰალა (მოხ.) 119
 ხაპერა 63
 ხაპი 63
 ხარჯი 120
 ხეირი 120
 ხერხი 64, 143
 ხვრინვა 129
 ხინკალი 121
 ხმარება 148
 ხოზო 64, 65
 ხოხოზი 65
 ხული 66, 132
 ხულუგ 27
 ხულუგო 27
 ხულუნგო 27
 ხუმარა 66

ხუმრობა 66
 ხურჯინი 121
 ჭოჭობი 65
 ჭუეზა 64
 ჭურელი 135
 ჭუეზა 65
 ჯაშუში 121
 ჯგუფი 135
 ჯვარი 67
 ჯიბე 122
 ჯილაგი 122
 ჯინი 123
 ჯიქურა 143
 ჯოგი 17
 ჯუარი 67
 ჯურმა (რაჭ.) 123
 ჰალალი 73

ზანური

აბაზი 69
 აბდანი (მეგრ.) 20
 აბლაკი (მეგრ.) 74
 აბლაკია (მეგრ.) 74
 აბორა (ლაზ.) 72
 აბრაგი (მეგრ.) 70
 აბრეკი (ლაზ.) 70
 აბრეშუმი (მეგრ.) 70
 აბუდანი (მეგრ.) 20
 აბუდანიშ ლაგამი (მეგრ.) 20
 აბურა (მეგრ.) 71
 აბუურა (მეგრ.) 71
 აბხა (მეგრ.) 9
 აგვარა (მეგრ.) 6

აგვართა (მეგრ.) 9
 ათამყა (მეგრ.) 72
 ათმაყა (მეგრ.) 72
 ათმაყა (მეგრ.) 72
 ათმოყა (მეგრ.) 72
 ალალი 73
 ალმასი (მეგრ.) 73
 ამბე 108
 ამბური (მეგრ.) 71
 ანაგერი (მეგრ.) 17
 ანანგერი (მეგრ.) 17
 ანგვარა (მეგრ.) 6
 ანტამა (ლაზ.) 28
 ანწალა (მეგრ.) 25
 ანწოლა (მეგრ.) 25
 არგვათა (მეგრ.) 10
 არეშუმი (მეგრ.) 70
 ატამა (მეგრ.) 28
 ატამბა (ლაზ.) 28
 აფდანი (მეგრ.) 20
 აფუნი (მეგრ.) 22
 აფხა (მეგრ.) 9
 აქრა (ლაზ.) 52
 აწალა (ლაზ.) 25
 ბაბუაკია (მეგრ.) 16
 ბაზარი 77
 ბაკი (ლაზ.) 29
 ბამბე (მეგრ.) 78
 ბამბუ (ლაზ.) 78
 ბაჟა (მეგრ.) 30
 ბაჟი (მეგრ.) 31
 ბარმადი (ლაზ.) 77
 ბასილაშ ბეაკე (მეგრ.) 16
 ბატი (მეგრ.) 31

ბატკი (მეგრ.) 32
 ბაღება (მეგრ.) 7
 ბაღირე (მეგრ.) 32
 ბაღრე (მეგრ.) 32
 ბაღუ (მეგრ.) 29
 ბაღჯა (მეგრ.) 79
 ბაღგრე (მეგრ.) 32
 ბაშლაყი (მეგრ.) 79
 ბაშლუ (ლაზ.) 79
 ბაშლული (ლაზ.) 79
 ბაჰე (მეგრ.) 32
 ბერადი (მეგრ.) 77, 78
 ბერეყი (მეგრ.) 77, 78
 ბეტარი (მეგრ.) 44
 ბეჰა (მეგრ.) 32
 ბისკონუა (მეგრ.) 134
 ბიწკონუა (მეგრ.) 134
 ბოლაზი 80
 *ბოჩქა 50
 ბჟაკე (მეგრ.) 15, 16
 ბჟე (მეგრ.) 30
 ბრელი (მეგრ.) 79
 ბრინძი (ლაზ.) 81
 ბრინჯი 81
 ბუკუნი (მეგრ.)
 ბულეკი 33
 ბულეჰი (ლაზ.) 33
 ბული 29, 30
 ბურგი (ლაზ.) 34
 ბულა (მეგრ.) 81
 ბუყინი (მეგრ.) 34
 ბუყუნი (მეგრ.) 34
 ბუყუნი (მეგრ.) 34
 გადღანება (მეგრ.) 34

გაღემი (ლაზ.) 92
 გვაბანა (მეგრ.) 35
 გვაბანაკი (მეგრ.) 35
 გვაბანი (მეგრ.) 35
 გვალა (მეგრ.) 7
 გვართა (მეგრ.) 10
 გვართუა (მეგრ.) 10
 გვიანი (მეგრ.) 37
 გინძე 38
 გირძე (მეგრ.) 38
 გიძე (მეგრ.) 38
 გობანი (მეგრ.) 35
 გობენეჟ (მეგრ.) 35
 გუგული 126
 გუნძე (ლაზ.) 38
 გურთან (მეგრ.) 38
 გურიშ ჯიბე (მეგრ.) 122
 გურჯიბე (მეგრ.) 122
 გენძე (მეგრ.) 38
 გგრძე (მეგრ.) 38
 დაგვა (მეგრ.) 10
 დავა (მეგრ.) 82
 დემი (მეგრ.) 84
 დიდი 39
 დივი (ლაზ.) 84
 დოზა (ლაზ.) 40
 დობერა (მეგრ.) 40
 დობირა (მეგრ.) 40
 დოლო (მეგრ.) 39, 40
 დონგ(ვი) (მეგრ.) 50
 დუნია (ლაზ.) 86
 დუნმა (ლაზ.) 86
 დუქანი (მეგრ.) 86
 დუქიანი (ლაზ.) 86

ელმასი (ლაზ.) 73
 ეფშა (მეგრ.) 40
 ვარადა (მეგრ.) 18
 ზანდი (მეგრ.) 42
 ზანთი (მეგრ.) 42
 ზარალი (მეგრ.) 87
 ზეთი (მეგრ.) 41
 თანაქა (მეგრ.) 91
 თარიხი (ლაზ.) 88
 თბუ (მეგრ.) 11
 თელღალ (ლაზ.) 83
 თერეზი (მეგრ.) 88
 თიბი (მეგრ.) 11
 თიფი (მეგრ.) 11
 თიფუ (მეგრ.) 11
 თილი (მეგრ.) 43
 თოფი (მეგრ.) 89
 თოხლი (ლაზ.) 43
 თუთუმი 90
 თუმანი (მეგრ.) 90
 თჯფე (მეგრ.) 11
 იმბრიშუმი (ლაზ.) 70
 ინწრო (მეგრ.) 41
 კალამი (მეგრ.) 92
 კალე (მეგრ.) 91
 კალმახა (მეგრ.) 63
 კამა (ლაზ.) 112
 კამბეში (მეგრ.) 92
 კამბეჭი (მეგრ.) 92
 კანი (მეგრ.) 44
 კარკალი (მეგრ.) 127
 კაჭრი (ლაზ.) 44
 კერფი (ლაზ.) 44
 კეფა (მეგრ.) 12

კეფი (ლაზ.) 44
 კვარი (მეგრ.) 120
 კირი 45
 კიფი (მეგრ.) 44
 კოკუმი (მეგრ.) 93
 კოკუჩი (მეგრ.) 93
 კოლომია (მეგრ.) 92
 კუნო (მეგრ.) 46
 კჟუ (მეგრ.) 44
 ლაბაშა (მეგრ.) 8
 ლაბშა (მეგრ.) 46
 ლამოსი (მეგრ.) 98
 ლამუსი (მეგრ.) 98
 ლაფშა (მეგრ.) 46, 47
 ლაფში (მეგრ.) 46, 47
 ლაღუმი (მეგრ.) 93
 ლაყვა (მეგრ.) 47
 ლეზია (მეგრ.) 47, 48
 ლეტა 53
 ლოტკუა (მეგრ.) 48
 მაზვა (მეგრ.) 94
 მაიმუნი (მეგრ.) 94
 მარწკინდი 131
 მაშა (მეგრ.) 95
 მაწინდი 131
 მაწკინდი 131
 მაჭირხოლი (მეგრ.) 49
 მესთი (მეგრ.) 96
 მესტი 96
 მზგუჯი (ლაზ.) 67
 მირცხალი (მეგრ.) 97
 მტკუი ფატიჯანი (ლაზ.) 76
 მურღი (ლაზ.) 49
 მუხამუზი (მეგრ.) 63

მკაჯი (ლაზ.) 13
 ნათესე 108
 ნალი 98
 ნამოსი (მეგრ.) 98
 ნამუსი (მეგრ.) 98
 ნახვთა (მეგრ.) 99
 ნახთა (მეგრ.) 99
 ნახტა (მეგრ.) 99
 ნახუთა (მეგრ.) 99
 ნდეში (მეგრ.) 84
 ნთხორუა (მეგრ.) 133
 ნიშანი (მეგრ.) 115
 ნქა (ლაზ.) 52
 ნქრა (ლაზ.) 52
 იაბშა (მეგრ.) 46
 იოფშა (ლაზ.) 40
 იზადუ (ლაზ.) 7
 იზღე (ლაზ.) 134
 იდა 99
 იკა (ლაზ.) 100
 ილოკუ (ლაზ.) 48
 ილოსკუ (ლაზ.) 48
 ინაგერი (მეგრ.) 17
 ინაგირი (მეგრ.) 17
 ინანგერი (მეგრ.) 17
 ინანგირი (მეგრ.) 17
 ინენგერი (მეგრ.) 17
 ინთხორი (ლაზ.) 133
 იფშა (ლაზ.) 40
 იშვალუ (ლაზ.) 57
 იშუ (ლაზ.) 57
 იწუ (ლაზ.) 137
 იჯახი (მეგრ.) 100
 კაკუწი (ლაზ.) 100

პატრიჯანი (მეგრ.) 76
 პატენყვალა (მეგრ.) 149
 პუროსკუა (მეგრ.) 134
 პუსკონუა (მეგრ.) 134
 პუსკორუა (მეგრ.) 134
 რშულა (მეგრ.) 57
 რჩუანი (მეგრ.) 117
 საბატონი (მეგრ.) 114
 სათი (მეგრ.) 101
 საპონი (მეგრ.) 102
 საყალე (მეგრ.) 22
 სენი (მეგრ.) 102
 სურათი (მეგრ.) 103
 სურეთი (ლაზ.) 103
 ტაბუკი (მეგრ.) 11
 ტამურდა (ლაზ.) 83
 ტაფე (მეგრ.) 104
 ტახტა (მეგრ.) 104. 105
 ტახტი (მეგრ.) 104
 ტოლბაში (მეგრ.) 105
 უნაგერი (მეგრ.) 17
 უნთო (მეგრ.) 105
 ურო (მეგრ.) 53
 უქვი (მეგრ.) 149
 უქუთი (მეგრ.) 149
 ფანელი (მეგრ.) 109
 ფარა (მეგრ.) 107
 ფარფალი (მეგრ.) 127
 ფაფარი (მეგრ.) 55
 ფაჩქა 50
 ფენდა (მეგრ.) 108
 ფენჯერე (ლაზ.) 107
 ფოფორი (მეგრ.) 55
 ფსია (მეგრ.) 146

ფურინუა (მეგრ.) 127
ფშალი (მეგრ.) 115
ქა (მეგრ.) 52
ქაცარი (მეგრ.) 128
ქესა (მეგრ.) 109
ქაც-ქაც (მეგრ.) 127
ქვარა (მეგრ.)
ქირა (მეგრ.) 109
ქომონჯი (მეგრ.) 57
ქომოჟი (ლაზ.) 57
ქომოჯი (ლაზ.) 57
ქორბა (ლაზ.) 27, 36
ქრა (ლაზ.) 52
ქუტია (მეგრ.) 56
ქუცი (მეგრ.) 56
ღანდა (მეგრ.) 18
ღარიბი (მეგრ.) 110
ღეტამა (მეგრ.) 58
ღვარა (მეგრ.) 126
ღვარაფი (მეგრ.) 126
ღიაფი (მეგრ.) 128
ღირლონუა (მეგრ.) 129
ღუ (მეგრ.) 125
ღუღინი (მეგრ.) 65
ყაბული (მეგრ.) 111
ყამა (მეგრ.) 112
ყამბარი (მეგრ.) 111
ყარული (მეგრ.) 113
ყარუუ (მეგრ.) 113
ყარუული (მეგრ.) 113
ყვანა (მეგრ.) 147
შალი 115
შანა (მეგრ.) 115
შეიტანი (ლაზ.) 116

შეიტანი (ლაზ.) 116
შენახება (მეგრ.) 135
შინაყვა (მეგრ.) 149
შინაყუა (მეგრ.) 149
შოლირი (მეგრ.) 53
შუალა (მეგრ.) 57
შხამი (მეგრ.) 59
ჩარხი (მეგრ.) 116
ჩაყვა (მეგრ.) 136
ჩემქვა (მეგრ.) 15
ჩემჰვა (მეგრ.) 15
ჩიქი (მეგრ.) 60
ჩოხა (მეგრ.) 117
ჩუანი (მეგრ.) 117
ჩუვანი (მეგრ.) 117
ჩუვენი (ლაზ.) 117
ჩხამი (ლაზ.) 59
ცანცალი (მეგრ.) 128
ციკი (მეგრ.) 60
ციშუა (მეგრ.) 60
ციმჰვა (მეგრ.) 60
ცემჰვა (მეგრ.) 60
ძანძა (მეგრ.) 61
ძანძუა (მეგრ.) 61
ძონძი (მეგრ.) 61
წარი (ლაზ.) 44
წკა (მეგრ.) 61
წკარი (ლაზ.) 55
წულა (მეგრ.) 137
წყარი (მეგრ.) 55
ჰანდი (მეგრ.) 13
ჰანჯი (მეგრ.) 13
ჰაჰანი (მეგრ.) 62
ჰარხა (ლაზ.) 116

ჰაჰა (მეგრ.) 14
 ჰვათი 23
 ჰვახე (მეგრ.) 149
 ჰვე 108
 ჰიმჰა 14
 ჰინჰა 14, 62
 ჰირკუ (მეგრ.) 24
 ჰკემი (ზოფ.) 61
 ჰურჰა (ლაზ.) 62
 ჰუახე (მეგრ.) 149
 ხათრი (მეგრ.) 119
 ხალა (მეგრ.) 138
 ხამი/უ (მეგრ.) 112
 ხაპერაში (ლაზ.) 63
 ხაპი (ლაზ.) 63
 ხარამი (ლაზ.) 74
 ხართა (მეგრ.) 63
 ხარჯი (მეგრ.) 120
 ხაფა (მეგრ.) 138
 ხერხი (ლაზ.) 64
 ხვარება (მეგრ.) 149
 ხვეზა (მეგრ.) 64
 ხიკეთი (მეგრ.) 23
 ხოზო (მეგრ.) 64
 ხორხი (მეგრ.) 64, 143
 ხოხოზი (მეგრ.) 65
 ხუალა (მეგრ.) 138
 ხული (მეგრ.) 66
 ხუროჯინი (მეგრ.) 121
 ხურუჯონი (მეგრ.) 121
 ხურხინი (მეგრ.) 129
 ხურჯინი (მეგრ.) 121
 ხურჯონი (მეგრ.) 121
 ხუჯიმ ფშალი (მეგრ.) 115

ხუარება (მეგრ.) 149
 ხეჰეთი (მეგრ.) 23
 ჯამიში (ლაზ.) 92
 ჯამუში (ლაზ.) 92
 ჯგუნჯგი (მეგრ.) 67
 ჯებე (ლაზ.) 122
 ჯები (ლაზ.) 122
 ჯვარი (მეგრ.) 67
 ჯვარსახე (მეგრ.) 67
 ჯიბე (მეგრ.) 122
 ჯიმა (მეგრ.) 68
 ჯიმადი 68
 ჰალალი 73
 ჰარამი (მეგრ.) 74
 ჰელალი (ლაზ.) 73
 ჰაიდე (ლაზ.) 108
 ცუდე (მეგრ.) 41
 ცუნგა (მეგრ.) 10

სვანური

აბაზ 69
 აბრაგ 70
 აბრეგ 70
 აბრეშუმ 70
 აბრეშუიმ 70
 აბურეშიმ 70
 აბურეშუიმ 70
 აგორა 6
 ალალ 73
 ალმას 73
 ალმას 73
 ამლავ 74
 არავ 75

ატამა 28
 ატამ 28
 აწულა 25
 აზრაგ 70
 აზრეგ 70
 აზრეშუმ 70
 არაყ 75
 ბაზარ 77
 ბამბა 78
 ბანბა 78
 ბაჟი 31
 ბაირაღ 77
 ბაღრაზი 77
 ბეჟი 34
 ბინა 80
 ბირღი 34
 ბოლოკ 33
 ბოჟი 34
 ბრინჯი 80
 ბურღი 34
 ბულბუ 81
 ბლეკ/ა 134
 ბლეუ 134
 ბეხე 131
 ბაირაღ 77
 ბაღრაზი 77
 ბაჟი 31
 ბასყი 49
 გარ 13
 გატ 56
 გატ 56
 გუთან 38
 გუთან 38
 გუმე 37

გუმე 40
 გუიან 37
 გუმე 36
 დაჟი 84
 დაზი 40
 დაჟი 84
 დაჟი 84
 დომბაი 85
 დომბა 85
 დომბა 85
 დუქან 86
 დუხი 43
 ზარაღი 87
 ზეთი 41
 ზენტოხი 42
 თასი 89
 თასი 89
 თეტენი 61
 თეფი 89
 თოფი 89
 თოფრაი 90
 თოფრაი 90
 თრფი 89
 თუთინი 90
 თუთენი 90
 თუშა 42
 თუთეფი 89
 კამბეი 92
 კანი 44
 კამბეი 92
 კანი 44
 კვადი 12
 კვადი 12
 კამბეი

კირ 45
 კუმაშ 92
 კუეცენ 21
 ლალუმ 93
 ლეზია 47
 ლემეს 13
 ლემესგ 13
 ლემესკ 13
 ლილრკე 48
 ლიპანწკუე 134
 ლიუტმი 133
 ლიშხტნი 135
 ლიც 55
 ლიწანე 133
 ლიხუმარალ 66
 ლიჯიმ 57
 ლობიო 47
 ლელღენ 133
 მაჭტალ 14
 მაზიგ 18
 მამიმუნ 94
 მექტ 14
 მერ 13
 მუს 18, 19
 მუხუბე 51
 მგნწლა 13
 მჰერ 13
 ნალ 97
 ნახტნი 41
 ნაჯუდა 16
 ნელემდ 43
 ნელაშდ 43
 ნილაშტ 43
 ნიც 55

ოღურცუზ 106
 პატრაჯ 76
 პატრაჯან 76
 პატრიჯან 76
 პატრიჯან 76
 ჟინად 17
 ჟინდ 17
 საათ 101
 სათ 101
 საინ 102
 სამტინ 114
 საპ[ტ]ენ 103
 საპონ 103
 საფტინ 114
 სათ 101
 სან 102
 სანტინ 114
 სპ[ტ]ენ 103
 სპონ 103
 სანტინ 114
 სან 101
 სან 102
 სან 101
 სტოლუბაშ 105
 ტაფა
 ტახტა 104
 ტაშდ 89
 ტახდ 104
 ტოლბაშ 105
 ტოლიბაშ 105
 ტოლიბაშ 105
 ტოლობაშ 105
 უნთოუ 105
 უნგირ 17
 უნაგირ 17
 უჩხა 19
 უარგ 18
 უედ 23
 უელდაქ
 უიდ 23

ზოდურცუ 106
 ზოდურცუზ 106
 ზოჯახ 100
 ზოჯახ 100
 ზუჩხა 19
 ფაიდა 108
 ფალაჟანდ 107
 ფალჟანდ 107
 ფალჟან 107
 ფალჟანდ 107
 ფანელ 109
 ფაფალ 55
 ფაყუ 19
 ფაჩლელ
 ფაკუნა 8
 ფაკუნარ 8
 ფანელ 109
 ფადა 108
 ფას 54
 ფაჩი
 ფარა 107
 ფუსდ 20
 ფუსტ 20
 ფხოლე 23
 ფხულე 23
 ქან 44
 ქესა 109
 ქესა 109
 ქირა 109
 ქირა 109
 ქისა 109
 ქამ 25
 ქამე 25
 ქამეშ 25

ქესა
 ქუეფ 135
 ქუეფდ 135
 დანაჟ 21
 დარიბ 110
 დარიბ 110
 დოლაქ 110
 დოლდაქ 110
 დოლდაქ 110
 დოლაქ 110
 დორდოლ 110, 128
 დულიაქ 110
 დუელიაქ 110
 დუელიაქ 110
 ყაბულ 111
 ყანჯალ 112
 ყარტილ 113
 ყაღბუნ 111
 ყარულ 113
 ყარტილ 113
 შგუიბ 136
 შხამ 59
 შხამ 59
 შალ 115
 ჩეი 34
 ჩეინ 117
 ჩოინ 117
 ჩაქ 24
 ჩარხ 116
 ჩაქ 24
 ჩარხ 116
 ჩეი 24
 ჩუეინ 117
 ჩუენი 117

ჩუენ 117	ბუზი 138
ცხამ 59	ბუენი 41
ძაძრა 61	კად 26
ჭაჭ 14	კამზა 138
კინკილ 14	კოკუეზ 65
კიპ 62	კად 26
ხათრ 119	ჯაჭ 14
ხალთ 63	ჯიბ 122
ხალთა 63	ჯიბაი 122
ხარჯ 120	ჯიბა 122
ხადა 26	ჯემილ 68
ხათრ 119	ჯუოდი 16
ხამ 26	ჯუარ 67
ხარჯ 120	ჯუარ 67
ხედა 26	ჯუქდიას 16
ხერტიპერტი 138	ჰაგარ 13
ხულუგ 27	ჰაგუ 13
ხულუგუ 27	ჰალალ 73
ხურუნი 129	ჰარაყ 75
ხურჯინ 121	ჰაწუალ 25
ხურჯუნ 121	ჰინგირ 17
ხუად 138	ჰენგირ 17
ხუამ 138	

იბერიულ-კავკასიური ენები

ანდიური

ქაჟ 56
ჩარხ 117
ხადრ 120

არჩიბული

მი-სა(რ)ტ(უ) 131
მისარტუ 131
ჟიფ 112
ტჰ 56
ფარხ- 127

აღულური

საბონ 103
ხათირ 119

ახვახური

ქო 56
ჰეკე 43

ბაგვალალური

წეკერ 43

ბაცბური

ბორც 50
გუგუტა 126

ბეჟიტური

მაჩე 50
ქაჟ 56
ჩიკე 43

ბოთლიხური

წეკირ 43

დარგუული

ბულა 82
გამუშ 93
გუთან 39
თახ 105
მაჩუდთი 96
მუჩი 50
ნამუს 99
სურათ 104
ტას 89
უნძა 8
უჩაგ 100
ქისა 110
ყაბულსი 111

დიდოური

ცეკი 43

ვაინახური

გუოთა 39

ჩარხ 117

ჩონ 118

ჩუინა 118

ჩუონ 118

თაბასარანული

საბონ 103

უჟალ 100

ხურჯ 121

ჯიბ 121

ინგუშური

ბოალ 30

ბოგ 132

ბორც 50

ბულა 81

ეზარგ 70

თარაზ 88

მწიმი 96

ნუვრ 17

პარასკა 52

საჰათ 101

სურთ 103

ტობმი 90

ქოანილ 56

ქოჟ 56

ხარა 74

ხედრა 120

ხინგალ 121

კარატაული

წიკერ 43

ლაკური

ბულა 82

დუმბეი 85

ზარალ 87

თარიხ 89

თახჩა 105

კუთ 56

ნუზ 8

ოსუ 125

ჟიფ 122

სურათ 104

ტჰს 89

შინათ 101

ხაზნა 118

ხათირ 119

ხადრ 120

ხურჯინ 121

ლეზგიური

აჟალ 76

ბმალი 29

ბულ 82

გამიშ 93

თარიხ 89

თახთ 105

თერეზ 88

თერეზარ 88

თურბა 90

მწს 96
სურეთ 104
უჟალ 100
ქუქუპ
ყაბულ 111
ჩარხ 117
ხათურ 119
ხადრ 120

ტინდიური

წიკარ 43

უდიური

ფურ- 127
ქოთან 39
ცილ 122
ჯიბ 122

ჩეჩნური

ბალლ 30
ბოგ 132
ბორც 50
თას 89
თახთა 105
თერზა 88
მჩიი 96
ნუდრ 17
ობურგ 70
პერასკა 52
საჰთ 101
სურთ 104

საზა 103
ქერტ
ქისა 110
ქოუ 56
ღამა 112
ხაზნა 118
ხარა 74
ხეირა 120
ხინგალ 121
ჯა 17
ჯი 17

წახური

ხათრ 119

კამალალური

მისუდ 131

ხვარშიული

ბოჩა 50
ჩიკი 43

ხუნძური

აბურიქ 70
ბაჟლი 29
ბუბბუ 126
ბულა 82
გამუშ 93
გიგო 126

გიგუ 126
 ზარალ 87
 თავარიხ 89
 თახ 105
 კამუშ 93
 მაჩუძალ 96
 მესედ 131
 მინა 80
 მისყალ 97
 ნამუს 99
 ნუწაწა 8
 საფუნ 103
 საჰათ 101
 სურათ 104
 ტარს 89
 ტეგ 56

ქაუუ 56
 ქესე 110
 ქუთან 39
 ყაბულ 111
 ყაბულაბ 111
 ჩარხ 117
 ჩოდენ 118
 ცოგი 132
 ხათირ 119
 ხადრ 120
 მახასი 69
 მაჟალ 76

ჰინალულური

მოჩი 50

ინდოევროპული ენები

ბელორუსული

купа 135

ბერძნული

kalamos 92

μαζα 94

μαζζა 94

ბულგარული

ობორ 71

გერმანული

küssen 45

თათური

ზარალ 87

ზარარ 87

ლათინური

maurus 98

sapoōnis 102

ოსური

აბასი 69

აბრან 70

აბერან 70

ამბუდგნ 130

აძალ 76

ბალ 30

ბალი 30

ბარგსჩი 52

ბარსსკჷ 52

ბოლგჷ (დიგ.) 33

ბოლკ (ირ.) 33

ბოლ 81

ბოლა 81

ბანგანი 30

ბანგანგ 30

ბანქულ (დიგ.) 14

გირანქა 82

გომ 37

გონ 37

გან 44

განან 45

დობრა 90

დომბად 85

ზაკე 16

ზაკჷ 16

ზორმჷ 123

ზანბჷ 42

თაბად 104

თაბჷ 104

თამადა 87

თას 89

თაურანყ 89

თაურანლ 89

თარაზ 88

თარაზჷ 88

თებჷ 104

თოფრა 90

თოჭრა 90

მაიმუნი 95

მეს 96

მესთანლ 96

მისყალ 97

მისხალ 97

მორა 97

მორჷ 97

მანქელ (ირონ.) 14

მანჭკუ 48

მანჭკუ 48

ნამუს 99

ნამგს 99

საფონ 102

საფონან 102

ტახთი 105

ქაუ (ირ.) 56

ქაუნ (დიგ.) 56

ქაუთუ 56

ქისჷ 110

ქესსჷ 110

ქესჷ 110

ყაბულ 111

ყამა 112

ყამა 112
 ცალხ 117
 ციუნ 118
 ცუნ 118
 ძილაგა 122
 ძილა 112
 ძორმა 123
 ძგლა 112
 ძგფფ 122
 წათა 56
 ხაზინა 118
 ხათირ 119
 ხათგრ 119
 ხალტამა 119
 ხაიირ 120
 ხაზნა 118
 ხალარ 73
 ხალთასა 63
 ხალჰამა 119
 ხალჰანა 119
 ხამჰალა 119
 ხამტამა 119
 ხანკალ 121
 ხარამ 74
 ხარან 74
 ხინკალ 121
 ხორბენ 121
 ხურძინ 121
 ჯირანქა 82
 ჭესუნ 21
 ჭესგმ 21
 ჭანიკიდაჰსა 17
 ჭაზა 100
 ჭარაიდ 19

პოლონური

kupra 135
 oზორა 71

რუსული

абаз 69
 абрек 70
 аршин 75
 бутай 82
 бык 82
 водка 75
 купа 135
 мурый 98
 обора 71
 тамада 87
 чугун 118

სლოვენური

oზორ 71

სომხური

ბაკ 29
 დმბო 85
 თას 89
 მსხალ 97
 ნამუს 98

წიწერნაკ 49
ხაზინა 118

სპარსული

abrušum 71
bahçe 78
halāi 73
fahlavān 106
panbah 78
pâpūšū 100
pēčitak 131
taht 104
xurjin 121
აბურ 71
ამბურ 71
პჰპრინ 76
პბზასი 69
პზან 72
ბალუ 29
ბზზარ 77
გრმეშ 92
დამზდ 87
დეკ 84
თავარიხ 89
თარიხ 89
თარზი 88
თუმან 91
ლულა 94
ნამუს 98

სნათ 101
ფანჯარაკ 107
ყალი 91
ჩარხ 116
ხურჯინ 121

ტაჯიკური

თოს 89

უკრაინული

ბუგაი 82
куча 135

ფალაური

პპარაკ 70
პპარტაკ 70
ჰამბორ 130

ფრანგული

moreau 98
flanelle 109

ჩეხური

მოურა 98

თურქული ენები

აზერბაიჯანული

ბულა 81

ნოხთა 99

ალთაური

ბუკა 81

ბალყარული

აზან 72

აჯალ 76

ბალლი 30

ბაუ 71

ბოკკა 20

ზენტოხე 42

თაურუხ 89

მორ 97

ნუქთა 99

ოზაქ 100

ორადდა 19

სეიირ 103

ყანჯალ 112

ჯერმე 123

თურქული

Arşin 75

başlık 79

bayrak 78

bina 80

boğaz 80

buğa 82

buhar 82

camuş 92

çanak 116

casus 122

cin 123

çuha 117

dallâl 83

dâva 83

defter 83

deste 84

dombay 85

dükkân 86

elmas 73

fanilâ 109

fayda 108

filcan 108

fincan 108

garip 110

harc 120

kabul 111

kalan 112

kama 112

karagül 113

kasab 113

kasap 113

koguş 93

kopenek 35

kutan 38

lagim 93

lüle 94
 mal 110
 maşa 96
 maymun 95
 mercan 95
 mest 95
 miskal 97
 molla 97
 mor 98
 nal 98
 ocak 100
 oda 99
 okka 100
 pabuç 100
 papuç 100
 para 107
 patlican 77
 pazar 77
 pāzār 77
 pehlivan 107
 pencere 107
 sahan 102
 sebep 101
 seyir 103
 şal 115
 şeytan 116
 suret 104
 taht 105
 tarih 89
 tava 104
 teneke 91
 rinç 85
 top 90
 torba 90

rütün 90
 uğursuz 106
 ulufe 106
 ütü 106
 yatlama 119

მონღოლური

ბუკა 81

ნოღაური

აზან 72
 აპას 69
 ართპალ 72
 კუპ 135
 მორგ 97
 იორმე 123
 სეიირ 103

ყარაყაული

ართმაყ 72
 მორ 97
 ნუქთა 99
 სეიირ 103
 ყანჯალ 112
 ჯერმე 123

ყირგიზული

მორ 97
 ჯუმბო 123

ბოლა 81

ნახთა 99

გაუპ 135

ჰინკალ 121

სემიტური ენები

არაბული

halāl 73

qabūl 111

'alaf 106

'alūfa 106

ადან 72

არაყ 75

აჯალ 75

ბინა 80

ბუქარ 82

დევ 84

დუნდ 85

ზარარ 87

თაჟურიხ 89

თას 89

კასსაზ 113

კიდანათ 114

მაულ 97

მისყალ 82

მალ 110

საბაბ 101

სალამ 102

სადრ 103

საათ 101

სურათ 103

ქირაგ 109

ქისატ 109

ლარიზ 110

ყაღ 91

შადტან 116

ხედრ 120

ხათირ 119

ხაზინე 118

ჯინ 123

ჯასუს 121

ჯრბ 122

ჰალალ 73

ჰარაქათ 74

ჰარჯ 120

ჰარამ 74

ებრაული

šabbath 114

გეოგრაფიულ სახელთა და ანთროპონიმთა საძიებელი

აბჟაყვა 140	კაკამარი 141, 142, 145
აგიდაყვა 140	კეჭაყმაძე 148
აკამსისი 140, 141	ლაბახუა 142
აკამფსისი 140, 141, 145	ლაგუმფსა 144
აყვა 146	ლაია 142
აყუა 140	ლია 142
აჭყვა 140	ლოგუა 142
ბაგა 144	მალაყმაძე 148
ბადუყვეთი 147	მალაძე 148
ბათაყვა 142	მალთაყვა 140, 149
ბაძალუა 142	მაწესთა 144, 145
ბზიფი 142	მოწამეთა 145
ბობოყვათი 140, 147	მურყვეთი 140
ბოლქვაძე 142	მძიმთა (მზიმთა) 144
ბოყვა 140	რეკვაკა 142
ბოხუა 142	როყვა 148
გაგუა 142	სათამაშო 144
გეყვა 142	სალუქვაძე 142
გუდავა 149	სესრეყვა 142
გუდაყვა 149	სიგუა 142
გუდაუთა 145	სოჩა 142
გუდაყვა 149	სოჭი 144
გუაშაყან 10	სურები 139
დედალუყვათი 147	სუფსა 139, 140
ვაშაყმაძე 148	ტაბალუა 143
ვაშაძე 148	ფასილ 141
ვეკუა 142	ფალავა 142
ზიყვა 142	ფოთი 141
თალაქვაძე 141	ფუთი 141
თემეყვა 142	ფშავი 146
ინგოროყვა 141, 148	ქუანდარ 21

ღალიბგა 144

ღელეყვა 141

შეყვა 142

ჩერეყვა 142

ჩუხუა 142

ჩხიკვთა 145

ცხენისწყალი 141

ძიგუა 143

წირღვა 142

წურწუხი 142

წუნახი 142

წყურგილი 144

კალა 144

კანდარი 144

კანუყვაძე 141, 147, 148

ხოსთა (ზოსტა, ხოშტა) 144

ჯაყვა 142

ჯურუყვეთი 140, 147